

ՄԻՈՒ

1966

ՄԻՈՆ

հ. ՏԱՐԻ-ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ
ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԵԱՆ
سيرة مجلة ارمينية نورية، أدبية، ثقافية.

"SION" ARMENIAN MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE, PHILOLOGY.

1966

Հոկտ.-Նոյ.-Դեկտ.

Թիւ 10 - 12

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Հ Ա Յ Մ Շ Ա Կ Ո Յ Թ Ը

«Քի թեպէտ եւ եմք թծալ փոքր, եւ քաւալ յոյժ ընդ փոռաւ սահմանալ, եւ գորութեամբ տրկար, եւ ընդ այլով յոյժ անգամ մուտնալ քաղաւորութեամբ՝ սակայն թաղում գործք արութեամբ գրտնիմ գործեալ եւ ի մերում աշխարհիս, եւ աքժանի գրոյ յիշատակի»:

ԿՐՈՂՍԷՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ

Արութեան բաղմամբիւ ու քաղմաղան յաղթանակներ է արձանագործած Հայ ցեղը իր բազմադար ու մրրկասարս կեանքէ ամբողջ տեւողութեան, անցողիկէն վեր՝ գէպի արժէքներու եւ գերագոյն գեղեցկութիւններու բարձունքներ իր ձգտումին գետեցիկ վկայութիւններով զարդարելով էջերր մեր պատմութեան: Արութեան գործեր՝ որոնք գէնքէն ու գրահէն, նետէն ու աղեղէն զատ բայց անոնց հետ՝ իրագործուեցան մագաղաթով եւ գրիչով, որոնք կարմիրով ու քարակոփ մուրճերով:

Իր կեանքը աղատութեան համար մշուած կռիւով պիտի ըլլալով հանգերձ, ան չեղաւ նախադարձակ կամ տենչացող ուրիշներու ստացուածքին եւ հարստութեան: Միջագետեան դաշտավայրի հարթութիւններէն հեռու, քաշուած ժայռակոյտ շու-

ներու ապահովութեան եւ մենութեան, ան ստեղծեց իր սեփական եւ ուրոյն գիրը, երգը, չէնքը, այսինքն՝ հաստատեց իր անկողնէն ժշկութիւնը, գտաւ մեր ցեղային հարազատ ոգին՝ Հայկական Պարթի ձիւնագագաթ բարձունքներուն նման դժուարամերձ եւ ամպածածուկ, այլ իր բնդերքով ամբողջ ոսկի եւ արծաթ:

Ան ընկալեց բայց հիմնովին իւրացուց այն ամէնը՝ ինչ որ կու գար դուրսէն եւ օտարէն, բոլորին վրայ դրոշմեց կնիքը Հայ հոգիին եւ նկարագրին եւ ստեղծեց քաղաքակրթութիւն մը՝ որ մութ ու հեռուոր դարերուն երկնուած, սակայն այս լոյս դարուն իսկ մեզ կ'առաջնորդէ ու տէրր կը դառնայ մեր կեանքերուն: Այդ քաղաքակրթութիւնը չգարգացաւ խաղաղութեան ու անխռով հանգիստի պայմաններու մէջ. մեր ժայռերն ու քարերը իսկ խոր նախանձներու եւ մեծ արտոժակներու պատճառ էին, ու իբր հետեանք՝ տարիներն ու դարերը մեր սրբազան հոգին վրայէն տնցան արիւնոտ քայլերով ու մահադրոշմ հետքերով: Հասաւ հռոմէացին, երբ զեռ հաղիւ մեր դաշտերէն անցեր էր փոշեթաթուխ ստորեւսանցին՝ նինուէական պերճ պարտէզներու պատկերով շլացած ու կուրօրէն դէպի կորուստ գլորող: Շտապեց մարդ, հետեւեցան պարսկիները եւ բիւզանդացիները եւ յորդանները անծայրածիր Ասիոյ վայրենի ցեղերուն, մինչեւ որ տաքօրէն տնգութ ճակատագիր մը մեր կեանքին նետեց իբրեւ գերագոյն չարիք ու սարսափ՝ ժառանգները Օսմանի, դարաւոր բռնակալները մեր ձգտումներուն, մեր գոյութեան, մեր երազներուն:

Բայց ո՛չ՝ մեր հոգիին, ո՛չ՝ մեր էութեան, ո՛չ՝ անտառողջելի ու բուռեւոր վերարկուն չհազնոզ այն Բանին, այն Ինչին՝ որ մերն է եղած դարեր եւ դարեր, սարսափներէ սարսափ, փրկողմէ փրկում, որ մեղ է պահած, որ մեղ է առաջնորդած իբրեւ «սկուտեղի վրայ դրուած» լուսարձակ յարացոյց, ծովքը կիսելով մեր առջեւ, անապատներու մրրիկներէն դուրս քաշելով մեռ, մերթ իբր կանթեղ իր տկար շողերը արձակելով հեռաւոր լեռան մը քառագագաթ բարձունքէն, եւ երբեմն ալ վերածուելով ամբողջ ցեղի մը հոգին կիզող յաւերժական ու բոցարծարծ խորովի:

Եւ այս աննուազ, անընկճելի ու ներծին Ինչին շնորհիւ էր միմիայն, որ մեր պատմութիւնը արձանագրեց «բազում գործարութեան», գիրի ու վկայութեան արժանի: Ոչ մէկ ատեն կարելի պիտի ըլլայ ընդունիլ թէ մեր պատմութիւնը անվերջ օղակ մըն է սարսափներու, պարտութեանց եւ թէ ան կը կազմէ մարդկային նկարագրի ամենէն յոռի երեսներու հանդարտանք մը: Այդպէս չէ՛, որովհետեւ ան իւրաքանչիւր իր էջին վրայ արիւնի ու նախանձի պատմում մը ըլլալով հանգերձ՝ է՛ մանաւանդ հրաշալիք մը լաւատեսութեան, փնտռուք մը «յաւերժական լոյս»ին եւ անոր՝ որմէ ըմպողը, ինչպէս հէքիաթը պիտի ըսէր այնքան պարզութեամբ, պիտի կարենար անմահանալ ու ապրիլ որքան ատեն որ կը ցանկար: Եւ այս փնտռութեան, անվերջ այս որոնումին ժամանակագրութիւնն է իսկական պատմութիւնը մեր ցեղին, իրաւ փառքն Բա՛ղդատութիւնը իւրաքանչիւր հայու: Որովհետեւ, աշխարհի իսկ օրէնքով, ինչ որ աշխարհինն է ու հո-

դրին՝ կը վերադառնայ նոյն այդ հողին, դառնալու համար փոշի եւ աւազ: Բայց ինչ որ կը պատկանի հողին, ինչ որ կը կերտուի անհատի մը կամ ժողովուրդի մը ներքին ուժով ու հոգեկան եւ իմացական բոլոր կարողութիւններուն մէկտեղումով՝ կը դառնայ յաւերժական, կ'ընդունի կնիքը անմահութեան, նոյն այդ հաւաքականութեան պահպանութեան համար աշտարակուելով, պատնէշուելով, պարսպուելով:

Այսպէս է որ, մեր պատմութեան ամենէն կարկառուն ու հոյակապ դէմքերէն մին՝ աշխարհակալը Տիգրան, տակաւին կը մնայ դասագիրքերու կամ բանասիրական չոր ուսումնասիրութիւններու էջերուն վրայ, իր յաղթանակներուն եւ նուաճումներուն արձանագրութեամբ ու ոսկիէ դրամով. մինչ, միւս կողմէ, ամբողջ ցեղի մը պաշտամունքին կը բարձրանայ խեղճուկ կրօնաւոր մը իր այրուբնով, կամ աշուղ մը իր երգերով եւ նուազարանով: Իր ամբողջ կեանքը պատերազմներու մորիկին մէջ անդուցած եւ հերոսներու անվերջանալի թուող անուններ իր կրծքին սեղմող ժողովուրդ մը, իր հայրենիքին մէջ այժմ չունի՝ սրտնդակերտ կամ մարմարեայ արձաններ՝ ուժն ու զէնքը խորհրդանշող: Այլ, փոխարէն, պատուանդաններու կը բարձրացնէ անմահ անձերը Մաշտոցներուն կամ Շիրակացիներուն, Խորենացիներուն կամ Արտիշաններուն, թերեւ իբրեւ անգիտակից արտայայտութիւն այն խոր ու ներքնահաստատ զգացումին եւ ապրումին՝ որ մեր կեանքն է վարած դարերով եւ որ մեզ ըրած է գիրի, արուեստի ու մշակոյթի ժողովուրդ մը, սուրէն կամ հրացանէն առաջ մեզի ընծայելով գեղեցկութիւն կերտող գրիչն ու մուրճը:

Հայ մշակոյթը, դիտուած իր ամբողջութեան մէջ, կը ներկայացնէ պատկառելի իրագործում մը հազարամեակներու վրայ երկարող, որուն տէր պիտի ուզէր կանգնիլ, ապահովաբար, ինքզինք քաղաքակիրթ ընդունող որեւէ ժողովուրդ: Առանց ազգայնամոլ ըլլալու եւ առանց ինչպիսի գերգնահատութեան մտլորեցնող ուղիներուն մէջ, իւրաքանչիւր հայու պարտքը պէտք է ըլլայ, կը խորհինք, այդ մշակոյթը ծանօթացնել բոլոր աւել օտարներուն՝ որոնք նուազագոյն հետաքրքրութիւն մը պիտի ունենային մեր ժողովուրդի անցեալ պատմութեան եւ ներկայ վիճակին մասին: Որովհետեւ տարբեր ժողովուրդներու եւ տարբեր հաւաքականութիւններու միջեւ յարաբերութեան միակ կամ ուրիշ կրնայ ըլլալ միմիայն մշակոյթը, ցեղերու ինքնութիւնն արուեստը, աշխարհն ու մարդիկը ընկալելու եւ այդ ընկալումը ստեղծագործ արարքով յաւերժացնելու իրենց ինքնայատուկ ճիւղին ու նուաճումը: Կր սուգունք Պղատունի մը կամ Արիստոտէլի մը մտածումին մէջ, Տանդէի հետ մեծ ճամբորդութեան կը ձեռնարկենք, կը տազնապինք Շէյքսպիրի տրպարներուն վիճակով աւ Պէթհոփէնով կը բացուինք Գեղեցիկին ու Ագնիւին: Ասոնց, ինչպէս տակաւին այլ բազմաթիւ արուեստագէտներու ստեղծագործութիւնները կը պատկանին որքան գիրենք ծնող ու անուցանող ժողովուրդներուն՝ նոյնքան ալ մեզի, բոլորիս, համայն մարդկութեան:

Ի՞նչ հարկ հոս թուել անունները անոնց, որոնց ստեղծագործություններն ու աւանդները կազմելէ ետք անգին գանձերը Հայ Մշակոյթին՝ պիտի կարենային համամարդկային նուաճումներու գօտին անցնիլ եւ դառնալ հպարտ սեփականութիւնը միլիոններու։ Խօսել Հայ Մշակոյթէն ներս առկա կարելի կամ թէ՛ական ազդեցութիւններու եւ նոյնիսկ հետեւումներու մասին՝ պիտի նշանակէր առնուազն մակերեսային վերաբերմունք ցոյց տուած ըլլալ հանդէպ քաղաքակրթութեան մը, որ բազմադարեան կեանքին ընթացքին, անցնելով հանդերձ բոլոր քաղաքակրթութիւններու յատուկ ազդեցութիւններու, ներումածումներու եւ փոխազդեցութիւններու բովէն, այսօր մեզի կը ներկայանալ իրրեւ մին մարդկային ցեղի զարգացման պատմութեան ազնուագոյն ձգտումներէն։ Հակառակ քաղաքական ամենէն աննպաստ պայմաններու, նոյնիսկ պարզ եւ խաղաղ կեանք մը գրեթէ անկարելի դարձնող վիճակներու հակառակ, մեր մշակոյթը զարգացած է անընդմէջ, երեւութականօրէն ապրելով նահանջի եւ տեղափոխ չըլաններ, երբեմն մինչեւ իսկ ինքզինք քօղելով, այլ սակայն միշտ իրմէ ներս պահելով ցեղային հոգիին ներուժութիւնը, ստեղծագործ կարողականութիւնը. նման գետի հոսանքին, որ մակերեսի սառույցի եւ գորշ երկնքին հակառակ կը շարունակէ իր ընդդատական իկնաբար վաղըր դէպի նոր հովիտներ, նոր դաշտավայրեր եւ ի վերջոյ՝ նոր ուղիներուն ու հորիզոններ։

Իրրեւ ամբողջ սքանչելի ներդաշնակութիւն մը յօրինող այս բարձր մշակոյթը արդիւնքն է բազում աշխատանքի եւ իրաւ սխրագործութիւններու։ Ան հիւստուած է ճիգովը ո՛չ միայն հանրածանօթ հռչակներու, այլ մանաւանդ լուռ ու խոնարհ երկնումովը բազմահարիւր տքնողներու, ամենէն խոնարհ ծաղկողէն ու գրիչէն սկսեալ մինչեւ իմաստասիրական լուծումներէն դացող անանուն վարդապետները մեր անապատներուն։

Երբ կը մտածենք մեր ժառանգութեան մասին, երբ վերգընահատման փորձեր կ'ընենք ու կը ջնանք արժեւորել զայն, արժան է եւ արդա՛ր՝ որ գէթ երբեմն յիշենք անանուն ու դարերու ստուերին մէջ կորսուած ծաղկողները մեր սխրալի մշակոյթին, մեր յարգանքին հետ ընծայելով նաեւ երախտապարտ շնորհակալութիւն եւ պաշտամունք։

Փա՛ռք եւ յարգանք եւ շնորհակալութիւն Հայ Մշակոյթի իւրիւր աշխատաւորներուն. մեր ճարտարապետ վարպետներուն ու հասարակ քարտաշներուն, մեղեդիներու մեր երկնողներուն ու գուսաններուն, մեր պատմութիւնը քանդակող ժամանակագիրներուն ու գրիչներուն եւ տակաւին բոլոր անոնց՝ որոնց իրագործումներուն հաւաքական արդիւնքը մերն է այսօր, ըլլալու համար վաղուան եւ զալիք բոլոր վաղերու հայ սերունդներուն հպարտ սեփականութիւնը։

Ա. Գ.

ԵԹՈՎՊԻՈՅ Ն. Կ. ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԼԷ ՍԵԼԱՍԻԷԻ ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆԸ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

Հինգշաբթի, 13 Հոկտեմբերի առաօտեան. Երուսաղէմ ժամանեց Եթովպիոյ Կայսր Ն. Վեհափառութիւն Հայլէ Սե-լասիէ Առաջին՝ կարն այցելութեան մը համար:

Յոպպէի Դրան առջեւ, ի շարս այլ յարանուանութիւննե-րու, Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութեան կողմէ դիմաւորու-

Ն. Կ. Վեհափառութիւնը եւ Պատրիարք Ս. Հայրը
ընդունելութեան միջոցին:

թեան փութացած էր Դիւանապետ Գերշ. Տ. Շահէ Եպս. Անէւ-
եան, իր հետ ունենալով Աւագ-Թարգման Հոգշ. Տ. Գէորգ Վրդ.
Նազարեանը:

Ն. Վեհափառութիւնը իր շփախումբով ապա ուզողուե-
ցաւ Ս. Յարութեան Տաճար, որու մուտքին ջրմօրէն դիմաւոր-
ւեցաւ Ն. Ամենապատուութիւն Պատրիարք Ս. Հօր եւ Գեորշ.
Հուսարարապետ Սրբազանին, ինչպէս նաեւ Ս. Յակոբեանը:
Միաբանութեան անդամներուն կողմէ, որոնք պատկառելի
հիւրը առաջնորդեցին նախ Պատանատեղի, եւ ապա Ս. Գերեզ-
ման՝ ուխտի:

Քիչ անց Վեհապետը այցելեց Բեթղեհէմ, եւ Ս. Ծննդեան
Վանքի մուտքին Պատրիարքաբանիս կողմէ դիմաւորուեցաւ
Գերշ. Տ. Շահէ Եպս. Անէմեանէ եւ Հոգշ. Տ. Գէորգ Վրդ. Նա-
զարեանէ:

Նոյն օրը, ի պատիւ Ն. Վեհափառութեան, երուսաղէմի
Վսեմափայլ Կառավարիչը մաշկերոյթ մը տուաւ քաղաքիս ին-
քըրֆօնքինէնքըլ պանդոկին մէջ, որուն ներկայ եղաւ Ն. Ամե-
նապատուութիւն Պատրիարք Ս. Հայրը, իր հետ ունենալով
Հոգշ. Աւագ-Թարգման Հայր Սուրբը:

ՄԻՋՆԱԿԱՆ

Ս ՈՒՐԲ ԳԵՂԱՐԴ

«Այլ մի ամբ ի զիմուրացն տիգու խոցնաց
զիպզս մարտ եւ վազվազակի եյ արիւն և ջուրս
(Յնվի. ԺԹ. 34) :

Հայ Եկեղեցւոյ ամենանուիրական եւ կարեւորագոյն սրբութիւններէն մին է Սուրբ Գեղարդը: Երբ Ամենայն Հայոց Հայրապետը միւսեւորենէք կատարէ, երեք սրբութիւններով կը խառնէ սրբալոյս միւսնը. Կենաց Փայտով (Ս. Պաշի մասունքով)՝ Ս. Գեղարդով եւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի Աջով: Արդ, ի՞նչ է Ս. Գեղարդը:

Տէգը որ եւ կը կոչուի Գեղարդ (նիզակի ծայրամաս), Դունկիանոս հարիւրապետի պատերազմական գործիքն էր (դէնքը), որով, Պիղատոսի հրամանով, փաստելու համար Յիսուսի մեռած ըլլալը, սուրբ կողը խոցեց՝ խաչին վրայ, ուրկէ զարին եւ ջուր հաւաք թողնանէն Աւետարանչին: Ջարմանալի է նաեւ որ երբ Դունկիանոս Յիսուսի կողը խոցեց, իր կուրցած մէկ աչքը բացուեցաւ արեան կայլակէն եւ հաւատալով խաչեալ Աստուծոյ Որդւոյն՝ դարձի եկաւ: Հայաստանեայց Եկեղեցին կը ունենայ անոր յիշատակը տարին մէկ անգամ: Իսկ Գեղարդը «Սուրբ» կ'ըլլայ Յիսուսի արիւնով:

Մեր Տիրոջ երկինք համարանալէն յետոյ, արիւնաթաթախ այս Ս. Գեղարդը Թաղէոս Առաքեալ իր հետ առնելով կուգայ Եգիպտոս, Հայոց Արքայ արքային մօտ, ըստ Փրկչի խոստման (կը գրեն մեր պատմիչները):

Առաքեալի քարոզութենէն, հրաշագործութենէն եւ նահատակութենէն յետոյ, որպէս շնորհ եւ կտակ կը մնայ Հայոց Սուրբ Կառնի հաւատացեալներուն, որոնք առանձին եկեղեցի մը կը կառուցանեն եւ այնտեղ խնամքով կը պահեն մինչեւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի Պարթեւ Հայրապետի օրերը՝

այսպէս Հայ ցեղի ազնիւ հոգիներուն միջոցաւ մինչեւ մեր օրերը անկորուստ կը մնայ Սուրբ Գեղարդը: Այժմ կը գտնուի Սուրբ Էմիանոսի մէջ՝ երկար տարիներ վիճափոր Այրի վանքի կամ Սուրբ Գեղարդ վանքի մէջ մնալի վերջ: Ս. Գեղարդի՝ Հայաստան գտնուելուն իբր ստուգութիւն, հետեւեալ դրուածքները փաստ եւ վկայ կը բերենք:

Աղաթանգեղոս պատմիչի Թաւանց Թուղթին մէջ (նորոգ սրբագրուած եւ տըպագրուած ի Կոստանդնուպոլիս 1834-ին. էջ 347) ուր յետ յիշատակութեան Փրկչաւան պատկերին, Սուրբ Աստուածածնին եւ Կենաց Փայտին (Ս. Հռիփսիմէի), կը գրուի նաեւ Սուրբ Գեղարդի մասին թէ՛ «հոն (Հայաստանի մէջ) կայ եւ Գեղարդը Դունկիանոս հարիւրապետին՝ որով խոցուեցաւ կողը Փրկչին՝ եւ րդիեցաւ ջուր եւ արեւն, նշանակ մկրտութեան եւ հաղորդութեան»:

Յայտնուրքի մէջ, Թաղէոս Առաքեալի իԴ. (23) Դեկտեմբերի ճառին մէջ կ'ըսուի. «Երբ որ եկաւ անոր (Սանաթրուկ Թաղաւորին) քով, Սուրբ Թաղէոս Առաքեալը իրեն հետ ունէր աստուածամուկ Գեղարդը՝ որով մեծամեծ նշաններ կը կատարէր եւ կը փառատէր հիւանդութեանց ամէն չար խտտաւոր համար շատեր հաւատացին Քրիստոսին, նաեւ Թաղաւորի զուտորը՝ Սանդուխտ»:

Սուրբ Էմիանոսի հայրապետական գրանդէն գտնուած է ձեռագիր շարականոց մը, որուն մէջ ուրիշ անձնաւոր շարական երգերու հետ գտնուած է շարական մը՝ Սուրբ Գեղարդի մասին, յօդուած՝ վարդան խորճրբերդցի վարդապետէն:

«Իսկ դու պարծանքդ պարծանաց, Գեղարդըն սուրբ եւ գերազանց, որ ձեռամբքն Քաղէոսի սուրբ եւ ընտրեալ Առաքելոյն, առաքեցար մեզ ապաւէն Հիմըն բարեաց հաստատութեան. քի գժրիստոս բարեբաւնեմք, Հիմըն բարեաց եկեղեցւոյ:

«Քեւաւոր սուր երկասյրի եւ բանայի ածնա շնորհաց, դի դու բացեր զկողքն կենաց՝ ջուր եւ արիւն արտարեալ՝ որով սիրտիմք եւ հաղորդիմք ի բնակութիւն երրորդութեան. քեւ... եւայլն:

«Գեղեցիկ գոյն գոգելի ներկեալ արեամբն Յիսուսի, ի փառս սրբիս Հայաստանեայց արձանագար լեւորի մերում աշտարակ բարձր, ամուր պարիսպ եւ հրեղէն շուրջանակի. քեւ... եւայլն:

«Աստուածամուխ սուեւորդ սուրբ աստուածախառն զօրութեամբ՝ որով կտրին սրմատք անրիծ եւ ցաւք մեղաց եւ յանցանաց, քեւ փրկեսցուք ի փորձութեանց եւ յամենայն որդայլթից. քեւ... եւայլն:

«Գեղապաճոյն Գեղարդըն սուրբ եւ թորգմանիչ անմահ Որդւոյն, որով ցուցաւ Աստուած եւ Մարգ՝ ըստող մեռեալ եւ կենդանի՝ յոր հաւատաց հարիւրապետն եւ վկայեաց աստուածութեան. քեւ... եւայլն:

«Աստուածաներկ սուր փայլածու, նիգակ ի ձեռն Յիսուսի, որով փախիս փաղտնգ զիսց եւ բրնակին դուեղք հրեշտակաց. քեւ կնքեսցուք զգոյսարման եւ զբոլմեսցուք զմիտս եւ զոգիս՝ տալով պատիւ Երրորդութեանն՝ Հօր եւ Որդւոյ եւ Սուրբ Հոգւոյն, կենդանութեան եւ յետմահու եւ յանձնապառ յաւիտեանց»:

Ձեռագիր մատենաներու մէջ կը գտնուին նաեւ ոչ սակաւ զրուածներ Սուրբ Գեղարդի մասին: Օրինակ, Նոր-Ջուղայի մէջ Հայոց ՌձՅԱ (1692) թուականին զրուած ձեռագրի մը մէջ Աղարիւս կ'ըսէ՝ «Եւ արդ՝ Սուրբ Գեղարդն Քրիստոսի երկնային գանձըն լուսոյ կայ... յԱշխարհին Հայոց. եւ որք տեսանեն զնա, քի տեսցեն զմահ յաւիտեանից: Եւ նմանութիւն Աստուածակիր Գեղարդին այսպէս է. զմբէթածեւ ի վեր չարեալ զգլուխ նորա որպէս նիզակին սուր թաւփաւոր, եւ ձեւեալ որպէս զխաչ. եւ փորեալ հատուածին երկու կողմանց երեւաց սուրբ խաչին բեւեռեալ. եւ վայր

կողմն նիզակին, չորս մատնիչափով, բայց ոչինչ քանդակեալ՝ այլ տնարատ եւ հաւաք սար. այս է նշան Սուրբ Գեղարդին»:

Միջնակի քաժինը որ հանուած է, զրուած է խաչածե նոյն հատուածին վրայ երկու կողմերուն որպէս հաստատութեան կապ, պահպանելու համար խորտակուած է: Ստեղծութիւն է թէ խաչի նշանին ձեւացութիւնը, եւ բեւեռակապ երկաթեայ հատուածներու պնդութիւնը՝ Քաղէոս Առաք. նախ գործն են:

Սուրբ Գեղարդը ունի արծաթեայ ոսկեզօծ, երկայնաձեւ եւ ծոնորակիւ երկփեղկեայ տուփ մը, որուն մէջ գտնեղուած ու պահուած է: Պահարանի կամ տուփի եւ տեւի կողմին վրայ կը գտնուի լիատառ կաղաթութիւնը ընծայողին՝ Պոռ իշխանին եւ նորոգողին՝ Դաւիթ Վարդապետին, առաջնորդ Գեղարդայ Վանքին: Գրուած է.

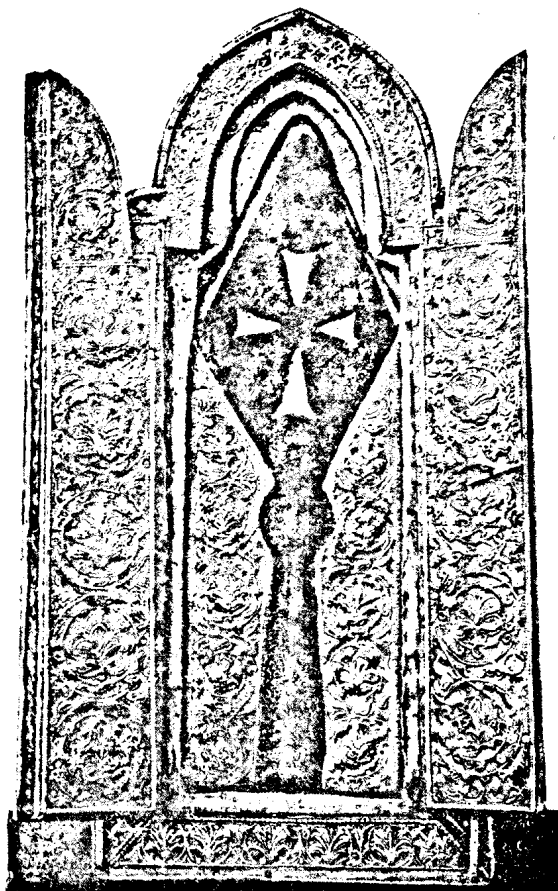
«Ի թուին ԶԺԻ. (1268)

«Այս արքիմափայ Նշան ահաւոր եւ Աստուածադէպ զէն անպարտելի ներկեալ արեամբ Որդւոյն աստուածամուխ սուեւոր սուրբ մեծ եւ հօր սպանիչս վիշտպին՝ որ զգոյց անապական սուրբ արեանն եհեղ ի փրկութիւն աշխարհի: Այս Գեղարդ աստուածաշուք եւ Հիազօր արձան յուսատու կանգնեալ ի փառս Հայաստան աշխարհի. հրափայլ եւ ծաղկանկար արեամբն Քրիստոսի վառեալ եւ վախճանեալ պսակ պարծանոց կաթուղիկէ եկեղեցւոյ, եւ թագ արքունական ի զլուխ օրիստոնէից. ուստի ի կամս բարձրելոյն օրհնեալ, եւ Պոռ իշխան որդի Վասակա արժանաւորեալ աստուածեղէն սուրբ նիզակին՝ դարդարեցի զսա պատական անկան պահարանաւ, բարեխօս իմ յաւաւոր ատենին Քրիստոսի, եւ մեծեւ յուսով ընծայեցի իմ գանձագն զերեզմանատունս ի սուրբ ուխտս Այրիվանից իշխատակ յաւիտեանական ինձ եւ զաւակաց իմոց՝ Պապաքին, Ամրահասանին, եւ Վասակա, եւ կեանակցի իմոյ Խուշիւր Խաթունին՝ որ կնիսուի աշխարհէ. յորոց վերայ ամենեցուն սոցա՝ կենդանեաց եւ մեռելոց ծագէ շնորհ ողորմութեանն Քրիստոսի միշտ եւ հանապաղ: Եւ փոխանակ այսմ նիզակի չորս նորհեցէ Քրիստոս բարեպաշտ իշխանին Պոռայ խորան արեղակնափայլ, եւ անձա-

և լի է յուսափույլ պատկ կազմեալ ի ձեռն Աստուծոյ»:

«Իսկ ի Թվին ՌՃԼ և Գ.ին (1687) ևս Դաւիթ Վարդապետս առաջնորդ սուրբ ուխտիս Այրիվանից յազգէն Քաղբակա, և Գը-

կտեփաննոս Վարդապետին հանգուցելոց ի Գրիստոս, և եզրարցն իմոց՝ Բէկուճին, Կիրակոսին, և քեռն իմոյ Մարիամու. յորոց առ հասարակ կենդանեաց և մեռելոց ամենեցուն ողորմեսցի, և զկաղմողի սորին

Սուրբ Գեղարզը:

սոչա սրգի Ինանկին՝ Ետու նորոգել զպահարանն սուրբ Գեղարզին առաւել պարծաւ լան զառաջինն՝ սակա յուսոյն զոր առ Քրիստոս, յիշատակ ինձ և ծնողաց իմոց, և հարեղրաց իմոց՝ Դաւիթ Եպիսկոպոսին և

Գրիգորի և Սարգսի»:

Վերի արձանագրութենէն տեսանք թէ բարեպաշտ Պառչ, իր ժամանակի մեծագոյն Հայ Իշխանը, որքան սիրած է Սուրբ Գեղարզը, նկատելով զայն՝ հիացօր լուսատու

արձան, կանգնած ի փառս Հայաստանի, որուն համար շինել տուած է արծաթեայ զաւարտն՝ բարեխոս ըլլալու Քրիստոսի աստեանին առջեւ, եւ յաւիտենական յիշատակ ըլլալու՝ իր կենակցին եւ զաւակներուն հողինքուն համար:

Ասորոց պատրիարք Միխայէլ Ասորի իր «Պատմութեան» վախճանին, կը գրէ իսկական Գեղարդի մասին՝ թէ Հայաստանի մէջ է եղած, այսպէս. «Էւ Գեղարդն աստուածամուկն պսական փշեայ ի Բաղդաճէ բերան, եւ կայ անդին ի Հայոս ի պարծանս ազդին եւ ի փառս Աստուծոյ»:

Վարդան Վարդապետ իր «Աշխարհագրութեան» մէջ կ'ըսէ.

«Իսկ ի կողմն Գառնոյ... եւ Այրի Վանքին՝ ուր կայ Սուրբ Գեղարդն աստուածածախ ներկեալ արեմար կենարարին: Թովմա Միւհոփեցի, Ս. Էջմիածնի Աթոռի նորդուութեան եւ կաթողիկոսի ընտրութեան ընդհանուր ժողովին ներկայ գտնուելով 1441-ին, իր ճանապարհորդութեան մասին պատմելով այսպէս կը վկայէ. «Եւ ապա արթնութեամբ մեծաւ եւ աներկբայ յուսադրութեամբ երեւոյ գնացաք յամենայնց եւ օրհնեալ գաւառն ի Տարօն (Բայաղիտ), եւ յոտն Մասեաց ի յԱլուոհի. եւ անտի մտաք ի կենդանաթաղ գերեզմանն Լուսաւորչին ի իւր Վիրապն, եւ անտի յերկրպագութիւն Սուրբ Գեղարդեանն (որ էր յԱյրիվանն անդ.) եւ սկզբնատիպ պատկեր մարդեղութիւնն Քրիստոսի. եւ պատահեալ դիպեցաք մեծ վարժապետին մերոյ՝ եւ առեալ եկաք ի գիւղաքաղաքն Երեւան»:

Երեւան Ս. Էջմիածնի կաթողիկոսներ Գեղարդը Տաճարին մէջ եւ իրենց մօտ կը դաւէին, Թերեւս Թշնամիներու հայածանքին պատճառաւ. որովհետեւ կաթողիկոսական մի քանի կողակներուն մէջ կը յիշատակուի ալ սրբութիւններու հետ: Առաջին կողակըրը կրուած է Հայոց ՋԱԹուին (1452), Գրիգոր Ժ. Մակունցի կաթողիկոսէ: Երկրորդը՝ Հայոց ՋՄԳ Թուին (1504), Լեւոն Բ. Կաթողիկոսէ: Երրորդը՝ Հայոց ՏԼԹ Թուին (1541), Գրիգոր ԺԱ. Կաթողիկոսէ: Չորրորդը Հայոց ՌԺԲ Թուին (1563), Միքայէլ Սեբաստացի Կաթողիկոսէ: Ասոնց իսկական օրինակները կը գտնուին Սուրբ

Ստեփանոս Նախավկայի Վանքին մէջ՝ որ Հին-Ջուղայի ձորին մէջ է եւ Մաղարթա լեռներուն մօտ:

Թերեւս ոմանք առարկեն թէ լատինաց լուսն է Ս. Գեղարդը: Խնդրոյ առարկան յուն Գեղարդը չէ: Հրէաստանի Բիւրիտոն օղորդին մէջ Հրեաներ կատակելով եւ հեղեմով Փրկչական սուրբ պատկերը՝ տէգով մը կը խցեն, սակայն փոխանակ իրենց նպատակին հասնելու, ընդհակառակը՝ դարձանալի հրաշք մը կը պատահի. ասոր մասը առաւել եւս պատուի կ'արժանանան Ի՛՛է՛ պատկերը եւ թէ՛ այն տէգը: Ժամանակ մը ետք այս երկուքը կը տարուին Պոլիս: Պատկերը Յունաց ՋՄԿԿԿ (Յովհաննէս) Կայսրը կ'առնէ, իսկ տէգը՝ Ջնջիղ անունով Լուսն մը կը նուիրէ Յունաց Ալէքսի Կայսր 1099-ին: Որպէս ստոյգ վկայութիւն կը բերենք հետագայ գրութեանը.

«Աղեքաւորդիոյ Հայրապետ Սուրբ Աթանասը պատմեց մեզի թէ՛ Երուսաղէմի մօտ, Տիւրքոսի եւ Սիդոնի սահմանին վրայ՝ Բիւրիտոն քաղաքին մէջ, շատ Հրեաներ խառն ընակած էին քրիստոնեաներու հետ: Եւ Հրեաներն մէկը վարձու տուն կը փնտռէր, եւ առնելով իրեն հետ ալ սիրելի Հրեայ մը, գացին եւ գտան զատարկ տուն մը՝ ուրկէ քրիստոնեաներ ելած էին եւ մուցած էին արեւելեան պատին կողմը Լախուսն Տէրունական պատկերը: Երբ Հրեաները տունէն ներս մտան, տեսան աւտակերը, եւ իրարու ըսին. «Այս պատկերը Պալիլիաքցիինն է (այսինքն՝ Յիսուսի), եւ ինչպէս որ մեր հայրերը ըրին անոր, մինք եւս ընենք այս պատկերին»: Եւ եղէգ առնելով դուռը կը ծեծէին, ծնօտն կը դարնէին եւ երեսին իր Թքնէին. ձեռքերն ու ռութերը սուրով կը ծակծկէին: Երբ պատկերին կողմը խցեցին, նոյն ժամուն՝ արիւն եւ ջուր ելաւ (ցալտեց). զայս տեսնելով սուրսափեցան եւ երթալով իրենց քահանայապետներուն եւ ալլ Հրեաներուն՝ պատմեցին եղելութիւնը. եւ անոնք շտապելով պացին տունը եւ տեսան պատկերը՝ որուն խոցուածքն արիւն եւ ջուր կը բլրէր: Իսկ յունականապետները ըսին՝ փորձենք եւ տեսնենք թէ ճշմարիտ է այն ինչ որ կ'ըսեն քրիստոնեաները. եւ հրամայեցին աման

յերին եւ ժողովեցին արեւնախառն ջուրը եւ երթալով օժնդին իրենց հիւանդները, կոյրերը, խեղերը, կաղերը եւ անդամալոյծները, եւ նոյն ժամուն կը բռնկուէին. բոլորը միասնամուռ հաւաքուեցան ու զայն եպիսկոպոսին մօտ եւ պատմեցին կատարուած ամէն սքանչելիքները։ Դարձեալ զացին տունը, եւ տեսան պատկերին երեսը արեւակի պէս պայծառացած եւ կողի բլիսումը դադրած, եւ առժամայն բոլոր Հրեաները հաւատացին Քրիստոսի եւ միբրտուեցան եւ մեծ ուրախութիւն եղաւ այն քաղաքին մէջ։ Իսկ այն տունը՝ նուիրեցին ժողովուրդին՝ զոր եկեղեցիի վերածեցին, որուն մէջ կար սրանչեւի պատկերը, եւ անունը դրին՝ «Ամենափրկիչ»։ ...Եւ ժամանակ մը անցնելէ յերջ Սփշկիկ Կալսըր զնաց Համս եւ առաւ Գրիգորոսի պատկերը եւ պատուական հողաւաճառք. եւ Բիւրխտոն գալով առաւ (հրաշագործ) պատուական պատկերը, եւ տարաւ Կոստանդնուպոլիս, եւ դրին սրբութիւններուն հետ, մեր Քրիստոս Աստուծոյ փառքին համար՝ որ է օրհնեալ յաւիտեանս, ամէն» («Մալեյի Վարուց», 1702, էջ 334)։

Մատթէոս Ուռնայեցի Հայոց Ենի թուին (1098) կը գրէ. «Եւ անհա՛ Սուրբ Պետրոս Առաքեալը երեւեցաւ (երագի մէջ), բարեւալալ Փռանկ կնոջ մը (Անտիոքի մէջ) եւ կ'ըսէր թէ՛՝ եկեղեցւոյ ձախակողմը կապուեցաւ զէնքը՝ որով Քրիստոս Հրեաներէն խոցուեցաւ իր անարատ կողէն (վերոյիշեալ Փրկչական պատկերի մասին է)։ Ահա խորանին առջեւն է. հանեցէք զայն, եւ անով պատերազմի ելէք, եւ անով պիտի յաղթէք ձեր թշնամիներուն»։ Հայոց Ձեռնարկին (1099) նոյն Ուռնայեցին կը գրէ. «Այս տարուայ մէջ դարձաւ Ձեռնիկ կոմսը եւ զնաց զէպի Ֆրանկ, եւ տարաւ Քրիստոսի դէմքը՝ (տէգը) զոր գտան Անտիոքի մէջ, եւ առաւ Ալէքսիէ՛ Հռոմեներու թագաւորին»։

Կիրակոս Վարդապետ Գանձակեցի եւս կը գրէ. «Բայց ասոր օրը Ալէքսի (Յունաց կայսր) կոմս մը եկաւ Երուսաղէմէն Անտիոք, եւ իրը Սուրբ Պետրոս Առաքեալի տաճարը մտաւ, եւ հաղորդ եղաւ պաշտամանքին, Ս. Պետրոս Առաքեալը երեւցաւ անոր եւ ըսաւ. Եկեղեցւոյ պատուհանին մէջ թաղուած է Գեղարդը՝ որով խոցեցին

մեր Փրկիչը (պատկերի մասին). առնելով տանիս թու երկիրդ։ Եւ ան խնդութեամբ առնելով տարաւ զայն Կոստանդնուպոլիս, եւ լսելով Ալէքս Կայսրը, յոյժ մեծաբեց եւ քաղւած զանձ տուաւ անոր, եւ խնդրեց անկէ Գեղարդը, եւ կոմսը տուաւ անոր. եւ զնաց իր ճամբան...»։

Հայր Մարտի Սեպեհեանի (Մխիթարեան) «Վարք Սրբոց»ի եօթներորդ հատորին մէջ (էջ 358) Դունկիանոս հարիւրապետի վարքի ծանօթութեան մէջ, յայտնի չէ թէ ինչ պատճառով, զանց առնուած է Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ իրաւունքներուն կամ Սուրբ Գեղարդին ստուգութիւնը եւ մէջտեղ դրած է արեւմտեան աւանդութիւնը, յիշելով Յակոբ Բոսփոսի Գիրքը (ա. յշ. յաղթական Խաչի Գլ. 17)։

Եւրոպացիք իրենց մօտ գտնուող Գեղարդի մասին հետաւոր թուական կ'ընդունին 1098-ը, երբ գտնուած է Անտիոքի մէջ եւ ապա փոխադրուած Հռոմ 1492-ին։ Հրոճի մէջ գտնուած Ս. Տէգը այն է, որով Հրեաներ կատակելով խոցեցին Փրկչական պատկերը Բիւրխտոն քաղաքին մէջ. զայս կը հաստատէ Վարդան Վարդապետ Բարձրբերդցին (Ս. Գեղարդի շարականին երգիչը) իր պատմութեան մէջ՝ ըսելով.

«Այլ Ենի թուին (1098) Պաղտոյն կոմսն էսո զԴիպաշար եւ զՈւռնա, եւ ի միւս ամին սպասալարն Բէկիարուին եկեալ յԱնտիոք ի վերայ Փռանկին՝ հարաւ (զարկաւ) ի նոցունց իրրեւ Լ. բիւր (այսինքն 300,000). ըսնդի գտին ի ձախակողմն (եկեղեցւոյ) սրբոյն Պետրոսի գրեգարդն՝ որով Հրեայն խոցեցին ընդ կատական զպատկերն Փրկչական, ուստի ել արիւն եւ ջուր՝ որպէս ի Տէրունի կողէն. եւ պատուեցաւ զէնն՝ որպէս գատուածամուսին այն՝ զոր Հայք ունին, որով զօրացեալ Փռանկն հարին զթշնամիս իւրեանց եւ ապա առաքեցին զնս Ալէքսին»։

Արդ՝ վերոյիշեալ ծանօթութիւնները պատմականօրէն վկայելով կը հաստատեն թէ իսկական Սուրբ Գեղարդը որով խոցեցաւ կենարար Յիսուսի կողմը, Հայաստանի մէջ եղած է, եւ այժմ կը գտնուի Հայրապետական Աթոռի՝ Ս. Էջմիածնի մէջ։

ԴԱՆԻԷԼ ՎՐԻ. ՇԱՄԼԵԱՆ

Ի Ն Ձ Ո ՞ Ի Չ Ա Ր Ը

ԱՀԱՆԱՏԻԿ ԿՆՃՈՒՄ ՀԱՐԵՅ ՄԻ ՈՐ ԴԱՐԵՐ յարունակ տաղանդեղեղեղ է մարդոց հոգիները ու չարչիկած՝ անոնց մտքերը: Բաց է մարդկութեան պատմութեան դրբին որեւէ մէկ էջը ու պիտի տեսնէք որ Հոն Հարց է տրուած, ԻՆՁՈ՞Ւ ՉԱՐԸ: Ու դարձեալ ընթացքին փխխտփայական դարոցներ եւ կրօնական գորութիւններ ջանացած են լուծել այս խորհուրդը, տալով աշխարհք եւ Հակոտնեայ պատասխաններ: Արտաւարձան ինչո՞ւ չարք ներկայիս, ինչո՞ւ պէտք է մեր հոգիները, կ'ալիքո՞ւ մեր սրտերը, մէկ խօսքով կ'մտահոգէ մեզ բոլորս, որովհետեւ այս աշխարհի վրայ, մեր ամենօրեայ կեանքին մէջ յստախ կ'ընդդիմանայ չարին ու կ'ընդդիմանայ անոր դառնութիւնները: Հետեւաբար արք զփութարին Հարցը դուռ տեսական ինդիք մը: Ի՞նչ փխխտփայանքու, աստուածաբաններու եւ կրօնապետներու միայն յատուկ, այլ գործնական նիւթ մը՝ մատչելի ժողովուրդին ըմբռնողութեան:

Դժբախտաբար սակայն, հասարակ ժողովուրդին մենամարտութիւնը երեւութաբար մակերեսային դատում է ետք. ժրտական կեցողութեամբ մը ունեցած է չարին հանդէպ: Ան չէ կրցած կամ նոյնիսկ չ'փորձած թափանցել անոր խորհուրդին, ինչ որ պատճառ դարձած է անոր ՀԱՆԱՏԵՔ Ժանդարմին: Անոնց համար Հետեւեալ ձեւով կ'ընդհանրանայ Հարցը. «Եթէ Աստուած կրնայ խափանել չարը եւ չ'ընէր, ուրեմն չարին կամեցող չէ»: Օրինակի համար, եթէ Ան կրնար խափանել 1915-ի չար աղէտը եւ չ'ընէր, ուրեմն չարին կամեցող չէ, եթէ պիտի ուզէր խափանել մէկ միլիոն Հայերու փարբը բայց չ'ընէր» ուրեմն ամենակարող չէ:

Չարի Հարցը Հետեւաբար մեծ կարեւորութիւն ունի իւրաքանչիւր. ջրիտառնայի համար, որովհետեւ ան, տիեզերքի եւ իր տարրերը կ'ըզաւնի զԱստուած, Աստուած

մը որ ամենակարող է եւ ամենաբարի, ու Անոր բարութեան արդիւնքն է տիեզերքի տեսողութիւնը:

Մենքոյ Դիբերին Ա. Գլուխին մէջ կ'ընդհանրանայ որ երբ Աստուած կ'ստեղծէ արեւելքը, ստեղծումի գործողութիւնն է, եւս կ'ընէր արեւելքէ արեւմտէն ինչ բարի է. «Եւ ետեւ Աստուած զամենայն գոր աբար, եւ տաւ բարի են յոյժ»:

Սաղմոսերգուն ալ Աստուծոյ ուղղած իր փառաբանութեան մէջ կ'ընէ հաստատել Անոր բարութիւնն ու ամենակարողութիւնը.—

«Գթած եւ ողորմած է Տէր, երկայնամիտ եւ բազումողորմ: Քաղցը է Տէր ատմանսեան. եւ գթութիւն նորա ի վերայ ամենայն արարածոց իւրոց: Ողորմութիւն եւ զիցին առ զեղ, Տէր, ամենայն գործք զո, եւ տուրք զո օրհնեցեն զքեզ: Չճառս արքայութեան զո ասացեն, եւ զղորութիւնս զո պատմեցեն. ճանաչել ողորմող մարդկան զղորութիւնս զո, եւ զփառս մեծփայելութեան արքայութեան, զո: Արքայութիւն զո արքայութիւն ամենայն յաւիտեանի եւ տէրութիւն զո ազգէ մինչեւ յազգ: Հաւատարմիմ է Տէր յամենայն ի բանս իւր, եւ տրդար է յամենայն ի գործս իւր» (ՍՂՄ. ՃԽԴ. 8-13):

«Որպէս զթայ Հայր ի վերայ որդւոց իւրոց, այնպէս զթայցի Տէր յերկրւածս իւր... Տէր յերկրին պատրաստեաց զաթոռ իւր, արքայութիւն նորա ամենեցուն տիրէ» (ՍՂՄ. ՃԽ. 13, 19):

Ինչպէս կ'ընէ տեսնենք, յայտնութեան ատեւանները կ'ընտանեւ Աստուծոյ բարութիւնն ու ամենակարողութիւնը, եւ Անոր՝ տիեզերքին իսկ ստեղծիչ ու կառավարիչ ըլլալու Հանգամանքը: Միւս կողմէ ստեղծութիւն, բացայայտ իրողութիւն է նաեւ չարին գոյութիւնը մեր մէջ: Ուստի մեր այս ստեղծարարութեան նպատակն է ջնջել, լուսարանել ու Հասկնալ թէ ուրիշ է չարին ձգտումը եւ ինչո՞ւ չարը մեր մէջ, առանց յաւակնելու տակայն թէ վերջական լուծում մըն է մեր յառաջագործը:

2ԱՐԻՆ ՆԱԳՈՒՄԸ

Յոյն հին իմաստասէրները, Կենդանի մասին իրենց ուսումնասիրութեանց ընթացքին տեսան թէ չարը երեսակայական բան մըն էր եւ չար թուող իրողութիւն մը թարբ էր՝ եթէ հարցին մօտենայինք ընդհանուրին չարը նկատի առած։

Այսպէս, մահը չարիք մը կը թուի մեզի, այսուհանդերձ՝ աշխարհի վրայ, կենսիքի գոյատեւման համար անհրաժեշտութիւն մըն է ան ու բարիք մը մարդկութեան։ Օրինակ, զեթէ եօթը տարուան ընթացքին ոչ մէկ միջնատ մեռնելու ըլլալը, գիտականներու հաշիւով՝ մարդկութիւնը աղ իւրիւր տարիները լրանալուն պիտի ջնջուէր երկրիս վրայէն։ Բարեբախտաբար թռչունները այնպիսի ջարդ կու տան միջատներուն եւ անոնց անհամար թըրթուներուն, որ մարդկութիւնը կ'աղաւթի անխուսափելի ոչնչացումէն։

Երբ կրօնական շեշտը զօրացաւ յունական փիլիսոփայութեան մէջ, կարգ մը մտածողներ լիւթ՝Ա վերադարձին յաղին ծագումը։ Այսպէս Փիլոն (Philo) բարիքի աղբիւրը կը նկատէր Աստուած, իսկ չարիքի աղբիւրը՝ նիւթը։ Նոյնպէս մարդու ղեկավար մասը, մտաքը եւ հոգին բարի էին, իսկ մարմինը որ նիւթական տարրերէ կազմուած էր՝ չար։ Եւ երբ հոգին կը միանար մարմնին, կը կորսնցնէր իր կատարելութիւնը եւ ենթակայ կ'ըլլար չարին։ Հետեւաբար, կենդանացնէ ան, մարդու նպատակը պէտք է ըլլայ իր հոգիին աղատումը նիւթական մարմնէն ու անոր բոլոր մեղքերէն եւ վերադարձը Աստուծոյ ու կատարելի թաղութեան։

Առաջին դարու քրիստոնեաներու կենսաբան մտածողութեան մէջ լայն տեղ զուարճելու յիշեալ տեսութիւնը ու յառաջ եկաւ Գիտութիւնն աղանդը, որ երկար ատեն տաղանայեցող եկեղեցւոյ կենսաբան։

Մոնիստական (Monism) վարդապետութիւնը կարծեց լուծած ըլլալ չարի ծագման հարցը, երբ յայտարարեց՝ թէ չարի եւ բարիի ստեղծիչը միեւնոյն ոյժն է, որ երբեմն բարի բաներ կ'արարչագործէ եւ երբեմն չար։

Չարի ծագման հարցին մասին աւելի

տրամաբանական պատասխան մը դուած է պարսկական կրօնքը իր երկմատեան (Dualistic) տեսութեամբ։

Ան ընդունած է երկու ստեղծիչ ոյժեր. Որմիդը՝ բարիի ստեղծիչը եւ Ահրիման՝ (Ահուրա-Մադա) չարի ստեղծիչը։ Ուստի Կենդանիքի մէջ ինչ չարիքի որ բարի նիւթ կայ, ստեղծուած է բարի աստուծոյ՝ Որմիդին կողմէ եւ որքան որ չար, վատ ոյժ կայ, ստեղծուած է չար աստուծոյ՝ Ահրիմանին կողմէ։ Եւ այս երկու ոյժերը տեսապէս պայքարի մէջ են իրարու հետ։ Պարսկական աշխարհայեացքը իրողութեան մէջ քաջարժեք երկունքիւն մը չի յայտնէր, որովհետեւ պարսիկները կը հաւատային թէ վերջնական յաղթանակը բարի ոյժի, Կարմիդի Որմիդի պիտի տանէր։

Մեր պատմիչներէն Եղիշէ ու մանաւանդ Էդիշէ բռնեց պայքար մշտն են երկմատեան տեսութեան գէշ(1)։

Պարսկական չարի ու բարիի այս ստեղծագործ զոյգ ուժերու բնոյթը կը տարբերուի ժողովուրդներու չարի մասին ունեցած ըմբռնումէն։

Բաբելոնական ժողովուրդին չարի ըմբռնումը մէկ ըմբռնացումն է բարի Աստուծոյ գէշ։ Աստուծոյ արարչագործած արարածներուն մէջ գտնուած է ըմբռնացող տարր մը եւ անա երեսան եկած է չարին գոյութիւնը։ Ուրեմն չարը ընդդիմադիր ուժ մըն է եւ ոչ թէ ստեղծագործ ուժ մը, հասարակ բարի ուժին։ Ահաւասիկ տեսական այս ըմբռնումին վրայ կատարուած է Հին Կտակարանեան չարին ըմբռնումը։

Հին Կտակարանին մէջ չարին (Սատանային) կը հանդիպինք Գ. Թադաւոսաց Դրբին մէջ, ուր ան անդամ է Աստուծոյ երկնային արքունիքին։

Տեսնելով չարի Աստուած Իսրայէլի նստեալ է մեղաւթի վրայ, եւ ամենայն զօրք երկնից կային չարի գոյութեան յայտն։

(1) Եղիշէ իր «Եդիշ Աղանդ» գրքին մէջ կը ասուէ թէ

ա.— չարը իմքնագոյ. ստեղծագործ ոյժ մը չէ, ստեղծագործ ոյժը մէկ է եւ ոչ թէ երկու, եւ

բ.— չարը ոչ թէ յանձնարար չար է, այլ՝ կամեալ։

Հեկէ. Եւ ասէ Տէր, Ո՞ր պատրեցէ զԱբաբ արբայ Իսրայէլի եւ ելցէ անկցի յիփոփթ Գաղաադ. եւ ասէ ոմն աթպէս եւ ոմն աշնպէս: Եւ ել զգի եւ եկաց առաջի Տեառն եւ ասէ, Ես պատրեցիք զնա: Եւ ասէ ցնա Տէր, Ի՞նչ: Եւ ասէ, Ելից եւ եղէց զգի տուտ ի բնութն ամենայն մարգարէից նորա: Եւ ասէ, պատրեցես եւ կարացես, ել եւ արա այդպէս» (ԻԲ. 19-22):

Իսկ Յորի Գրքին Ա. Գլուխին մէջ, մենք տեսնա՞նք. կը տեսնենք մարդոց մեղքերը Սատուծոյ Հաղորդելու պաշտօնին մէջ.—

«Եւ եղեւ իբրեւ օրս այս՝ եւ ահա եկին Հրեշտակք Աստուծոյ կալ առաջի Տեառն. եկն եւ Սատանայ ընդ նոսա յածեալ ընդ երկիր եւ շրջեալ ի նմա: Եւ ասէ Տէր ցլատանայ, դու ուստի՞ դաս: Պատասխանի ետ Սատանայ Տեառն, եւ ասէ, Շրջեալ ընդ երկիր եւ յածեալ ի ներքոյ երկնից՝ եկեալ կամ: Եւ ասէ ցնա Տէր, նայեցա՞ր մտօք իմօք ընդ ծառայ իմ ընդ Յոր, զի ոչ գոյ իբրեւ զ՛նա ի մերայ երկրի, այր անարատ, Հմարիտ աստուածապաշտ, մեկնեալ յամենայն իրաց չարաց: Ետ պատասխանի Սատանայ, եւ ասէ ընդդէմ Տեառն, միթէ Զրի՞ պաշտեցէ Յոր զՏէր. Ո՞չ դու ամբաստուցեր դարտաբէն Կորա եւ զներքին տան նորա, եւ որ ինչ միանգամ արտաքոյ չուրջ ինփուսէ. զգործս ձեռաց նորա օրհնեցեր, և զանասուն նորա թաղմացուցեր ի վերայ երկրի: Բայց ոչ, աղէ առաքեալ դու զձեռն քո եւ արկ յամենայն ինչա նորա, եթէ ոչ իբրեւ իսկ օրհնեցէ զքեզ: Յայնմամ ասէ Տէր ցլատանայ, Ահա զամենայն ինչս նորա տամ ի ձեռս քո, բայց ի նա մի մերձեանայ դեռ: Եւ եյ Սատանայ յերեսաց Տեառն» (Ա. 6-12):

Սակայն Զաքարիայի մարգարէութեան մէջ կը կարդանք որ Աստուծոյ եւ Սատանայի յարաբերութիւնները տակաւ կը մատթարանան, որովհետեւ Սատանան կը սկսի Աստուծոյ տնօրէնութիւններուն դէմ առադիկել. երբ Արարիչը կը փափաքէ իր ընտրեալ ցեղին որդիները գերութենէն ազատել, Սատանան իբրեւ անգութ ու անեւորդ դատաւոր մը, կը պնդէ որ անեւոր պատիւի միջոցով իր ընտրեալ որդիները երկարածուրի.—

«Եւ եցոյց ինձ Տէր զՅեսու քահանայ

մեծ, զի կայր առաջի Հրեշտակին Տեառն. եւ Սատանայ կայր ընդ աջմէ նորա հակառակել ընդ նմա: Եւ ասէ Տէր ցլատանայ, Սատանացէ ի քեզ Տէր, Սատանայ եւ սաստեցէ Տէր ի քեզ՝ որ ընտրեացն զԵրուսաղէմ. ո՞չ ապաքէն դատադիկ իբրեւ զիսնձող մի գերծեալ ի Հրոյ:

Եւ Յեսու էր զգեցեալ Հանդերձս աղտեղիս, եւ կայր առաջի Հրեշտակին Տեառն: Պատասխանի ետ եւ ասէ ցլատանայ որ կային առաջի նորա. ի բաց արարէ զհանրեւծս աղտեղիս ի նմանէ. եւ ասէ ցնա, Ահա բարձի ի քէն զանօրէնութիւնս քո. եւ սուրբք դմա պնդեալուր. եւ զիք խոյր սուրբ ի գլուխ գորա...» (Գ. 1-5):

Աւեր Սատանան կը յայտնուի Ա. Միապրդպիսի մէջ, այլեւ, այլեւս Աստուծոյ ծառան չէ, այլ՝ Անոր հակառակորդ, ըմբոստ ղոյ մը, որ մարդիկը կը մոլորեցնէ ու Աստուծոյ Հրամաններուն եւ օրհնքներուն դէմ դրոժել կու տայ:—

«Եւ եկաց Բանասարկու է մէջ Իսրայէլի եւ դրոժեցոյց զԿաթիթ Թուել զԻսրայէլ: Եւ յար երեւեցաւ առաջի Աստուծոյ վասն իրազն աշնոցիկ եւ եհան զԻսրայէլ» (ԻԱ. 1, 7):

Ուրեմն, մեկնելով մերոյիչեալ տուեալներէն, կը յանդիմնէ սա եղբակացութեան թէ՛ յար ինքնադոյն եւ անգործադրած ոյժ մը չէ, ինչպէս կը դաւանէր Զրադաշտական կրօնքը, եւ այլ վարդապետութիւններ. այլ Համաձայն Հին Կտակարանեան թմրուումին, ան Աստուծոյ տնօրէնութիւններուն դէմ ըմբոստացող ոյժ մըն է, որ իր կարգին կ'ըմբոստացնէ նաեւ արարչի իրենց Արարիին դէմ. արդարեւ, արա իրողութեան խօսուած մէկ օրինակն է Աղամ-Եւայի դրուագը:

ԻՆՁՈՒՒ ԶԱՐԸ ՄԵՐ ՄԵՋ

Աստուծոյ արարչագործութեան պսակն ճշմարէտ էր մարդը: Աստուած զայն իշխան կարգած էր իր ստեղծագործութեանց միայն, շնորհած անոր ամէն տեսակի ազատութիւն, պատուիրելով միայն որ չյամենայն ծառայ որ է դրախտիդ՝ ուսելով կերիցես, բայց ի ծառայն գիտութեան բարւոյ եւ յարի՝ մի ուսելէք» (Գիբք Մննդոց Բ.

16-17)։ Սակայն չար ողի՜ն՝ Սատանան, նախանձեցաւ մարդուն եղած այնքա՜ն առանձնաշնորհումներուն համար ու ձգտեցաւ զայն իր կողմը շահիլ, Աստուծոյ դէմ տանելիք իր պայքարին մէջ։ Ան յաջողեցաւ խաբել մարդը, անոր կերցնելով բարիի ու չարի ծառին պտուղէն զոր Աստուած արդիւած էր։ Նախամարդուն այդ օրինաւորացուծ ինչոր պատճառ եղաւ անոր անկուսմին։

Այս երկրի վրայ, մարդիկ միշտ հակա՝ մէտ են չարիք դործելու։—

«Եւ իբրեւ ետես Տէր Աստուած եթէ բազմացան չարիք մարդկան ի վերայ երկրի, եւ ամենայն ոք խորհէր թ օրտի իւրում խնամոյ ի չարիս դամենայն աւուրս, եւ ասոր քաջաւ Աստուած զի արար դմարդն ի վերայ երկրի, եւ մտախոհ եղեւ ի օրտի իւրում. եւ ասէ Տէր Աստուած, ջնջեցից զամենայն մարմին զոր արարի յերեսաց երկրէ։ Բայց Նոյ եղիտ շնորհս առաջի Տեառն Աստուծոյ» (ՄՆՆԴ. 2. 5-8)։

Սատանան կը սկսի մտահոգուիլ Աստուծոյ այս յայտարարութեան մասին, որուն իրականացումը պիտի նշանակէր իր մահը։ Արուեստնդերձ ան անգամ մը եւս կ'ազատի Աստուծոյ ցատումէն, երբ, ուսուական աւանդութեան մը համաձայն, կը յաջողի համոզել ու խաբել Նոյի կիներ, ա՛որ վրասահեցնելով թէ պատահելիքը միայն որոտում ու անձրեւ է, եւ ոչ թէ ջրհեղեղ եւ թէ պարտապ են իր ամուսնոյն տարած աշխատանք՝ երբ, այսինքն՝ փրկութեան նաւու մը շինութիւնը։ Ու երբ երկինքը կ'ամպոտի եւ Նոյ լրիւ գործադրելէ ետք Աստուծոյ սպասուէրները՝ կնոջ ձայն կու տայ որ նաւը մտնէ ջրհեղեղը սկիւղէն առաջ, վերջինք կը մերժէ նաւէն ներս մտնել։ Նոյ բարկացած իր կնոջ մերժողական պատասխանէն, կը պողայ անոր՝ ըսելով.՝ Ներս եկու աստուանք. հետեւաբար Սատանան ալ կը հրաւիրուի «փրկութեան» նաւէն ներս, որ անմիջապէս կ'ընդառաջէ մարդու հրաւերին եւ կ'ազատի ստոյգ փնացումէ։

Թէեւ Աստուած եւ Նոյ իրարու միջեւ դաշինք կը կնքեն ջրհեղեղէն ետք, այսուամենայնիւ մարդ արարածը զարձեւալ կը մեղաւնէ իր Արարչին դէմ, որովհետեւ չարիքին սերմերը արմատախիլ չէին եղած, ու այսպէս չարը մարդու ազատ կամեցողութեամբ միշտ ներկայ եղած է աշխարհի մէջ ու ասօր ալ տակուէին ներկայ է մեր մէջ։

«Թնչո՛ւ չարը մեր մէջ» հարցումին կարելի է տալ հետեւեալ երեք պատասխանները։—

ա.՝ Ակներեւ է որ չարիքի կարգ մը կերպեր պտուղն են մեր մեղապարտ արարքներուն եւ անհարկի ահողութեանց։

բ.՝ Կրնանք վիճիլ թէ բարին իր իմաստը կ'ունէ յարաբերաբար չարին — թէ բարին կը ճանչցուի չարին հետ ներիմաստ հակադրութեամբ, զեղեցիկութիւնը՝ տգեղութեան հակադրութեան մէջ եւլն։

գ.՝ Չարը կրնայ եւ յաճախ առիթներ կը ներկայացնէ մարդուն, իր փորձաբար անոր կամքին տոկունութեան եւ համբերութեան։

Յստակեցնելու համար մեր միտքը չարին մասին, յայտնենք որ երկու չարիք կան մեր մէջ։—

ա.՝ Ֆիզիքալօ՝ չարիք որ յառաջ կու գայ երբ բնութիւնը շեղի իր բնական ընթացքէն, օրինակի համար երկրաշարժի, մէկու մը անդամալուծութեան եւլն. պարագաներուն։

բ.՝ Բարոյակաճ չարիք, այսինքն մեղքը որ մենք կը գործենք մեր ազատ կամքով, քա՛հի մարդէ քալի անձնիշխան ստեղծուած է եւ ան ունի կարողութիւն ընտրելու չարն ու բարին։ Մարդը ըլլալով իր արարքներուն պատասխատուն՝ ինքն է ուրեմն միակ պատճառը չարի գոյութեան։ Այլ խօսքով, չարի ազդիւրը պէտք չէ փնտռուէնք Աստուծոյ կամքին եւ կամ նիւթական աշխարհի մը մէջ, այլ՝ նոյնինքն մեր մէջ։

ԲԱՅԳԷՆ ՎՐԴ. ԹՕՓՃԵԱՆ

«Յ Ի Ս Ո Ի Ս Ո Ր Դ Ի»

Ա

Յիշուած (Ներսէս Շնորհալիի — Մ. Խ.) բոլոր նոր տեսակի երկերը թէպէտ ունեն գեղեցիկ հատուածներ, բայց իրենց նիւթով արդէն հնարաւորութիւն չեն տուել բանաւոր տեղծին ոչ երեսակայութեան թռչելու գործելու եւ ոչ էլ ներսուզուելու իր հոգու խորքերը եւ քրքրելու իր գագաւմները։ Կարծես Շնորհալիին երկար որոնումներ է արել՝ դրա համար մի յարմար նիւթ գտնելու եւ գտել է ամբողջ Ս. Գրքը։ Ուստի 1152 թուականին յորինել է մի իսկական բանաստեղծական զործ՝ «Ողբերգութիւն վիպասանական ի տառից սրբոց», իր սովորաբար անուանում է ըստ սկիզբի բառերի «Յիսուս Որդի»։ Ամբողջ վերնադիրն է՝ «Տեսաւ Ներսէսի նուէր մաղթանաց ներշնչական տաղիւ տուողին բանից, ըզգումն աթոթից ներանձնական հոգւոց զարթոյցւոյց մտօք ի թմբութենէ կրից յիշատակաւ անցելուան իրի ներկայի եւ ապագայի, ողորման հեծութեան արտի, խօքը ընդ Աստու-

ծոր»։ Այս գիտատեղ չենց կարելի է տեսնել, որ Շնորհալիին այս երկի համար ապրել է Գրիգոր Նարեկացու Ողբերգութեան Մատենանից։ Միւս կողմից նա հետեւել է նաեւ Գրիգոր Մաղիստրոսի «Հաղարտողեան»ին։ Ինչպէս վերջինիս մէջ ոտանաւորով տրուած է Աստուածաշնչի բովանդակութիւնը, նոյնպէս եւ Շնորհալու երկի վիպական կողմն առնուած է Ս. Գրքից հւ նոյնիսկ ամբողջ երկը, չորս հազար տող («Երկհազարեան տամբ յանգական»), յորինուած է նոյն «հն» յանդով, ինչպէս «Հաղարտողեան»ը։ Բացի Հին եւ Նոր Կտակարանների պատմութիւնից՝ վերջը նա յիշում է նաեւ քրիստոնէութեան համար աշխատող հայրապետներին ու նահատակներին, հրաշքներին ու չարաշարժաններին եւ միւս պէրզը հացանում է մինչեւ Քրիստոսի երկրորդ դարուստը — աշխարհւոյ վախճանը, վերջին դատաստանն ու յաւիտեանական կեանքը։ Դա բովանդակում է, ուրիշից առաջին ասած, դարերի լեգենդաները, մարդկային պատմութեան անցալը, ներկայի եւ ապագան։ Բայց դա լոկ վիպական աշխատութիւն չէ, այլ միաժամանակ նա ճշարական ճշմարտութիւն է կամ, ինչպէս հեղինակը բնորոշել է, «ողբերգութիւն միպասանական»։ Մի կողմով պատմութիւն է, միւս կողմով՝ մի սրտարուխ երգ։ Եւ այս կողմից արդէն նա նմանել է Գրիգոր Նարեկացուն։ Այս նմանութիւններով հանդերձ՝ նա յորինել է մի իսկապէս, իւրատաղիւ ըստ տիւրի երկ, որի մէջ անձնականը — լիբիսմորբունում է կարեւոր տեղ։ Բանաստեղծը կամ «Երբողը», ինչպէս ինքն իրեն անուանում է հեղինակն այդ երկի յիշատակաբանի մէջ, իր վրայ է դարձնում ըստ Ս. Գրքի եւ մեղաւորներին, եւ արդարեւ արարչներին, հարկաւ, իրեն չհամարելով արարչ։

Մ. Խ. Սիմոնի 1967 Յուլուարի թւին կր սկսեմ հրատարակութիւնը Ս. Ներսէս Շնորհալիին բանաստեղծութեան գլուխ գործոցին՝ «Յիսուս Որդի», զոր աշխարհագրի քարգմանած է Միաբանութեան անդամ Հոգւ. Տ. Դանիէլ Վրդ. Շամիւսին։ Սակայն մինչ այդ յարմար դասեցինք Շնորհալիի վերոյիշեալ տողերագործութեան մասին արտասուել կործիմները հստակ երկու բանաւորներու, Առաջինը առնուած է Մանուկ Արեղանի «Հաւոց Հին Գրականութեան Պատմութիւն» արժեւորարար աշխատութեան երկրորդ հատարէն, իսկ երկրորդը՝ Երեսնամյակ կարգը բանասէր Գրիգոր Յակոբեանի։ 1964ին հրատարակած «Ներսէս Շնորհալի» հատարէնէ։ Կը յարեմք քէ այս ձեւով, Բախման Շնորհալիի գեղեցիկ երկին հրատարակութիւնը, կարելի կ'ըլլայ ամփոփ այլ հիմնական գիծերու մէջ տալ ամբողջականութեան, գնաբանութեամբ արժէքի եւ կատարած ջանքին մասին տեղեկութիւններն ու ծանօթութիւնները։ Երկու արտասուելներն ալ կատարուած են յապաւումով։

Սկիզբն ի հօրէն մեր նախնական Մինչ ի վերջին դարու վախճան, Ըղբան եւ զգործ համանկարանն — Առ իս փոխեալ դիմաւորական...

Ամբողջ գրուածքի մէջ շարունակ իշխում է բանաստեղծի իր դէմքը, որ հեծու-թեամբ ոխովում է Աստուծուն:

Ընդ Աստուծոյ դէմ յանդիման
Ոտակցելով անձն անարժան:

Այդ «Սոսքն ընդ Աստուծոյ» իսկապէս մի «աղօթական բան» է, բազմազան աղօթքներով մի շարք, որոնց իւրաքանչիւրի մէջ երեւան է գալիս «Երբողջի զգացումների մի դիմ», հոգեկան վիճակի մի կողմ: Նայելով պատմած իրողութիւններին՝ երբեմն նա զգլում է եւ խոստովանում իր արարքը, երբեմն որեւէ խնդրուածք է անում՝ «Բողձս աղօթից», եւ այդ ամէնէն ժամանակ, ինչպէս Գրիգոր Նարեկացին, շարունակ իրեն անարժան ու մեղաւոր է գտնում: Մարդկային զանազան վիճակների մասին պատկերաւորութիւններ է մէջ՝ «Աստուծո հետ խօսքը», այս է կազմում երկի նպատակը եւ էական տարրը, ամբողջի ընդհանուր գոյնը, որով եւ երկի միտքիւնը:

Ներսէս Ծնորայու այս երկի համար, ինչպէս Գրիգոր Նարեկացու «Ողբերգութեան», իշխող է Աստուած, որից բխում է եւ երկուսի բանաստեղծութիւնը: Երկուսն եւ իրենց զբաղման, այսինքն բանաստեղծութեան համար նոյն նպատակն են դնում թէ իրենք իրենց համար եւ թէ ընթերցողներին:

Եւ որք ինեւ եւ կամ յետ իմ
Այսու բանիւ քեզ պաղատին,
Համարեացիս միշտ ընդ նոսին
Զիս րդներսէս մաղթել օտիկնեւ
Եւ առ հոգիս իմ յաւանդին
Եւ ի մարմինս իմ տապանին
Բարեաց աղդումն ի քէն լիցին,
Եւ ցրնծացիայր կարոտեացին:

Ինչպէս բերում է աստուածներից կարելի է նկատել, Ներսէս Ծնորայու այս բանաստեղծութեան մէջ ողբերգորէն մեղմ է, տխուր ու քնքուշ, ամենայն ինչ հանդարտ է ու փափուկ: Ոչ, վերաբերման ուղղութեամբ:

Թուիք, ոչ որտեղ ալուրդ ու ճենճերում եւ ոչ տոչորող ու կրակոտ զգլում: Այստեղ չինք գտնում յուսահատական ճիչ ու աղաղակ, որով ինքն իրեն կտրատում ու ոչնչացնում է Գրիգոր Նարեկացին ողբալիս: Ներսէս Ծնորայու մօտ եւս զգացումների զեղումն անկեղծ է, մեծ է կրօնական զգլումն եւսանդը, բայց, ինչպէս բոլորաբար, նա չափաւորութեան սահմանից չի անցնում: Երկուսի մէջ եւս կատարելապէս նոյն զգացումներն են, միայն արտայայտութեան թափով ու ձեւով տարբեր: Նարեկացին համեմատում է մի պղտոր հեղեղի, ոչ՝ զրդանք տալով՝ ալիք ալիքի ետեւից արշուժում է առաջ, եւ որի մէջն ընկնող տառնալից տարւում է երկար երկար, առանց հասնելու եղբին: Մինչդեռ Ծնորայուին նրան է մի ակնանկիւ, վճիտ աղբերակի, որ հանդարտ սահում է կարկաճելով, Եւ որի խաղաղ ափին նստած՝ մարդ տուրում է խորհրդածութեան մէջ աշխարհիս մասին: Բայց այսպիսի զանազանութեամբ հանդիման Ծնորայու այս երկը պակաս ազդու չէ քան Նարեկացուին: Ուստի հեծութիւն, մի հառաչ է, մեղմ ու հեղիկ, եւ ոչ հեծկտանք ու թառանչ, բռն ու սաստիկ:

Ներսէս Ծնորայու իր այս Ողբերգութեամբ հանդիմանում է երկրորդ եւ վեր: Զին նշանաւոր էկեղեցական բանաստեղծի իրեւ արտայայտիչ արդէն մեղմազած բայց իսկական բարեպաշտ կրօնաւորութեան՝ ներանձնաւոր վանականութեան: Նրա այդ երկի իր խորաթափանց անկեղծութեան համար, որ շարքերգութեան էալ կան պայման է, շատ սիրելի է եղել հեծ տալիս սերունդներին: Սաղմոսի հետ միասին հայկական տապալուրութեան հետեւ սկիզբներում, 1565 թուականից, արժանաչել է տպուելու, եւ այնուհետեւ յաջորդ երկու դարում նորից տպագրուել է աւելի, թան ինն թիւով: Մեծ է եղել այդ դարի աղբերակները, հմալին ու պահանջը, Դաւթիկ Սարգսյանի դրա վրայ ոչ միայն աղօթիկ

են ու արտասուել. դա եղել է ոչ միայն «կարծր սրտերը ճմրդ», ինչպէս գրում է Ներսէս Լամբրոնացին, այլևս դրանով ուսել են Աստուածաշնչի պատմութիւնն ու եկեղեցու դաւանութիւնը եւ բարոյական խորատներ են առել. որովհետեւ բանաստեղծը

«Հայոց Հիմ Գրականութեան Պատմութիւն
Հատոր Բ», էջ 97-102:

«Յիսուս Որդին» պոէմը դրուած է Գրիգոր Մաղիստրոսի «Հաղարտողեան» երկի եւ Գրիգոր Նարեկացու «Ողբերգութեան Մատեն»ի ազդեցութեան տակ: Պոէմի ձեւական եւ վիպական մասերում բանաստեղծը հետեւել է Մաղիստրոսին, նրա օրինակով ներթել վերցրել է Ս. Գրեգի, չափածոյի վերածել եւ վերել նոյն «ին» յանդով: Սա իհարկէ միայն թեմայի եւ ձեւի նմանութիւն է: Ներթել ստեղծագործելիս Շնորհալիին դառնում է ինքնուրոյն եւ բանաստեղծական արժէքի տեսակէտից «Յիսուս Որդին» պոէմը անհամեմատ բարձր է քան «Հաղարտողեան» գրութեանը: Սակայն այլ կերպ է արտայայտուել Նարեկացու ազդեցութիւնը: Վերջինս դրսեւորուել է պոէմի թէ՛ ձեւի եւ թէ՛ բովանդակութեան բնագաւառներում, առանձնապէս ուժեղ է այդ ազդեցութիւնը երկի քնարական մասերում: Ինչպէս Նարեկացու «Մատենան»ում այնպէս էլ այստեղ գրութեան զլխաւոր էութիւնն է «Ոսօք ընդ Աստուծոյ»:

Իսկ ինչի՞ մասին է այդ խօսքը: Մարդը, ըստ այս երկու հուշակաւոր գործերի, տուկաւին Աւամի Ժամանակներից մեղապարտ է ու թոյլ: Նա ամէն քայլափոխի չարի դրդամբ հակուում է դէպի մեղքը, խախտում է Տիրոջ պատուիրանները, անտեսում է հոգեկանն ու երկնայինը եւ գերի դառնում մարմինին ու աշխարհային կեանքին: Սա, ըստ բանաստեղծի, վտանգաւոր է մարդու համար, որովհետեւ նա իր այդ վարմունքով կը դրկուի երկնային կեանքից:

յի մոռանում, որ ինքն իր կոչումով հողուոր դաստիարակ է: «Նւտրի եւ արդարեւ գերնտրի, միանգամայն եւ խկաշնորհ եւ բաղմաշնորհ գրուած մը», այսպէս է բնորոշում այդ երկը բաղմահմուտ բանասէր ու բանաստեղծ վարդապետը (Հ. Ղեւոնդ Արշաւ — Ծ. Խ.):

ՄԱՆՈՒԿ ԱՔԵՂԵԱՆ.

Բ

Սակայն, ըստ պոէմի, մարդու այս դրութիւնը անհրաժեշտ է, եթէ նա դարձի գայ. Դրա համար էլ մարդը պէտք է միշտ «ի խոտ» սրտի» զղջայ, խօսի Աստուծոյ հետ, ազաչի նրան՝ մեղքերից աղատուելու եւ յաւիտենական կեանքի արժանանալու համար: Շնորհալիին էլ Նարեկացու պէս իրեն ի ծնէ համարում է բաղմարումնդակ մեղքերի տէր: Նարեկացին գտնում է որ եթէ կշեռքի մի նժարում դնեն հսկայական Արարատ լեռը, իսկ միւս նժարում՝ իր մեղքերը, վերջիններն աւելի ծանր կը լինեն քան ոսրը: Իր մեղքերի քանակն ու մեծութիւնը, Շնորհալիին էլ Նարեկացու նման հասցնում է աւաւոր չափերի: Եթէ Նարեկացին Արարատ լեռան հետ է չափում իր մեղքերի մեծութիւնը, Շնորհալիին էլ Բաբելոնի առասպելական աշտարակն է վերցնում որպէս համեմատուի պատկեր:

Նոյնպէս եւ ես բարձրացուցի
Ջպարիսպ մեղաց աշտարակին,
Հըպարտութեամբ շինեալ քարամբ
Ամբարտաւան ամբարդակին... (*)

«Յիսուս Որդին» ողբերգութեան մէջ էլ մեղքերն այնքան բաղմաթիւ են ու տանջող, որ բանաստեղծը մեղքից Ժայթղող բոցերի մէջ այրուում է:

Բայց ես մեղօք յայտնուս կիլիմ,
Իբր ըզվառուող այնը հրատին

(*) «Բաճ Զափա», էջ 87:

Ինչպէս թուում է, իսկ իրականում,
Յոյս չունի քան զհոգեւոր:

Միջոցներ ծանրութիւնից ազատելու
համար բազմաթիւ են ընդհանրացում
խնդրանքները: Վերջիններքը կարելի է բաժ-
նել երկու խմբի: աշխարհիկ եւ հոգեւոր:
Դրանց մի մասը չարի ու մեղքի դէմ մղու-
ող հոգեկան կռուին են վերաբերում, մի
մասն էլ՝ աշխարհիկ կեանքին ու կենցա-
ղին: Զարի դէմ մղուող կռիւներում Շնոր-
հալի իրեն համարում է աղար, անկարող:
Ըստ ընդհանրացում, ծնունդ, աշխարհ
գալու օրից՝ մարդը չարի, մեղքի, խաւարի
ու աստուայի դէմ անընդհատ կռիւների
մէջ է: Այդ կռիւը ահալ է, որովհետեւ
Թշնամին ուժեղ է, իսկ մարդը մեղակ, որն
առանց Աստուծոյ օգնութեան անկարող է
ու խեղճ:

Սակայն Շնորհալին Թշնամու դէմ
միայն հոգեկան կռուից յաղթող դուրս դա-
նում է իր բաւականանում: Նրան քաջում ու
հետաքրքրում է նաեւ իրական կեանքը: Նա
ուզում է յաւ իրեն եւ մարմնական կեան-
քով: Ահա այստեղից էլ սկսում են հոգու
եւ մարմնի երկուստեքեան ծանր ապրումնե-
րը, բայց ոչ այնպիսի ցաւազին ողորկու-
թեամբ, ինչպէս Նարեկացու մօտ: Մեծ բու-
նաստեղծներից ամէն մէկն հանգէս է և կի-
որպէս իր ժամանակի մտքի, խնկրի ու
տրամադրութիւնների արտայայտիչը: Նա-
րեկացու մօտ խորն ու ցաւազին է հոգու և
մարմնի կռիւը, ուր նախապատուութիւնը
հոգին է նուաճում: Թէեւ այստեղ էլ աշ-
խարհիկ կեանքի պատկերներ, երեւոյթնե-
ր, բայց Նարեկացին երկինք ուղղած իր
բազմաթիւ պաշտօններով ու ազգայնա-
ներով հոգին է ուզում փրկել: մարմնին,
իրական կեանքին վերաբերող խնդրանքներ
նա քիչ ունի: Սակայն այդպէս չէ Շնոր-
հալու մօտ: Վերջինս իր պոլմի մէջ եր-
կրքից օգնութիւն է խնդրում նաեւ աշ-
խարհիկ գործերի յաղթութեան եւ մարդու
մարմնական ապահով ու խաղաղ կեանքի
համար: Շնորհալին իրեն համարում է մի

տկար ծիծեռ, կամ անգոր ու անմեղ աղա-
նի՝ Թշնամու դիմաց: Իսկ Թշնամին՝ չորն
է, որ կորացնում է մարդուն եւ մոլորե-
ցնում նրան:

Զայս ի լուսոյ խաւարեցին,
Եւ կուրութեամբ դիւ տուեցին:
Յաշխարհ նայել ինձ ուսուցին
Եւ ոչ ի լոյսդ աստուածային:

Բանաստեղծի աչքերը, զգայարանները
նրան սովորեցրել են զգալ ու ընկալել աշ-
խարհայինը, բայց միտքը, կամքը չեն ու-
ղում մոռանալ հոգեկանը, երկնայինը: Ահա
դրա համար էլ նա ապրում է խոր երկուս-
թիւն: Անհաստատ է նրա հոգեկան դրու-
թիւնը աշխարհային կեանքի այնպիսի
ծովում: Նա ցաւում է որ ոչ թէ նման է
ծովափնեայ անասան մի ժայռի, կամ փո-
թորիկների հետ ճակատող, խոր արմատներ
ունեցող հասարակութեան մի ծառի,

Այլ եմ նման բեկեալ նաւին,
Տարաբերալ միջածովին,
Կամ հոգմահար խրուի խոտին,
Ի ժամանակս աշնանային:

Մեր հին դրականութեան մէջ, դարձեալ
կրօնական նպատակով, այսպիսիներքն թէ-
կուց, բայց առաջին անգամ Շնորհալին է
այս պոլմում տուել մարդու զգայարան-
ների ու մարմնի զանազան մասերի (աչքե-
րի, լեզուի, ականջների, ատամների, ձեռ-
քերի, որովայնի եւ այլն) դերն ու նշանու-
թեանը հոգեկան եւ ֆիզիկական կեանքի
համար եւ դրանց հետ կապուած աշխարհիկ
մի շարք խնդրանքներ է անում:

Երեւում է, որ Շնորհալին շատ լաւ ի-
մացել է նաեւ մարդկայնութիւն ու ընա-
դիտութիւն: Հաւանական է որ պատահա-
կան չի եղել նրա մտեւութիւնն ու բարե-
կամութիւնը ժամանակի հոգեկանոր քմիչ
Մխիթար Հեքացու հետ:

Ոչոր նորութիւն էր իր ժամանակին
այսպիսի մի մեծ սիւսէ ունեցող գործի չա-
փածոյ ձեւը, որը դեռ եւս ընդունելի էր:

«Յիսուսը Որդու» յիշատակարանում էլ Շեր-
նոր՝ ալիքն զիմում է ինքնապաշտպանու-
թեան: Եթէ «Բան Հաւատոյ» ձեւի գէթ
կարող էին բողոքել որ այն յափածոյ է,
արտասովոր, ապա «Յիսուս Որդի» պոէզի-
նկատմամբ Շերնոր՝ ալիքն զիմում է թէ
նոյն յետամնաց «անփակ բերան»ները կա-
րող են իրեն մեղադրել որ այս գործը «ար-
տաքին» հեթանոսական ձեւ ունի եւ նման
է Հոմերոսեան կամ ամֆրոդիտեան երգերին:

Դրա համար էլ զգուշացնում է ընթեր-
ցողներին այսպէս.

Եւ մի ի յայս ոչ ախտանայ,
Թէ չափաւոր բանիւ է սայ,
Եւ արտաքին կարծի նրմայ,
Որպէս եւ գերզն Լիբրոդիտեայ...

Նարեկացու պէս Շերնոր՝ ալիքն էլ է հա-
մակուած մարդասիրութեան գաղափարնե-
րով, մարդու հոգեւորով, ներկայով ու ա-
պագայով: Նա էլ իր գործը համարում է
համամարդկային սեփականութիւն, որը

գրուած է բոլորի համար եւ որպէս յաւի-
տենական մի կոթող՝ մէջտ պիտի ընթեր-
ցուի եւ գրա հետ յիշուի իր անունը: Շառ-
րնդհանուր բան կայ Նարեկացու եւ Շեր-
նոր հայրն այս երկու մեծ պոէզիաների միջեւ: Ա-
ռաջինն իր «Ողբերգութեան Մատենան»-
այսպէս է գնահատել.

Իսկ ինձ եղիցի պատգամս այս բանի,
Արձան փորագրեայ ամենեւին անեղծա-
նիւի,
Որ փոխանակ իմոյ եղկելույս անձին
մահացուի՞

Անդադար հնչմամբ հեծութեան լալոյ
Առանց լռելոյ միշտ ազադակէ:

Նոյն կերպ է նայել իր «Յիսուս Որդի»
պոէմին եւ Ներսէս Շերնոր՝ ալիքն.

Միշտ յիշատակ սա իդիցի
Այժմ եւ յաւուրն ապագայի...
Նաեւ հաճուրց ամենայնի,
Մերժակայից եւ ոչ հեռի...

«Ներսէս Շերնոր».

Էջ 143-152:

ԳՐԻԳՈՐ ՅԱԿՈԲԵԱՆ:

ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐՈՒ ՄԻՈՒԹԱՆ ԽՆԴԻՐԻՆ

ՎՐԱՅ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Միեւնոյն ճշմարտութեան սէրը մեզի վերջապէս պիտի առաջնորդէ որ լաւ ճաշնանք միւս կողմին Հանգամանքները, տեսութիւնները եւ կարգադրիւր, որո՞ւ Հետ որ դործ պիտի ունենանք։ Այս անգի է որ առեւեկն մեն գոռարուծութիւններէ՝ մէկուն դիմաց կը գոռուինք։ Արեւմուտք Արեւելք չ'ճանչնար, եւ Արեւելք ալ Արեւմուտայ չ'ճանչնար։ Այս է պատճառ որ երկուքի մէջ մերձեցում մը աշխարհ գոռար եղած է, ի՞նչ պատմութիւնը ուսումնասիրութի պիտի աւանդուի թէ Արեւմուտք ուղած է միշտ Արեւելքին վրայ ազդեցութիւն բանձնցնել, առանց զայն լաւ ճանչնալու, որուն հանդէպ իւր զգացումը միշտ օտար կը մնար։ Նա յստոցաւ երբեք, թէ ինչ է Արեւելքին սիրածը, եւ ինչ է եւ ուսկից նա կը վախճայ ու կը հուսափի։ Այս կէտը շատ յայտնի կ'երեւի ամէ՛ք՝ աստե՛ն պապերուն կողմէ՛ գրուած նամակներուն մէջ։ Իրաւ, անոնք յաճախ լաւ թելադրութիւններէ բողոքած դրուածներէ ինչ, բայց Հոռոմ Արեւելքը բնաւ չէր ճանչնար, եւ գործախառնար յաճախ ախպիսի բաներ կը գրուէր՝ որ յարմար ու պատշաճ չ'էին։ Բայց երբ մէկ կողմէ փոփոխ կար Արեւելքին գործերը կարգադրել, միւս կողմէն լաւ ծանօթ չէր ունէր կացութիւնը որ Արեւելքին մէջ կը տիրէր, բնական էր որ աստե՛ն անգնելով անասնիկի վիճակի մը պիտի ստեղծուէր, եւ բաժանումը ու՛ր կամ կանուխ անհրաժեշտութար առջեւ պիտի դար։ Միայն մեր օրերն ալ, դեռ մենք չենք գիշանիք Արեւելեաններուն օրինաւոր դանդաղանքը լոյս ու անոնց բազմաթիւ կրք իմանալ։

Անոնք միշտ կը գանգատուին թէ մենք իրենց բնաւ կտրուարութիւն չենք տար, եւ կը կարծեն որ մեք կը սիրենք անպիտանաւ աշխարհաբարութիւնները եւ այն զանգատները

զոռարութիւնները եւ այն զանգատները զորս իրենք մեզի գէ՛մ ունին։ Մենք մեր տունէն դուրս չենք ելլեր, մեր գրքերէն զոտ բան չենք կարդար, բոլոր խոդիւնը միայն մեր տեսակէտին կը նկատենք, եւ այն աստե՛ մեն մեն զարմացումներ կը յայտնենք, որոնք Արեւելեաններուն աչքի խեղճ միմասութիւն կ'երեւա։ — Ինչո՞ւ, կ'ըսենք մենք մեկտե՛ս, այդ մարդիկները կ'սիրենք մեն ալ միութիւնը զոր Հոռոմ իրենց կ'առաջարկէ, երբ որ սա իրենց Հետ աշխարհաբարաբար կը վարուի, եւ ալ չափ սիրութիւն արտայայտութիւններ կը ցուցնէ։

Իսկ ճշմարտութեան սէրը, եթէ անոք Հետեւինք, մեզի պիտի արգիլէր դործածել շատ մը մօտե՛ր խաղեր ու կեղծաւար կերպեր, որոնք միւսի՛ թկնկար մեր ցա ցին մէջ բա՛շխու կը ծառային։ Անպարտաւել ճշմարտութիւնն է միայն եւ բացարձակ անկեղծութիւնը՝ որ կ'ընէ մեզ վրկել, մեզ ալ, ուրիշներն ալ։ Թող անկեղծութիւնը երկու կողմերէն իւրաքանչիւրին ալ ներշնչէ Հի՛ս սխալներուն ու պակասութիւններուն զողջումն ու խոստովանութիւնը։ Դժմարտութիւնը, երբ Հաճողակա՛ն ալ չըլլաւ, պէտք է որ երբեք Հետադնելու ծառայէ, ալ միշտ միացնելու յորդորէ։

Դժմարտութեան քով երկրորդ զէնք մըն ալ կայ, որ անոր վրայ ալ Հաստատուած է։ Այն ալ անքն է՝ սիրելի է։ Դժմարտութիւն ինք իրեն ալ, իրաւ, մեն զօրութիւն է։ Երբ բաճանայի պիտի մէջ, զոր հօթանանիք օրինակը կանոնակարգ դրեք ու շարքին մէջ դասած է, Զօրաստե՛ր Դարեւ Թագաւորի առջեւ կը Հատուակէ, թէ աշխարհի մէջ ճշմարտութիւն մեծ եւ զօրաւոր է քոն ցաւ

մեծ նշանակում. (Ա. Եզր. Գ. 35)։ Իրաւ ալ ճշմարտութիւնը՝ յօդակապելու մեծ ոյժ մըն է, բայց միանգամայն մտաւարդութիւն եւ բարեկամութիւն ալ ստեղծելու համար հարկաւոր է վառ սէրը։ Հնար է ճշմարտութեան մը վրայ համաձայնիլ, բայց եւ նոյն տոտին կենցաղակա՛նի մէջ համաձայն չըլլալ։ Սիրոյ դէմ եղած թերութիւնները, զիրութեամբ ճշմարտութեան դէմ թերութիւններու կը տանին, մինչ սէրը ճշմարտութեան բարեկամն է եւ անոր կը ծառայէ։ Գլխաւորապէս սիրոյ պահպանութիւնն էր որ դարեւ ի վեր Արեւելքն ու Արեւմուտքը իրարմէ դատեց։ Երկու կողմէն ալ արդարային մեծ ատելութիւն եւ հակասութիւն մը կար, որ այսօր ալ տակաւին կա, ու կը մնայ։ Գրեթէ Հօբե՛ական ժառանգութեան պէս բան մը եղած է, որ Արեւելեաններուն շատերուն վրայ գրեթէ բ՛ական է՝ Լատիններուն վրայ ատելութեան այժմո՛ւ նայիլը։ Միեւնոյն ատեն Արեւմտեան ժողովուրդներուն համար ալ աւանդական՝ դժգոհութիւն զարթած է, Արեւելքի երր տակ եւ անորդի եւ անոնցմէ հեռու յատկէի, ինչ որ նոյնիսկ Բողոքականներու վրայ ալ մ'ացած է ընդհանրապէս։

Պէտք է ուրեմն գիրար յարգել սկսիլ, եւ իրարու վրայ հոգածութիւն ունենալ, որ իրար սիրելու հասնինք։ Արեւելքի բախտը շատ դժոյզակ եղաւ։ Նա անհամար հարածներով միայնից եղաւ։ Չայն կիսամեռ ճամբուն, մէկ կողմը Թողուցին, ինչպէս արաւկներուն ձեռքը ինկած մարդը։ Ինչ մէնք ենք այդ մէրքերուն պատասխանատուն, որովհետեւ մենք Արեւելքը իրեն թշնամիներուն ձեռքը լքած Թողուցինք։ Չդոնտեցաւ Սամարացի մը, որ այդ խեղճ ու դժբաղդ վերաւորին գուժ ունենար, այլ ճահանաներ եւ Ղեւտացիներ անցան դացին, առանց մտադրութիւն դարձնելու անոր հեծածանքներուն եւ անոր թշուառութիւններուն։ Ե՛րբ միտուն զարմուցինք մերքայս ժողովուրդներուն կացութեան վրայ, ե՛րբ մտածեցինք անոնց կործանման պատ-

մութեան վրայ, Ո՛չ մի երեմիական ողբ բաւական չէ անոնց հարուածին մեծութիւնը բացատրելու։ Ահա որոշակի այն կէտը, որուն վրայ կը հիմնեն Արեւելեաններ իրենց զարգացումները։ Իրենց նկատմամբ ուրիշ մշտադրութիւն չդարձուցաւ, բայց թէ՛ կրօնական տեսակէտէն՝ ուղելով գիրքնք Հնոմին հպատակեցնել։ Ահա բոլոր եղածը։ Այսօր ալ, երբ այդ նպատակը չը յաղկիր, անոնց կոնակ կը դարձուի. բնաւ անոնց մասին ազդարար տեսակէտէն հատկապէս մը չը յայտնուի։ Անոնց շահերը մերկիւ պէս նկատելու սէր ու սիրտ չկալ։ Արեւմուտքը հին ատեն մեծ ճիգեր Թափեց իսլամական զօրութիւնը ընկճելու։ Անկէ ետքն ալ, նոյնիսկ Կոստանդնուպոլսոյ ինկալէ, հաջորդ, երեւմ. նախաձեռնարկութիւններ ցուցուց Թուրքերու դէմ։ Բայց այս ձեռնարկները երբեք Արեւելքի քրիստոնէականութեան շահերը պաշտպանելու համար չէին, թէպէտ անոնք էին այդ երկիրներուն որին նական տէրերը, այլ ընդհակառակն՝ յաւնապատակն էր քրիստոնէաներն այնուամենայն, եւ Արեւելքին մէջ լատինական իշխանութիւններ ստեղծել։

Արեւելեանները այնչափ մոլորուած են Արեւմտեաններէ անարգուած բլլալու, որ յաճախ կը ճանդկալ տեսնել Յոյներ, որոնք մեծապէս կը զգածուին եւ երախտապարտութիւն կը զգան, համակրութեան ամենավաղ քրքիլ մէկ արտայայտութեան համար, որովհետեւ զոնք անգամ մը, սովորական յրաժժ բացատրութիւններէն տարբեր բան մը կը լսեն։ Պէտք է սէր ունենալ բոլորովին անշահախնդիր կերպով, պէտք է սիրել առանց թաղուն դիտումներու։ Այդ սէրն ալ պէտք է գլխաւորապէս հաստատեն եկեղեցականներ եկեղեցականներու հետ։ Ձեռ ուղեր աւելի մանրամասնութեանց մէջ մտնալ. կանուխն կանոններ որոշել կարելի չէ թէ ի՛նչ կերպերով պիտի յայտնուի սէրը։ Սէրը ինքնին հանճարեղ է, եւ չա շուտով կը գտնէ իւր ճամբան միայն թէ անկեղծ ըլլայ։

Ահա տո՞՞ք եւ երկու զէնքերը, որոնք կ'ուզէի բացատրել: Ոչ ոք կր'այ՝ուրանայ այդ զէնքերուն զօրութիւնը: Անոնցմէ գեղեցիկ, ու անոնցմէ հաստատուն զէնքեր չկան: Ընթարտութիւնը սիրոյ մէջ, եւ սէրը ճշմարտութեան մէջ. ահաւասիկ ամէն տեսակ խոչընդոտներու յաղթելու միջոցը: Երբ որ այս յղուածը գրելու վրայ էի, ձեռքս եղող ժամագիրքին մէջ կը կարդայի Սուրբ Բեռնարդոսի գեղեցիկ խօսքերը, որոք գրեթէ միեւնոյն տեսութիւններ կը բացատրեն: Սուրբը այս կտորին մէջ կ'ընդլայնէ Աւետարանին այն կտորը, ուր բաւարար է, թէ ձրագ մարմնոյ ակն է, յարժամակն ատաւ է, ամենայն մարմնին լուստար եղիցի (Դուկ. ԺԱ. 4): Աչքին առատութիւնը, որ է յատակութիւնը, երկու քանի վրայ հաստատուած է կ'ըսէ, դիտողներուն մէջ սէր, եւ միջոցներ ընտրելու մէջ ճշմարտութիւն: Վասնզի եթէ ոք կը սիրէ ինչ որ բարի է, բայց չ'ախարհասէր ինչ որ հոգեմարիտ է, իրաւ է որ նա՞ զմայնաճ Աստուծոյ ունի, այլ ոչ գիտութեամբ (Հոմ. Ժ. 2): «Եւ ես չեմ գիտեր, կ'ըսէ, թէ ինչպէ՞ս ուղիղ յատակութիւնը կրնայ, ճշմարիտ դիտութեան համեմատ, ստույթեան հետ միատեղ մ'ալ: Ինչպէ՞ս կրնայ աչք իրաւքն յատակ ըլլալ եթէ նա ճշմարտութիւնը չ'գիտեր: Ինչպէ՞ս հնար է ճշմարիտ յատակութիւն մը երեւակայել, եթէ Աստուծոյ ինքն յատակ ճշմարտութիւնը, զայն չ'գիտեր, մասնոր ինքն է որ բարի է: Թէ պիտի չ'անշնայ զայն՝ որ չ'անշնար Թէ ով տգիտեմայցէ՞ տգիտացի (Ա. Կորնթ. ԺԴ. 38): Արդ ինչպէս յատակ աչքը երկու աղէկ սկզբունքներու արտադրութիւնն է, որ եւ

բարին սիրել եւ ճշմարիտը ճանչնալ, նոյնպէս ալ չար աչքը, հակասական երկու չար սկզբունքներու արտադրութիւնն է, որ եւ կուգտութիւն, որ ճշմարիտը ճանչնալ կ'արգիլէ, եւ կամակորուրթիւն, որ ամբարշտութիւնը մեղի սիրել կու տայ» (Սուրբ Բեռնարդոս. Ճառ յաղագս պատուիրանի. Է. սնորհմութեան):

Ով իմ Արեւելեան եւ Արեւմտեան ամենասիրելի եղբայրներա, ես ձեր ամենուն համար կը մաղթեմ այդ կատարելապէս պայծառ եւ յստակ աչքը, ճշմարտութեամբ եւ սիրով կազմուած աչքը: Այն ատեն է միայն որ բոլոր տեսութիւնները կ'ըլլան միանգամայն ստույգ եւ արդար. այն ատեն է միայն, որ լոյսը կը ծագի ամբողջ եկեղեցւոյ եւ բոլոր քրիստոնէութեան մարմինն: Ինչ որ մթադին կ'երեւար, կը սկսի լուսազգեստ ըլլալ: Եթէ բոլոր աշխարհը ունեար այս երկու ձիւղերը, եւ յոստակ աչքը որ անոնց արտադրութիւնն է, խնդիրը միանգամ ընդ միշտ լուծուած ու մերջացած կ'ըլլար: Եթէ լուծուելու ու մերջանալը կը դժուարանայ, պատճառը՝ այս երկու ձիւղերուն մարդկաներու վրայ պակաս ըլլալն է: Խնդիրը շուտով կը լուծուի. մանաւանդ թէ նոյնիսկ լուծուելու պէտք չ'ունենար, երբ որ այդ երկու ձիւղերը կան եւ անոնք են որ կը տրեմեն: Աղօթենք ուրեմն Բարձրելոյն Աստուծոյ, որ է նոյնինքն գերագոյն ճշմարտութիւնը եւ սիրոյ դադողէ մեղի, որ իւր արարածներն ենք. եւ այն ատեն ոչ թէ միայն՝ այս խնդիրը, այլ եւ աշխարհի վրայ եղող բոլոր ուրիշ խնդիրներն ալ, կը գտնան իրենց գոհացուցիչ եւ մերջնական լուծումը:

«Ոստա», 1911, քիւ 3, էջ 581-604:
(Վերջ)

Թրգմ. Մ. Ա. Օ.

ՄԱՔՍ ԻՇԽԱՆ

ԿՈՒ ԳԱՍ ՅԱՃԱԽ ԴՈՒՆ ԻՆԺԻ...

Շահան Պերպերեանի յիշատակին

Կու գաս յաճախ դուն ինծի, իմ մեղութեան պահերուն,
Ներկայութեամբդ կը լեցնես պարապութիւնը կեանքին.
Կը բերես դուն քեզի հետ հին օրերու քաղցրութիւնը,
Պահ մը մարմին կը հագնին հին երազները կրկին:

Կու գաս յաճախ դուն ինծի ու կը նըստիս իմ դիմաց.
Հանդարտ-հանդարտ կը խօսիս... Կարծես իրար, ետեւէ
Կ'անցնին Սոկրատ, Պրոքատոն, Արիստոտել... Ագուինաս...
Տէֆարդ ու Քանդ ու Հէկէլ... Ու շրջերբք կը տեսէ:

Յետոյ նիւթը կը փոխուի... Ձեռքին մէջ մուրճ ու վրրճից.
Կուրծքին գրքիչ ոսկեղէն, կ'անցնի ահա Միքէլ Անժ,
Հրեշտակազէմ Ռաֆայէլն ու Բովէն ալ Տա Վինչին...
Կ'անցնի Ռաֆայելն ուր կըսէ, Վան Տայգ. Վան Կոխն մտատանջ:

Կը փոխուի նիւթը նորէն... Բալետերինն է անցնողն...
Պախը կոկիկ ու վըսմ ու համաչափ քայլուած էով.
Կ'անցնի Մոցարտն ալ ահա — լուսընկայի պայծառ շող,
Ու Պէրպերեան մըրըրկոտ, բնութեան ամբողջ խրոսովով:

Բերանըդ Ակն է ուրկէ իմաստութիւն կը հոսի.
Իմաստութեան խորանին վըրայ քացուած է այդ Ակն.
«Բան»ին Զուրը մերթ, կարծես, շրթքնեղութիւնդ վրայ կը կասի,
Որ հոսանքը աւելի բըխի գուլալ ու յըստակ:

Ընդունարան է հոգիդ ձայնի, ձեռի ու գոյնի...
Ո՞վ քեզի չափ, քեզի պէս, սիրտն անոնց դէմ ունի քաց.
Ո՞վ քեզի պէս կը տեսնէ իմաստը խոր ու գաղտնի,
Բաւին, Նիշին, երանգին, ձեւերուն մէջ քաղնուած:

Ու միտքդ ու սիրտդ մըշտապէս իրարու հետ ներդաշնակ,
Լըրացուցիչ իրարու, իրար՝ լոյսով միշտ պայծառ.
Միտքդ խորունկ ու խոհուն, սիրտդ արուեստի հուրով տաք,
Գեղեցիկը կը վառէ աչքերուդ մէջ շող մ'անմահ:

Սրբահն լեցուն է ահա, ու ամէնքը վերացած
Կ'ըմպեն նեկտարը «բան»ին որ կը հոսի քաւ միտէն.
Մ'եկնողները, ամէնքն ալ, ահաւասիկ ետ դարձած,
Իրենց տեղերն են նըստեր... Ելեր՝ հողի բնգերէն,

Չորս ծագերէն աշխարհի, հաւաքուեր են վերըստին.
Քապքոր-ֆաղցըր կարօտով. պահ մը շուրջըս կը նայիմ,
Հին դէմքերն են անփոփոխ, հին նայուածքներն իմ չորս դին.
Լրջանկու թեան կաթիլներն աչքերէս վար կը սահին:

Ու քիչ մը ետք, անվարան Գիրի Հրակամ ալ կու գայ,
Իր արծիւի նայուածքը կ'ընդգրկէ մօտն ու հեռուն.
Սիրտը խոցոտ է, պահ մը տըխուր ու լուր կը խոկայ,
Վերջին պատգամն իր կու տալ ցաւով. յոյզով վարարուի:

«Ինչ որ հասեր է մեզի, իբր աւանդ ու սրբութիւն,
«Ահա ձեզի կը թողունք, արդիւնքին հետ մեր նիգին,
«Դու ք էք պաշտպանն ու պահակ... չըյանձնէք գայն հովերուն...»
Խօսքը կ'ստատ կը մընայ, կը տանի ձեռքը կուրծքին:

Եւ քերտն մէջ կայ արցունք, տըժգոյն է դէմքը հիմա,
Կ'ըծկումները իր դէմքին՝ սիրտին ցաւերն կը մատնեն.
Շըքեղ Օրոսցն այդ, գիտենք, շատ չըպիտի դիմանայ,
Հոն օրօրուող երագներն ուր ապաստան պիտ' գըտնեն:

Ու լրուութեան մէջ յանկարծ կը մեկնի ան անյողդողդ.
Պահ մը ետք դուն ալ կ'ելլես, կը հետեւիս իր հետքին.
Դուրսը խաւար ու մըշուշ, ու դուք երկու պայծառ շող.
Կը հեռանաք, կը նայինք ձեր ետեւէն անձկագին:

Կը հեռանաք, քընուքեան քայց օրէնքին հակառակ.
Հեռանալով աւելի մեծ ու պայծառ կ'երեւիք.
Կը հեռանաք գերդ երկու հըրեղէն սիւն երկնառաք,
Լիքն, գերդ հաւրորդ հընօրեայ ձեր լուսին կը հետեւին:

Իբր կը դառնամ ինքս ինծի, սրահն պարապ է արդէն.
Լեռանմէն եմ հիմա ես, մութը կ'իջնէ իմ չորսդին,
Լմալութիւն ամէն կողմս, ո՛հ կը սոսկամ ես մութէն.
Կ'իջնէ խաւարն հոգւոյս մէջ, ու ծանրութիւն՝ իմ սիրտին:

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

Ն Ե Ր Շ Ն Չ Ո Ւ Մ

Ազօթ-արանը չբացուած՝ ես առանձին պիտի երթամ
Համբաներէ դեռ անծանօթ, անտառներէ լուռ եւ մթին.
Պիտի անցնիմ շիրիմներէ յաւէտ լիուած յիշատակին՝
Որ անոնց մօտ կը հսկէ միշտ սպասումով անդռնական:

Թերեւս հեռո՛ւն, ուր կան լիներ եւ գետակներ անդորրաւէտ,
Ցարասիի մը կեդեւին վըրայ անուն մը կարդամ ես
Վաղուց մեռած բարեկամի մը սրտակից, եւ շրուն հետ
Անցած եմ օր մը երջանիկ այս ուղիէն արեւակէզ:

Կամ մոլորում եղնիկ մ'եզերֆն արահետին ստուերամած՝
Ուր վարդենի մը ծաղկազարդ պսակեր է լացուռնին,
Մօտեմայ ինձ աչքերուն մէջ երկնի կապոյտը ցոլացած:

Պահ մը կարծեմ թէ վերածներ եմ աստուածները անցեալին.
Եւ երազներ դեռ կը տեմչան հոգիիս մէջ յաւերժանալ.
Մօտիկը, հոն, մեհեան մը կայ՝ որուն ես փութմ եմ ներշնչեալ.

ԱՐՄԷՆ ԵՐԿԱԹ

Ե Ր Ո Ւ Ս Ա Ղ Է Մ...

Հարցե՛ք հողջունն՝ երուսաղէմի,
 Եւ գշինութենէ՝ ոյ՛ք սիրե՛ք զՏէ՛ր
 Մաղմուս

Ոչ ոք գիտէ ե՞րբ շինուած կամ քանի՞ անգամ
 Հողին եղած էս հաւասար: Վերաշինուած՝
 Բայց կործանուած կրկին ձեռքէ մը անըզգաս,
 Մինչեւ որ քեզ այցի եկած է Մարդ-Ոստոյն:

Մարդիկ քեզ սո՛ւրբ կը կոչեն եւ «Քաղաք Դաւթի»,
 Սուրբ՝ ոչ օդիդ, ջուրիդ համար կամ երկնքիդ,
 Ուրկէ օր մը Տեսիլք մ'իջաւ — Ոստումաճորդի՛ւն —
 Արշալուստւած նոր հորհուրդով մ'երկնաժպիտ:

Իջաւ եւ ըզքեզ սրբացուց, ըրաւ տեղի՝
 Եւ բնակարան աստուածային սուրբ խորհրդոց:
 Հին դարերու մաքրեց մեղքելիդ, երբ աղտեղի
 Սարերուդ վրայ տեսիլքներու վառեց հրնոց:

Եւ օր մը այդ տեսիլքներով հրաշագինուած՝
 Երկինք դարձաւ, իր փառքերուն հայրենական:
 Անկէ նորէն, ո՛վ սքանչելիք, վըրադ դողա՛ց,
 Ներհակաբար նենգ Համբարիդ սեւ գիշերուան:

ՀՄԱՅԵԱԿ ԳՐԱՆԻԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՄԻ ԱՆՅԱՅՏ ՏԱՂԱԲԱՆ

Տաղարան Դանիէլի գրած սիրուն առակներէից մէկն է «Զին եւ եղբ մըցում են» խորագրով ոտանաւորը, ուր նա նրբին Համեմատութիւններով գծում է ժողովրդին այնքան Հնադանդութեամբ եւ Հաւատարմութեամբ ծառայող կենդանիների զեղեդիկ լատկութիւնները: Այնտեղ նա սյլաբանական պատկերներով նկարում է ժողովրդի Համար անձնութեամբ գործող ախ Հասարակական ազնիւ եւ Համեստ գործիչների գիմանկարները որոնք միշտ կանգնած իրենց դիրքի կոյման բարձրութեան միայ, գիտեն ուրիշների երջանկութեան Համար ամբողջ Հոգւով եւ Հութեամբ նուիրուել եւ իրենց լաւագոյն բարեմասնութիւնները ընծայել, բարի գործել եւ մարդկանց ուրախացնել: Ահա տաղարանի կառուցած առակի բովանդակութիւնը.

Ձիւ անց եզին. Շտաւ եմ պատուար,
Արջայնաց ախոռում եւ ունեմ շնորհ.
Միշտ ծառայողներ կամ ինձի համար,
Ուրեմ օր այցելու կը գայ ինձ քաղաւոր:

Իզը անց, Բէ քն կ'այցելէ մեծ քաղաւոր,
Եւ բնկեր եմ ազ ժողովրդին բոլոր.
Կը պտուռն գետին, կը վարեմ արտեր,
Հաց կը տամ ամէնին, ամուսնի կամուսնուր:

Ձիւ անց. Շնորհալ, դու արօթի բում եւ,
Դարբարանքի մէջ եւ ու միշտ անգամ եւ.
Իմ մեռածին հագի, գուարքացնում եմ.
Երբոր ծայլ եմ համուս, խորհուրդ եմ ետ:

Եզը անց. Շնորհ տեր լուծ ինձի բերի,
Նստ գրառ արտով ուզը կը համարուի.
Ինչքան աշխատեմ, ինչքան չարչարվեմ,
Ինչ էմ համարուից ուղտ կը դուրիս:

Ձիւ անց. Շնորհ ինձ քամբն Մօրստ գտով,
Կը գտն քամայա ազ ամէն տնով.

Գալիս եմ մուշտարիք, որ ինձի գնն.
Քամի որ արժանի եմ շատ քամգ գնով:

Եզը անց, Բէ քն գնալը մէկ է, իմս է հագար,
Խէ չես հալատում, արի՛ գնամք քաղաւոր.
Թէ՛ առեաք, Բէ զառք պտուռն եմ գալիս,
Ինձ պէս մուշտարով շատ ինձ յետսար:

Ձիւ անց. Վնասում եմ քնի մորքելու,
Եզել եւ քածին մարդկանց ուտելու.
Տնտար, յիտար եւ, ո՛վ անպիտան եզ,
Միշտ իլու մրամց աւ միշտ գործելու:

Եզն անց. Քեզգնէ ավի զաղր ու գնով եմ
Տաղալած, խորալած միւ ունեմ. տն՝, ի՛նչ եւ.
մով եմ.

Բածին եւ դու վերբը շնոր ու գալիքի,
Ինձ համայի՛ր. դու միտք դիւ ու տն՝, Բէ եւ ո՛վ
եմ.

Ձիւ անց. Շն եւ քնգնէ շատ երամիկ,
Ենդրեմ գովեստը դու էգամ մի՛ անիք.
Երբոր իմ ամբին տէրս մտաւ իմ վերայ,
Յետքից փոշին կը ելաւէ դէպի երկինք.

Եզն անց. Քե՛ եւ յտամ քնգ գալի, բարում,
Էլ ունց կ'աղքիս, կ'ըմնս ուրախ. գուարքարան.
Իտամ մի պտուռն ու գովել, իմ հաւատար յեւ
Ու ինձ հետ դու երբեք մի՛ մտնել մէյդամ:

Ձիւ անց. Շնալիս եւ ինձի դեռ պատասխան,
Ո՛վ դու անվայել, անշնորհ եւ անպիտան.
Ձիւանց տէրերին միթէ դու չե՞ս համալում,
Թէ՛ ի՛նչ ազնիւ եմ, քարի ու գորաւոր իշխան:

Եզն անց. Վնարդիւն եմ էտ քն մտէրը,
Էգամ մի՛ գովել քն անմիտ, դատար գործերը.
Թէ եւ չաշխատեմ ճեւ էտ իշխանների համար,
Թէ՛ դու առատկեւ, համ էլ քն իշխան-տէրը:

Էլ չկարողացաւ ճիւ քամալ իր բերամ,
Կործես համգիպել էր մի մեծ տնուր դրամ.
Հագին կարողացաւ ասել. Շնորհալքիւն.
Ձիւմէն եմ միշտ բոլոր եզների ծառան.

իզմ ասեց. «Ես ձեր խոնարհ եղայրձ եմ,
Թե՛ կ'աշխատեմ ես եւ քե՛լ լաւ պատիւ կ'առնեմ».

Իդուք մտքդիկ քե՛լ իմ մտմից աւանան.
Կ'ասեմ. Ապրեմ մեր Եզնիքը, օղանմիք քառնմիք».

9.

Պատմական աւանդութիւնք

Տաղարան Դանիէլի գրական մասնասիր
մէջ առանձնաբարտուկ տեղ եւ գրաւում աշ-
խարհիկ եւ մասամբ էլ ժողովրդական լեզ-
ւով գրած հին աւանդական վէպերը, որոնք
պատկերում են Հայ ժողովրդի հնագոյն
կեանքի դէպքերն ու անցքերը:

Տաղարանը քրտնաշան աշխատասիրու-
թեամբ ուսումնասիրել է Հայ ժողովրդի
աւանդական պատմութիւնները, անցեալի
մշակոյթի, դասական գրականութեան գե-
ղեցիկ էջերը եւ այդ բոլորը կարողացել է
բարագործել իր ստեղծագործութիւնների
մէջ: Դրանցից ուշագրաւ են Հայկ Նահա-
պետին, Արամին, Արա Գեղեցիկին եւ Շա-
միրամին, Վահագնին նուիրած ստեղծա-
գործութիւնները, որոնց տաղարանը բա-
նաստեղծական մաս երեւակայութեամբ
զարդարել է՝ աշուղական նոր երանգաւո-
րումներով:

Այդ աւանդական դիւցազներգութիւն-
ները կատուցելիս նա ունեցել է մի հիմնա-

կան նպատակ — Հայ ժողովրդին եւ նոր սե-
րնդին անցեալի քաջագործութիւնների օ-
րինակով ոգեւորել, իսնդամառել ու դաս-
տիարակել, որպէսզի նրանց սրտերը հա-
մակուեն Հայրենասիրութեան, զոհարերու-
թեան արժեքի դպացումներով եւ սոցորուեն
նուիրումնութեան մեհ գաղափարով եւ
մեռական մարտերի ժամանակ իրենց
կեանքը յուրին ժողովրդի երջանկութեան
եւ Հայրենիքի ազատագրութեան գործին:

Երգիչ Դանիէլը Հայ աշուղական գրա-
կանութեան հուրիւր է նաեւ արձակ եւ յա-
վածոյ արուեստների գեղեցիկ ներդաշնա-
կութեամբ կառուցուած սիրային պատմու-
թիւններ, որոնք գրաւիչ են իրենց հետա-
յրբեր բովանդակութեամբ: Կարգացէք ա-
շուղի գրածները՝ «Բաւաթ Միլդա եւ Գիւլ-
զար խանում»-ը, «Մալէքդադա եւ Դուլստան
խանում»-ը, «Հայկ-Չադա եւ Նարգիզ»-ը,
որոնք աշուղական արուեստի սարերը գե-
ղեցկութիւններ են:

10.

Հայրենասիրական տաղեր

Երգիչ Դանիէլի տաղերգական արուեստի
մի ալլ էական յատկանիշը Հայրենասիրու-
կան ոտանաւորների գեղեցկութեան մէջ է
Նա գիտէ, որ Հայրենասիրութիւնը մի մեհ,
մեծ գոացմունք է, իսկ իսկական Հայրե-
նասէրը նա է, երբ ազատագրական պար-
թերի հերոսներ՝ Վարդանի, Վահանի, Ար-
տաշէսի, Տիգրանի, Լեւոնի նման սրտանց
սիրում է իր Հայրենիքը եւ նրանց նման նը-
սիրում է իր ժողովրդի ազատագրութեան
ու երջանկութեանը:

Տաղարանը գիտէ նաեւ, Մատիւր Հա-
յաստանի փառք ու պարծանք հրաշալի սարն
է, որ ո՛չ միայն փայլում է «Հուրհուրան
բարերով», այլեւ արեգակի նման վառ է:

Հայաստանի փառք ու պարծում!

Հրաշալի լեռն եւ, Մատիւ.

Ժայռն քարերով հուրհուրան,

Ինչ արեգակ՝ վառ եւ, Մատիւ:

Հայրենասիրական ջերմ գոացումներով
համակուած է տաղարանի սիրտը, որովհե-
տեւ նա գիտէ եւ այն, որ Մատիւի նմանը
չ'իյա ողջ սարերի մէջ եւ նա առանձին
հիացմունքով երգել է հիասթափ սարի մե-
հութիւնն ու գեղեցկութիւնը այսպիսի վառ
կրօնդասութիւններով.

Հայաստանի դու սարն եւ,

Գիրովագուք դու մայրն եւ.

Հայոց զբօսանքի վայրն էս,
Ամուշ պտազվ ծառք, Մտոխ:

Հիմ ամուռով դու մի սար ես,
Ողջ տարերից դու պայծառ ես.
Ժողովրդի բնակի բառն էս,
Հայոց սերունդ Խորք, Մտոխ:

Ողջ աշխարհը բնք կը ճամնանի,
Թէ բնք ինչ խոտեր կը կամուռնի.
...Գագաթիդ դու միշտ ճիւղն ունիս.
Հայոց հոտար շատ սիրուն էս:

Հայ Ժողովրդի սրտի եւ հոգու հետ իս-
տող պատմական դեպքը՝ անուշ Արազը եւս
արտայայտութիւն գտել է առաջաբան Դան-
իւլի ստեղծագործութեան մէջ: Նա նոր
պատկերներէ կը արանգարուածներով գծել է
Արազի գեղեցիկ յատկութիւններն այսպէս.

Մայր Հայաստանի գետն, Արա՛գ,
Գնում ես դու վառգ-վառգ.
Ամառներն ես, շատ ես շտապում,
Արտգ ստեղծ ես դու միշտ տառգ:

Ել չես յիշում քո անցեալին,
Որ Հայոց արքայէ՛ք բնք հայցեալին.
Իրենց դշտոյ կամոց ենտ
Նը կնամային, կը լացդէին:

Հայրենասէր երգիչն Արազից ստացած
եր սպաւորուածութիւնները գծել է մէկը միտից
ուսուէր պատկերաւորութեամբ.

Շնորհով շատ դարայի,
Օճապուտս սնմ ես գայի.
Գիշերաւամից մինչ տառաւտ
Ատաղծն են յատակիդ լոգ տալի:

Ո՛վ դու, Արա՛գ, գետը Հայոց,
Փեղ կը ճամնանի աշխարհ վաղուց.
Դրախտավայր լաւ դաշտի մէջ
Ատաւած բնք սնկեց, մէջը քաղուց,

Որ բնգանով մեճ պարծեմանէ,
Քո ափերով գանձ եւ գնանձ
Ու լաղանմէ քո ջրերում,
Փեղանով միշտ իրջամիկ մնան:

Ուշադրաւ է, որ առաջաբան Դանիւլը

աղի նիւթ է դարձրել իր Ժողովրդի տան-
ջտեղերն ու ցաւերը: Այդ ոտանաւորներից
յիշատակէք «Ուսուած այծեամբ»: Անի-
րաւ, անդուժ օրակներ խփում է այծեա-
մին: Դա Հայ Ժողովուրդն է, որին 70-90-
ական թուականներին դաժան ցարիքով եւ
արիւնարբու սուլթանիդն անկերը դաւում
են, անխղճօրէն սպանում, իսկ ցարական
փամբիք Գոլիցիների հրամանով փակում են
Հայոց դպրոցները, արգելում է մայրենի
լեզուն, փակում են նաեւ բարեգործական
կրթական հիմնարկները, գրադարանները:
Աւելի մօայլ է պատկերը 1905-1906 թուա-
կաններին, երբ ազգամիջեան ջարդեր են
կազմակերպւում. երկու ջոյր Ժողո-
վուրդներին՝ Ադրբեջանցիներին եւ Հայե-
րին իրար դէմ հանում, կոտորում են, ա-
ւերում, կողոպտում, քայքայում են Հա-
յութեան շէն տները եւ որբացնում անմեղ,
պայծառ երեխաներին: Տաղարանը սրամիտ
պատկերացրելներով է փոխարեքական
մաքով նկարել է Հայ Ժողովրդի դառն եւ
սխալ կեանքի պատկերն այսպիսի գծապ-
րուծեամբ.

Ամիրա Որսկան, ի՛նչ մտածեցիր,
Խփար գետին ձագուկներով այծեամբն.
Արդեօ՞ք այդ միշտ էր, որ կատարեցիր,
Որդիք մնացին լացով այծեամբն:

Անգալք որսկան, քո չմտածեցի՞ք.
Կեղծի օգադր ռոգ փլտակեցիր.
Արդեօ՞ք հոսկաքար, քէ ի՛նչ արեցիր,
Որ արիւնլայ արիւ խեղճ այծեամբն:

Շատ ցաւ քաշելով գաւակներ ծնաւ,
Ու աշխարհումս մեծ յայտք դրաւ.
Խփեցի՞ր, ա՛վ դու որսկան ամիրաւ,
Սպառա գաւակներ այծեամբն:

Մուրաւով քայլէ՛մ Ել մայրիկ չունեմ,
Մեծակ եւ անգալադան, տառաց ի բուն են.
Մայրիկի ցաւից սաստիկ տրտաւ են,
Կը մնամ միշտ կարօտով այծեամբն:

Մայրիկին որսկանը շալակեց տարաւ,
Գայի քէս պատառեց, խորովեց, կերաւ.
Ել միտ չընեց բալիկներին մա բնաւ,
Կերաւ՝ ծառով-ծառով խեղճ այծեամբն:

Դամիէլ, աշխարհից դու ի՞նչ տեսար,
Ոչինչ միայն, միշտ գտնվաք աւ դարձուար.

Է՛յ ժողովուրդ, աշխարհս է հաւասար,
Կարծես մեր ցուր ճամն է խեղճ այծեամբն.

11.

Ըճկերային Ոտամաւորմնք

Տաղաբանը մենաւոր ժամերին¹ տխուր
խոհերի ու մտատանջութեան մէջ է ընկ-
նում, երբ վերլուծում է անցաւոր աշխարհի
եւ մարդկանց կեանքի էութիւնը: Նա գրա-
նում է, որ «կենդանի մարդը» տաւր, ջստան
տարի ապրի թէ հազար տարի, միեւնոյնն
է. չկայ որեւէ տարբերութիւն, աշխարհը
նոյնն է. իրականութիւնը միայն այն է, որ
մարգա որքան էլ ապրի, անհրաժեշտ կարիք
ունի սննդի եւ հագնելիքի:

Նոյնն է նաեւ օրուայ պատկերը: Առա-
ւտեան արեգակը ծագում է եւ երկնայեան
մայր մտնում, իսկ բնութեան այդ դեղեցիկ
եղեւոյթը, մարդ-էակը՝ մի անգամ տեսնի,
թէ «միլիոն» անգամ, դարձեալ միեւնոյնն
է: Այդպէս է նաեւ կեանքի էութիւնը, իսկ
դրա համար մահուան մասին մտածել աւե-
լորդ է:

Այդ մտորումներն ու խորհրդածու-
թիւններն էլ տաղաբանի սրտում դարձեց-
րել են նոր խոհեր: Եւ նա գծել է կեանքում
յույութիւն ունեցող մարդկային անհաւա-
սարութեան, նիւթական աններդաշնակու-
թեան, վայելողների ու զրկուածների հա-
կադրութեան պատկերը: Հիմնականում նա
մեղադրում է անարդար, աններդաշնակ
եւրդերն անսարքերութեամբ դիտող աշ-
խարհին, որ իր հերթին նոյնպէս խորու-
թիւն է դնում եւ միակերպ չի նայում
մարդկանց: Մոռաի, անցաւոր, ունայն աշ-
խարհի եւ կեանքի անարդարութիւնների
մասին երգիչը հնչեցրել է բողոքի այսպիսի
սողեր.

Ո՛վ անտի, ամցաւոր աշխարհ,
Ի՞նչ ես առել մարդկանց ձեռքդ դու.
Ոչինչ արել ես քեզ սիրածար,
Մի լայն գիծ ես քաղում յետիւզ դու:

Մէկին ես քաղատեցնում,
Մընին պաշտօնից ստորագցնում,
Մընին քոյրորդին վերացնում,
Ոչինչ էլ սպնել ես գիրկդ դու:

Տաղաբանը հեղնանքով ու զայրոյթով
ճննադատում է չաշխատող, բայց կեանքի
բարիքները վայելող մեծահարուստներին,
անխիղճ շահագործողներին, փողապաշտ-
ներին, որոնց պատճառով «չատերը անօթի
են, առանց տեղ ու տուն»: Առհասարակ,
երգիչը բողոքում է ունեւորների եւ ուժեղ-
ների ճնշումների, շահամոլութեան, խաբե-
րայութեան, անարդարութեան դէմ եւ
պաշտպանում է խեղճերի, աղքատների, չը-
բաւորների շահերը:

Մէկի հարստութիւնն է ամենում,
Շատերը ամօթի, առանց տեղ ու տուն,
Պը լինի՞ աչաչափ երեսպաշտութիւն,
Անայելու ես ի՞նչ էլ դու:

Նպատակի հետ ես հակառակ.
Կամես ազդիմ ծարք ու ծամակ.
Դեմդ կայմեմ հսկայ բամակ,
Ձեռ փռելու երբեք դիրքդ դու:

Արդարները դատարանում,
Մեղաւորները վարտում.
Այդպիսի եմ ամեարամում,
Հասկացիր մարդկանց ցուր դու:

Բազ մեղցմի, կամքն է, որ
Երիտասարդ, քե՛ ալեւոր
Կեմզամի չեմ մնայ. միմչի այսօր,
Անցաւոր եմ, ի՞նչ հագդ դու:

Մա՛րդ, մտածելմ աւելորդ է,
Ամէն բամ սուտ, մանր դորդ է.
Մի կարճ տեղի ճամբարդ է,
Կարգա՛. Սոզամեմայ գիրքդ դու:

«Ունայնսթիմ» տասց արժան.

Մոզոմն է խօսքի վկայն.

Այս աշխարհումս ինչքան որ կան,

Ունայնսթիմ է կեանքը մարդու:

Տաղարանն ամբողջ էութեամբ եւ խորապէս զգացել է իր ժամանակի ընկերային անարդարութիւնը, տնտեսական անհաւասարութիւնը: Նա բողոքում է հասարակական կեանքում տիրող այն այլանշակ բարքերի ու իրականութեան դէմ, երբ մէկը պնդուած է ճոխութեամբ, իսկ միւսը «փողոցում անօթի է ընկած ու մերկ»: Իր ժամանակի տիրող տնտեսական ներհակութեան պատկերն երգիչը խոր յուզումով է գծել, որովհետեւ դիտել, որ բնականից աղքատութիւն չկայ. դիտել եւ այն, որ տիրապետող անարդարութեան, անհաւասարութեան, հակասութիւնների հետեւանքով կեանքում հարստութիւն ու աղքատութիւն, երջանկութիւն ու թշուառութիւն դոյութիւն ունեն: Տաղն իր բովանդակութեամբ արժանի է ուշադրութեան: Ահա մի պատկեր.

Մարդ կայ հագուստով պնդուած.

Մարդ կայ մերկ, խիստ ընկճուած.

Մարդ կայ տեղանք լաւ պատրաստուած,

Մարդ կայ փողոցում անօթի ընկած է:

Ներթափան անարդարութեան, անհաւասարութեան այս քառասկզ ձեզ չի՞ յիշեցնում անզուգական աշուղ Ջիւանու հիւսած տողերը.

Մարդ կայ զարդարուած է սուզով, արծաթով,

Մարդ կայ՝ որ կաշուի քաղաք էլ չունի.

Մարդ կայ ուրախութիւն կ'ունէ շարաքով,

Մարդ կայ՝ մի առաւր պաշար էլ չունի.

Ահա նաեւ Նշանաւոր Ֆրիկի «Գանդալթ».

Մէկին հագար դեկամ ոսկի,

Մէկին ո՛չ փող մի պղծի:

Տաղարանն Դանիէլը խոր զայրոյթով զրծել է նաեւ զեղիս, ցոփ ու անհող կեանքով ապրող շատագործների պատկերը.

Մարդ կայ կամեմցով է հարիւր-հարիւր,

Մարդ կայ տամ պատիւն է պահում տնուր.

Մարդ կայ շարաքեամբ է մշտնաւոր,

Մարդ կայ բարի, աշխարհ կը վայելէ:

Դանիէլը դատապարտում է նաեւ այն հարուստ մարդկանց, որոնք որեւէ արժանիք չունեն եւ հեռու են ազգից, բայց իրենց փողը շնորհիւ մեծարուած են եւ պատիւ վայելում: Բայց կան խելօք ու գիտուն չբաւոր արժանաւորներ, որոնք, սակայն, անբան հարուստների մօտ պատիւ չեն վայելում.

Մարդ կայ հարուստ ու ամբողջ,

Կը մնայ հեռու ու ազգից բաժնւ.

Քո խնդիրն է մօտն է տնո,

Ազնաւոր մի շանի չարժէ:

Այսպէս, Դանիէլն իր գրականութեամբ իննադատում է իր ժամանակի մարդկանց բացասական թերութիւնները, ընդգծելով նաեւ որոշ անհատների դրական յատկանիշները, որոնցից ահա մի այլ պատկեր.

Մարդ կայ հագար մարդիկ կ'արծէ,

Մարդ կայ բարեւ տայու իսկի չարժէ.

Մարդ կայ յարեւրաբի կը պատժէ,

Մարդ կայ որդի պատմողն մեծում է:

Կամ՝

Մարդ կայ ամուճ աշխարհի աշխարհ

Ու իմքն իր տոն մշտն է խնայքն.

Բարի գործերով է միշտ բարեբար,

Նրա ամուճ աշխարհին կը ծայլէ:

Իր ստեղծագործութեան բովանդակութիւնը տաղարանը հարստացրել է նաեւ օրօրոցի եւ մանկական ոտանաւորներով, որոնք սակայն պատահականութեան ար-

դիւնք չեն: Աշուղն ամուսնանում է 12 տարեկան մի չարմահայցի աղջկայ հետ, որը չորս տարի անց ունենում է մի տղայ: Այդ պարզեւր տաղարանին խոր եւ անսահման

ուղարկութիւն է պատճառում: Ամէն անգամ, երբ նա նայում է իր նորածին սիրտուհուն ու անուշ մանկան օրօրոցին, մահաւարդ երբ նա զարթնում է անուշ ջնից, երբ դիչը հոգեկան երջանկութեամբ համակուած, զրկում, համբուրում է, քաղցր ձայնով նրա համար «լայլայ» երգում: Տաղաբանն իր անուշ բալիկի օրօրոցը, նրա պայծառ ու գեղեցիկ դիմանկարը՝ գծել է ալյախի վառ գոյններով:

Օրօրոցը հրաշալի զարդարմանով, Ամուշ ձայնով ևս էնք համար կ'երգեն լայլայ: Միշտ կը գրկեն, կը համբուրեն էնք հրճումանով, Քաղցր ձայնով ևս էնք համար կ'երգեն լայլայ:

Լայլայ արա՛, քաղցր բալա, շատ ամուշ ևս, Հագգստներդ ձոյ մետախից, բարով մաշես: Ողջ կեանքումդ երբեք վատ օրեր չտեսնես, Ռաբախ սրտով ևս էնք համար կ'երգեն լայլայ:

Պատրաստած է օրօրոցը. սամալ փայտից, իզը խաբարով շուրքը. ամէնն լայլայ անկից. պալամաներդ նաշխում է, լայ անակից: Դէ, ճնչի՛ր, իմ սիրելիս, կ'երգեն լայլայ:

Կարել ևս տուել ինքզնիդ հագար մազով, Ու շուրքը փունջ. շարտուել ոսկեգետ քելով: Բարձր մէջը քալիչ, երեսը տըլտալով, Համգետացի՛ր, բալի՛կս, ևս կ'անեն լայլայ:

Լա զարդ ու զարդարման արժէ էնք համար. Լը պատրաստեն մէջքիդ ակամակուա քամար. Ողջ գեղեցիկ հագուստներ էնք յարմար, Շուա հրճումանով, ամուշ ձայնով կ'երգեն լայլայ:

Լայլայ կ'անեն, մուշ-մուշ քնէ, հրեշտակ, Գնի ևս Աստուծոմ, որ տուել է փափաքս. Գուհար, մարգարիտ, շատ հրաշալի ակս, Ռաբախ սրտով, ամուշ ձայնով, կ'անեն լայլայ:

Մի ալ տաղով հրդիչը յաւազոյն բարեմաղթութիւններով օրհնում է իր զաւակի կեանքը, ցանկանալով նրան ուրախ, պայծառ, լուսաշող ու երջանկաբեր տարիներ:

Փա՛ռք ստեղծողին, որ էնք տուեց իմձի, որդի. Ամուշ, ճաղք. բարում է, մեղմ կարմիր վարդի. Գինդ արժէ քաղութ, գմբախտ, անգին գարդի. Արժէք է քարճը, քամագարմի մէջը:

Ուղարկութիւնը չընկնէ պակաս հարիւր տարի. Բարեգուր Աստուած խնդիրդ՝ փշտ կատարի. Զուր խափանի, առաջնորդի էնք միշտ բարի, Խոսքերդ քաղցր. ինչ Անտարածի մէջը:

Ձկալ ծնունդ էնք մեղմ, դու ևս սիրելի, Երկնային է պատկերդ, չնուա ևս սիրելի. Բազմի ևս գտնիմ, Հայաց արքամ ևս սիրելի, Հրամանդ խնիմ, ինչ ժողովարմի մէջը:

Աշխարհիս երամաշխարհ էնք պակաս չընիմ. Հագար փա՛ռք Աստուծոմ, իր կամքը քոյ լինի. Ժողովրդաց սիրելի, իշխանաց ցամակի, Աշխարհիս բարաստամ. դու վարդարմի մէջը:

Խով երեսիդ մի զոյգ հարաշի խալ ևս ուզում, Ձեռքերումդ լի միշտ մարայ մալ ևս ուզում. Ու՛ր էնք վատ կը խոսայ. Եղուն լալ ևս ուզում, Թէ էնք դատեն, կը խոսամ դատարմի մէջը:

Յուսամ խնդիրքս ստեղծողը չի մեքծելու, Էմ կեանքամուրեւմ գրքում է դոյշմելու. Հայրիկիդ օյնմէքիմ ևս արքամանալու, Խոր մեծնաւ, աշունգս կարդա՛ քրդարմի մէջը:

Իր սիրտուն մանկան տաղարանը գո՛վերդում է մի ալ տաղով, զրուստելով նրա գեղեցիկ բարեմաղթութիւնները ևս արտայայտում իր հայրական գորովալի, անկեղծ և ջերմ գոգարումները: Ահա տաղի պատկերը.

Քաղցր ու մուշ, ամուշ քնէ
Ջարթի՛ր, ո՛վ իմ էնք գեղեցիկ, գարթի՛ր,
Այդ քն հրաշալի պառկած տեղդ,
Ջարթի՛ր, ով իմ սիրելի, գարթի՛ր:

Բուրում ևս ամուշանտու,
Աշխարհ քն բոյրիմ կարօտ-
Կը մերձիկս կեանքս օդ,
Ջարթի՛ր, ո՛վ իմ սիրելի, գարթի՛ր:

Դաւալդ ևս դու, վարդարմ,
Հրաշալի մի կայարմ.
Շուա գեղեցիկ արքայարմ,
Ջարթի՛ր, ո՛վ իմ սիրելի, գարթի՛ր:

Արքմացի սիրունիկս,
Դաւալային դու ծաղիկս.
Ոսկէ փետուր աղանիկս,
Ջարթի՛ր, ո՛վ իմ սիրելի, գարթի՛ր:

Երկնային է քեզ մուրհի,
Ողբ ամենից դու առաւել.
Փեց գրկազը չի ծաղաւել.
Ջարքի՛ր, ա՛վ իմ սիրելի զարքի՛ր:

Պատկերդ է զայլմ դաշայ,
Ողբ աշխարհիմ դու քամաշայ
Ու ամենիմ քաղցր մաշայ,
Ջարքի՛ր, ա՛վ իմ սիրելի, զարքի՛ր:

Դեմքդ է այ այվալու,
Մարմնդ մաշիւն խալլու.
Ողբ աշխարհում դու ես քալու,
Ջարքի՛ր, ա՛վ իմ սիրելի, զարքի՛ր:

Արժան է քեզ սրտով սիրել,
Լոյս երեսդ միշտ համբուրել,
Հոգի ու սիրտ քեզ մուրհի,
Ջարքի՛ր, ա՛վ իմ սիրելի, զարքի՛ր:

13.

Տեղագրական-Ճամայարհորդական

Տաղասացն ունի նաեւ տեղագրական-ճամայարհորդական տպագրութիւններ, որոնք ուղագրաւ են Ղարաղան Գաւառի ժամանակի զեղչուկ ժողովրդի տնտեսական եւ կենցաղային կեանքի ուսումնասիրութեան համար: Ահա երգչի տողերը:

— Յունիս ամիսն էր, որ Թեհրանից Հինգ օր զնալուց յետոյ Հասանք Ղարաղան. դըրեթէ Թեհրանի Հարաւարեմտեան կողմն է լինում եւ մեր գնացութիւնը իշով էր, որ Հինգ օրից Հասանք Ղարաղան: Մի երկիր է, որ Շահնէվաները կը մնան. մի քանի գիւղօրայք Հայեր կան, որ վեց գիւղ է կազմուում. ամէնը 5-600 տուն են: Կան եւս գիւղօրայք նորէն Պարսիկներ, որ բոլորովին պարսկերէն չեն իմանում, խօսում են Թուրքերէն: Եւ որ զնացիմ դրանց մէջ, դըրեթէ մի անծանօթ եւ ամենապանդուխտ մէկն իմ: Վերջապէս ուղեմ-չուգեմ պէտք այ մի 10-20 օր մնալ, քանի որ ամառ էր եւ եղանակը տաք: Հասամ Զանաղլի Քեթաբ-խողայ Աստուածատուրի տունը եւ օթեւան վերցրի: Գրեթէ նա էլ Հին Զարմեհալցի էր եւ մեր բարեկամը: Վերջապէս Ղարաղան քան որ մնացի. ամէն օր Քեթաբխողայ Աստուածատուրի Հետ ուսուի եւ խմէի, աշուղ բերել եւ մեզ համար Թուրքերէն երգել տալ աղբիւրների վերայ. սարում ենք. սեր,

կարագ, աշխարի գառ, օղիք. քանի որ այդ-սեղ ի, գրեթէ ամէն օր հարթած իս:

Հետաքրքրական են Ղարաղանի մասին տաղաբանի դրած սեղծ տեղեկութիւնները, որոնք ո՛չ միայն տեղագրական, այլեւ աղագրական արժէք ունեն: Գծենք այդ նուարագրական տողերը եւս:

— Ղարաղանում ամէն բան առատ էր. լաւ հաց, միս, եղ, պանիր, սէր, դաւաւրմայ, ուղտայ շատ կար. մենք էլ լաւ անցկացրինք այդ քանի օրերը, քանի որ ամէն ինչ առատ էր. ժողովուրդն էլ, քրիստոնեայ Հայերը, իրենց հաւատարմութիւնը եւ հայկական պատիւն ու ազգութիւնը, որպէս աւանդական, չէին մոռացել, գրեթէ դրանք մօտ 350 տարի էր, որ այդտեղ բնակուած են, դեռ պաք եւ ծով պահելը եւ նախնական Հին նահապետական սովորութիւնն ունէին. մատաղ կ'անէին Սը. Ուալին. մենք այդ գիւղարէքն ինք: Հայերինք ամէն տուն մի գառ մատաղ արին եւ իրարու բաժնեցին, մի կուտարեալ քրիստոնեայ, բայց ինչ կ'անես զպոռոց չկար. այնպէս որ կըթուրին ունեւային ոչ թէ Հայերը, գրեթէ բոլոր Պարսիկները չունէին. այդ երկիրն էլ Շահնէվանի երկիր է, մօտ 30 հազար աշխրաբներ կան Շահնէվանից, որ վրանաբնակ են եւ ապրում են նոյն Ղարաղանում:

Փնփնվի
(Շար. 6)

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

ՊՂԻՆՁԷ ՄԱԳԱՂԱԹՆԵՐՈՒ ԳԻՒՏԸ

Մեծնալ Մոսկու մագաղաթներու գիւտէն Հինգ տարի ետք, 1953 Մարտ 20-ին, իւր մը մը Հնախոյոյնը Հաճի տը Գոնթանոսի գլխաւորութեամբ երբ մէ-րարնութեան կ'ենթարկեն ջարայները, 3-րդ թարալէն երեւան կը Հանեն զոյգ մը պղինձէ մագաղաթեայ դլաններ, եւ զանոնք ի պահ կը դնեն Երուսաղէմի (Յորդանան) Պատկան Թանգարանին մէջ:

Մագաղաթներու երեսի փորագրութիւնները ցոյց կու տային որ անոնք յունէին Ս. Գրաքին պարունակութիւն, այլ՝ տեսակ մը Հաշուեցոյց էին: Արդարեւ Հետազարին մագաղաթներու քննարկումէն ի յայտ եկաւ որ անոնք կը նշէին թաղուած դանձերու վարբերուն նկարագրութիւնը:

Պղինձէ մագաղաթներու գիւտը աւելի թանկարժէք եղաւ քան անոր յիշատակած դանձերը. որովհետեւ ան լայն ծանոթութիւն կու տար Հին Կտակարանի մէջ յիււած շատ մը քաղաքներու վայրերուն, Հրէական երկրորդ ապստամբութեան զէպքերուն եւ Գումրանի Եստենացիներու եւ Քրիստոնէաներու յարաբերութեանց մասին՝ որոնք ցարկ անծանօթ էին Ս. Գրոց բանասէրներուն:

Ծրանացի երիտասարդ Հնախոյոյն կատարած յաշտարեւումը մեծ Հետաքրքրութիւն յառաւ կը բերէ Թանգարանը այցելող գիտնականներուն եւ Ժողովուրդին մէջ:

Նոյն տարին, գերմանացի Փրոֆ. Քարլ Ճորձ Քուէն Երուսաղէմ կու գայ եւ Թանգարանի Տնօրէնութեան կը դիմէ, ուսումնասիրելու նորագիւտ պղինձէ դլանները: Անոր կ'աւտոնուի ցուցափեղէն միայն քննիլ գանոնք, առանց դպչելու:

Փրոֆ. Քուէն երկաթ Ժամբ գիտէիլ ետք գլաններու երեսի նշանները, կը յանդիպիլ երգակացութեան որ անոնք թաղուած

գանձերու ցուցակագրութիւններ են: Ան էր Համոդումը զոյգացուցած էր Հիմնուելով Եստենացիներու սահմանադրական այն սկզբունքին՝ որուն Համաձայն աղանդաւորներու ինչքերը Հասարակաց էին եւ նորած անձ մը պարտաւոր էր իր բոլոր Հարստութիւնը նուիրել Հասարակաց սրտուելին:

Էական էր սակայն բանալ գրանները՝ կարենալ կարդալու Համար պղինձէ մագաղաթները, եւ դիտակնօրէն ուսումնասիրել ինչո՞ւ անոնք թողանդակութիւնը:

Գլանները բանալու Հարցը դժուարին էր: Զանազան առաջարկներ կային ձեւին մասին: Օրինակ, գիտնական մը կը թելադրէր որ գլանները եռացնեն իւղի մէջ, քանի որ պղինձը կակուղնալով ինքնաբարար սլիտի բացուէր: Ուսուցչապետ էր առաջարկ կը ներկայացնէր մագաղաթին ներսի երեսը նկարել, գերզգայուն Ֆիլմեր մտցնելով գլանին պատաստումներուն մէջ: Այսուամենայնիւ, Լանքեսթրը Հարոնի վարիչը Յորդանանի եւ Պաղեստինի Նուութեանց Թանգարանին, ուսումնասիրելով ներկայացուած առաջարկները՝ աւելի ապահով կը նկատէ մաս մաս կարելի պղինձէ գլանները եւ այդ ձեւով բանալ գանոնք:

1953 թուականին, երբ խումը մը գիւտնականներ Երուսաղէմ կը Հրաւիրուին թարգմանելու եւ Հրատարակելու Եստենան գրականութեան բնագիրները, անոնցմէ Ճոն Մ. Ալլէկըրո կը Հետաքրքրուի նաեւ պղինձէ մագաղաթներով եւ կ'առաջարկէ Հարոնին որ Անգլիոյ Մանեսթը քաղաքին մէջ կատարուի պղինձէ գլանները սղոցելու նաւար աշխատանքը: Այնուհետեւ Ալլէկըրո մեծ դեր կը խաղայ, իր ջանասիրութեամբ յաղոցանելով գլանները Մանեսթրի մէջ սղոցիլ աւալու իր առաջարկը: Ապա, կը թարգմանիլ եւ կ'ուսումնասիրէ բնագիրը եւ գիտական աշխարհին, ինչպէս նաեւ Հանրութեան սե-

փականութիւնը կը դարձնէ անոնց բովանդակած թանկագին տեղեկութիւնները:

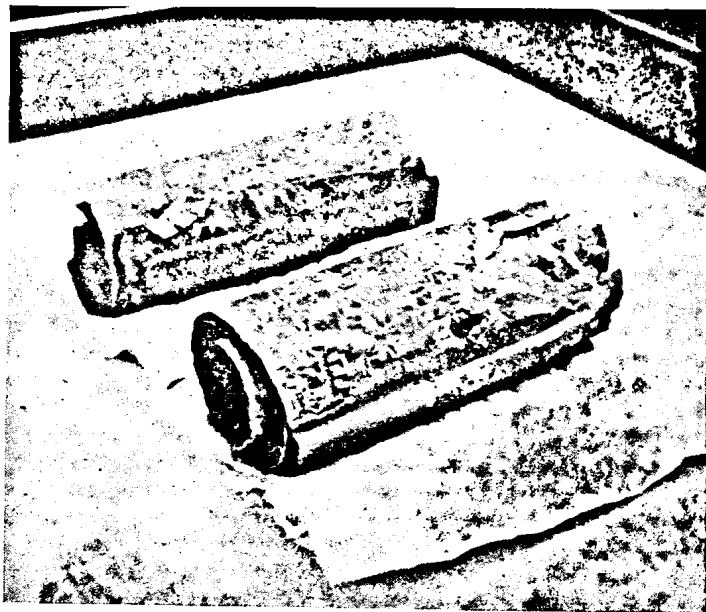
1955-ին ժխայն Հարտինկ տրտմութիւն ձևով կը ձգէ Յորզանսեան կառավարութիւնը, որպէսզի սղոյինձ մաղաղաթիւն գլանները սղոցուին Անգլիոյ մէջ, եւ ան անմիջապէս գլաններէն մէկը անձնապէս Մանչեսթր կը բերէ:

Ալլեկրո որ նախապէս համաձայնութեան մտած էր Մանչեսթրի Գիտական եւ

նարէ յիշեալ զործին համար:

Մէկ շարթուան րնթացքին գլանը չերտ չերտ կը սղոցուի: Մինչ այդ երուսաղէմէն կը հասնի նաեւ երկրորդ գլանը եւ ամուսնի մը աշխատանքէ ետք, ամբողջ 12 սիւնակ փորագրութիւնները դարձեալ յայտ կը տեսնեն 2000 տարի վերջ...:

Ալլեկրո երաշխական բնազիրը անգլերէնի թարգմանելով գտն կը զրկէ Հարտինկի եւ կը սպասէ Թանգարանի տեսչու-

Պղինձէ մագաղաթայ գլանները:

Արուեստարանական Գոլէճի (Manchester College of Science and Technology) Տնօրէն Տոքթ. Պ. Վ. Պօտրնի հետ, կը սկսի աշխատանքի: Գլանները սղոցելու զժուարին եւ պատասխանատու գործը կը յանձնուի նոյն հաստատութեան մեքենական ճարտարագիտութեան Փրոֆ. Տոքթ. Հ. Րայմի Գէլլըրի: Վերջինս կարճ ժամանակամիջոցի մը մէջ մասնաշատուկ մեքենայ մը կը հը-

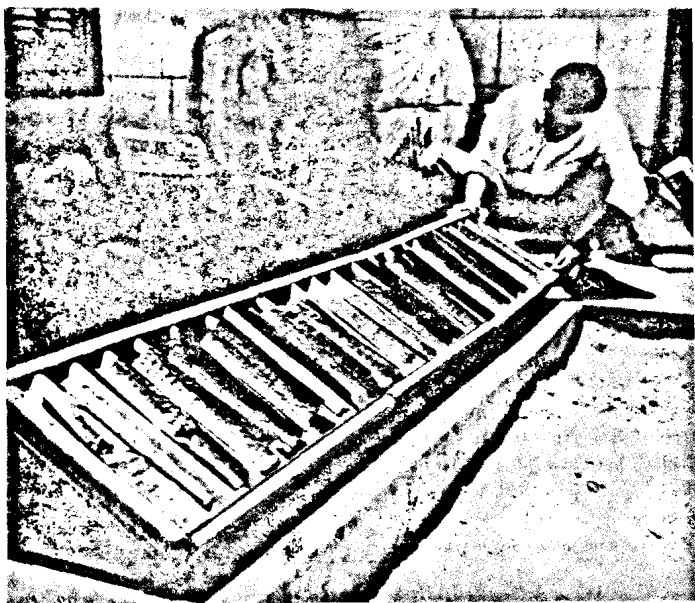
թեան պաշտօնական յայտարարութեան: Վեց ամիս ետք հանրութեան կը տեղեկացուի թէ պղինձէ մագաղաթներու բովանդակութիւնը առասպելական պատմութիւն է...:

Ալլեկրո երբ կը կարգայ սոյն հաղորդագրութիւնը, մեծապէս կը դարմանայ երուսաղէմի իր պաշտօնակիցներուն՝ մագաղաթներու առնչութեամբ ըրած թիւր

Հաստատումին համար: Բայց միեւնոյն ժամանակ կը հրճուի որ անոնց հրատարակութիւնը յանձնուած է իր խղճամիտ գիտնական բարեկամին՝ Հայր Ժօզէֆ Միլիքի: Ժամանակ մը ետք ան յուսախաբ կ'ըլլայ երբ Հայր Միլիքի միայն բնագրին Փրանսերէն Թարգմանութիւնը կը հրատարակէ Փրանսական Թերթի մը մէջ, առանց երբայական ընտրիին եւ առանց մեկնաբանութեան: Անգլիացի դիտողականը կը հասկնայ

բութենէ մը ետք ան իր մեծարժէք աշխատասիրութիւնը լոյս կ'ընծայէ 1960-ին, «The Treasure of the Copper Scroll» անուանակ: Հեղինակը իր սոյն գործին մէջ լայնօրէն կ'անդրադառնայ նաեւ Երուսաղէմի մէջ կատարուած կարեւոր հնախօսական արշաւներուն եւ Կեդրոնի Զոր-ի մէջ կատարած իր պեղումներու արդիւնքներուն:

Այլեկը հիմնուելով իր ուսումնասիրու-

18 կտորի սղոցուած եւ բացուած պղինձէ մագաղաթեայ գլանները:

որ Պետական Թանգարանի տնօրէնութիւնը ճշտում կը բանեցնէր Հայր Միլիքի վրայ, որպէսզի ան ճիշտ զանգեւորու գոյութիւնը՝ երկրին հնախօսական վայրերը փրկելու համար դանձի ծառա մարդոց բրիւններէն:

Այլեկը անտեսելով ամէն տեսակի կաշկանդում, կը ճղնի մանրագին քննել պըղինձէ մագաղաթեայ դրանները եւ ճշմարտութիւնը տեղեկացրէ: Ս. Գրային հարցերով զբաղող մարդոց:

Արդարեւ, երեք տարուան ուսումնասի-

թեան վրայ, կը մերժէ ընդունիլ պղինձէ մագաղաթներու դանձեւուն առասպել ըլլալու պատմութիւնը. նաեւ համոզում չի գոյացներ որ այդ ցուցակադրութիւնը սեփականութիւնն էր Գումրանի Եսսենացի ազանդին եւ կամ Երուսաղէմի Տաճարին: Հեղինակը կու գայ այն եղրակացութեան որ պղինձէ մագաղաթեայ գլաններուն իսկական տէրերը նախանձալոյճներն են (Zealots), որոնք հռոմէացիներուն դէմ իրենց ապստամբութեան տեւողութեան կո-

դուպլատն են թէ՛ Տաճարին դանձրը եւ թէ՛ Եռանդիներուն Հարստութիւնները՝ ի գործածութիւն իրենց մղած պատերազմին, Երուսաղէմի ազատագրութեան Համար։ Բայց, Յ. Բ. 68 թուին, Վեսպասիանոս կայսեր եւ անոր որդւոյն՝ Տիտոսի լեզէոններէն պարտուելով, պղինձէ գրանները պա-

հած են Գումարանի մէջ։

Նմոյշ մը տալու Համար Հայր Միլիքի եւ Ալլեկրոյի Թարգմանութիւններու տարբերութեանց, առորեւ կը ներկայացնենք 4 փոքր Հատուածներ։

Հայր Միլիք

1.— Հորեպպէի մէջ, որ կը գտնուի Աֆրի Ջորին մէջ, դէպի արեւելք տանող առեկամանքուն տակ 40 կանգուն փորէ հիւսիսի գտնես արծաթով լեցուն սնտուկ մը որ կը կշռէ 70 տաղանդ։

2.— Պեն Բտպպահ Շալիշիանի գերեզմանական յուշարձանին մէջ 100 ձող ռսկի։

3.— Փռքը սիւնագարդ գաւիթին մէջ գտնուող մեծ ջրամբարին մէջ որ բացուած է գաղտնի քարով մը, վերի բացուածքը մտնող խարիսխի որմնախորշին մէջ, 900 տաղանդ։

64.— Քանիզի հիւսիսը գտնուող կալուղ ժայռին նրբանցքին մէջ որ կը բացուի դէպի հիւսիս, իր մուտքին ռնկնալով գերեզմաններ կը գտնուի օրինակ մը ալա փատաքուղքէն բացատրութիւններով, չափերով եւ մանրամասն նկարագրութեամբ։

Ալլեկրո

1.— Բերդին մէջ, որ կը գտնուի Աֆրի Վորին մէջ, արեւելեան մուտքի աստիճաններուն տակ 40 կանգուն խորութեամբ կը գտնուի դրամի սնտուկ մը 70 տաղանդ ռսկութեամբ։

2.— Գերեզմանական յուշարձանին մէջ, քարերու երրորդ շարքին մէջ ռսկի թեթեւ ձողեր։

3.— Մեծ ջրամբարին մէջ որ կը գտնուի սիւնագարդ գաւիթին մէջ, տախտակամանի ծեփին տակ, վերեւի բացուածքին դիմաց գտնուող ծակի մը մէջ պահած է 900 տաղանդ։

61.— Հիւսիսը միացող խրամին մէջ, դէպի հիւսիս բացուող ծակի մը բերնին մէջ քաղուած է սոյն փաստաթուղթէն օրինակ մը, բացատրութեամբ մը, եւ անոնց չափերովը եւ ցուցակագրութիւն մը իւրաքանչիւր իրի եւ այլ առարկաներու։

ԲԱՐԳԷՆ ՎՐԴ. ԹՕՓՃԵԱՆ

ՓԱՅՏԱՓՈՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԱՐՈՒԵՍԸ ՎԱՅՈՑ ՄԷՁ

(Հնախօսական Ակնարկ Մը)

Գրականություն այս փոքրիկ ալիքները մոռանդութենէն զատ մեղի հասած են նաեւ քանի մը խիստ կարեւոր եւ ճարտարար-տեստ Հայկական փայտափորագրերու դրո-ներ:

Այս դռներէն Հնապոյնը Մշտ Առաքելոյ Վանքին եկեղեցւոյն երկփեղկ դռն է, որ Մեծ Աղէտին կարելի է եղեր Հերոտական միջոցներով փրկել եւ տանել իմաստին ու անկէ՛ ալ Երեւանի Պետական Պատմական Թանգարանը: Այս դռն բաւական լաւ մէկ լուսանկարը բարեբախտաբար ստացա՛յ ե-րեւանէն, զոր հոս կը ներկայացնեն իբր նկար թիւ 20:

Պեղարուեստական մեծարժէք դռը մըն է այս դռնը, որուն ճակատը նորոգէն եւ իրապաշտօրէն խիստ լավով կերպով փո-խարուած է ալ կողմը դէմ դիմաց երկու ձիւղեր: Մին մասնակէր եւ միւսը նիդա-կակիր, որ պարտուն աճողին միշտ ալ մը սպաննելու միայն է: Երկու ձիւղերներուն միջեւ եւ վերեւ փորագրուած է բաւ մը որ լատ ոմանց Սր. Գրիգոր (Լուսաւորիչ) կը կարգացուի: Նկարին յնուութեամբ ինծի կարելի չեղաւ այս բարձրաքանդակ բառը այդպէս կարտայ: Այսուհանդերձ կրնայ բո-լով որ Սր. Գր. Է. (այսինքն Սուրբ Գրիգոր Է.) կարգացուի իսկապէս: Անշուշտ միշտպատ-պարբ ըլլալու է Սր. Գրիգորը, թէ՛ եւ սովո-րաբար Սր. Գէորգին կը վերագրուէ եւ այդպէս կը պատկերացուի այդ արարքը: Ճակատին ձախ կողմը երկու ձիւղեր ի-րարու ետեւէ կ'արշաւեն. վերջնոյն զլիւնի շափ միայն փորուած է ՏՐԴԱՏ, հաւա-նարար մէր ՏՐԳատ Գ. Թաղաւորը ըսել ու-րիշով: Այս չորս ձիւղերները իբրամէ կը լոսնէ Հետիոտն փողաճար մը: Արժանապ-րով իրենցէն Սր. Գր. Է. կարգացուածը կա-տարուած է բարձրաքանդակ եւ նոյն ոճով ինչպէս որ դրան բուն յիշատակութիւնը

փորագրուած է, մինչ Տրդատը խաղ ձեռքէ մը՝ դրան յիշուութենէն վերջ աւելցուած կը թուի:

Դրան պարականներուն վրայ երեք շարք զօտիներ փորագրուած են, զարգարուած՝ սնաւորեալ բուսական ձեւերով, որոնց մէջ կան թռչուններ: Այս ալ վարպետութեամբ եւ զմայլելի ճաշակով շարագրուած ու փո-րագրուած է, ընդհանուր ձեւերու մէջ մեղի յիշեցնելով Ախլարալի կամ Իխորգալի (վը-րացական) պատուհաններու ինչ ինչ գոտի-ները: Սակայն ինչ որ շատ աւելի զարմա-նալի է, սա է որ Մշտ Առաքելոյ Վանքին եկեղեցւոյն այս դռնի դռնոց դրան թէ՛ ձիւղերն ու ճակատագոտին եւ թէ՛ պա-րականներուն բուսագոտիները նմանաձեւ կը գտնուին Սէն-Օրէնի եկեղեցւոյն քարա-քանդակ գոտիներուն մէջ ի Անկուլէմ, Շա-րէնդ, Ֆրանսա(1):

Երկփեղկ երկու դռներն ալ փորագրուած են նոյն դժաձեւերով կաղնուած վարդեակ-ներով, որոնց իւրաքանչիւրին կեղծոնը խա-չածեւ ասող մը դժագոտիներ կը բաժնէ: Երկու փեղկերը փակող միջափայտը իբր կո-տիտ երեւոյթով հաւանաբար յաւելում մը չ'ոյց կու տայ եւ դրան յիշուութեան ժամա-նակակից չէ:

Փեղկերուն վերնագոտիին անմիջապէս տակը հորիզոնական կերպով, մէկ փեղկէն սկսելով կը շարունակուի միւս փեղկին վը-րայ դրան իշատակաբանը՝ փորագրուած կորածեւ, հաւասարադիմ, դիւղաքերով, բարձրաքանդակ. «Թ(մին) ՇՁԳ (1134) ՆՍ

(1) Գուրիմի մէջ գտնուեցաւ գիպսէ որմնադը-ղեր եւ խորշերու գոտիներ որոնք զարմանալի ճը-ճումուրիւմ ունին այս դրան գոտիին հետ («Գուրիմի ՔԱՍԱԳԸ եւ ՆՐԱ ՊԵՂՈՒՄՆԵՐԸ»: Գ. Ղափաղարեան. Երեւան, 1952, էջ 14: Նաեւ էջ 130-131):

Տ(է)Ր ԹՈ (աջ փեղկ) ԲՈՍ ԵՒ ԳՐԻԳՈՐ ԵՒ ԳՈՒԿԱՍ ԳԾ» այս վերջին բառը կրնայ ըլլալ ԳԾեայ կամ Գործեայ: Տէր Թորոս կըրնայ մանրանկարիչը ըլլալ, իսկ Գրիգոր եւ Դուկաս՝ Հիւսնեբր որոնք փորագրեցին գոտեր:

Փեղկերուն գծագրական ոճով փայտափորագրեալ դուռներու կը Հանդիպենք Սեւ-Նուբեան մնացորդներու մէջ, օրինակ Իպրահիմ Պէյի իմարեղին դրան (Գարաման-Իւյ) կամ Տիւրքիի Ուլու Ճամիի փայտափորագրեալ Վիւկարին վրայ: Կր գտնենք նաեւ մեր իւրով գրացիներուն ուրիշ մանրարուեստներուն մէջ, ինչպէս եւ մանրանկարչութեան ու կրգծարարութեան մէջ, լնական է իսլի տեղ գործածելով աստղային գծագրութեան առանցք: Ամէն պարուարի տակ 1134էն գծածուեալ այս Հակոպան նմոյշը մեծապէս շահեկան է իր դրծածուելի գարգացման օղակ(2):

Ան գծածուելով եղական է մեզի Հասած փայտափորագրեալ Դուսթ բոյոր իրերուն գծածուերէն:

Ունինք նաեւ Սեւանի Առաքելոց եկեղեցիի դուռը որ նոյնպէս այժմ կը գտնուի Եւրեանի Պետ. Պատ. Փանգարանը: Ասոր ալ բուսական լաւ մէկ նկարը ինծի զրկեցին Եւրեանէն (նկար թիւ 21): Դրան շրջանակը կրգծուած է եռաշարք իրարու ընդելուզալ, Հիւսկէն փոքր քառակուսիներէ, որոնց կեդրոնը կան Հաւասարաթեւ փոքրիկ խաչեր: Նման է Եղիսարդի խաչարին: Բուն դուռը միափեղկ, ունի լաճն գօտի մը Հիւսկէնադարձ, իսկ կեդրոնը՝ Հիւսկէնադարձ խաչ մը, որուն վրայ կան նոյնպէս Հիւսկէն երկու վարդականեր, որոնք նոյնպէս նեղ

Հիւսկէն գօտիով քառակուսի շրջանակուած են: Արուեստը տնտարուեստի կերպով հայկական, կը յիշեցնէ մեր խաչարներուն արուեստը: Խաչը կը Հանդիս խոշոր պատանադանի մը վրայ, որ ծածուկուած է կողովածու Հիւսկէնադարձով: Խաչը պարունակող այս կեդրոնի մասին եռակողմ գօտիին մէջ կը գտնենք յիշատակարանը: Հ. Ալիւան այսպէս կը Հրատարակէ այս փորագրեալ յիշատակութիւնը. «Ի Թուին Հայոց ՈՂԲ Երոզեցաւ դուռն սուրբ Եկեղեցոյս Հրուսանաւ իշխանաց իշխան Քրդին, եւ ձեռամբ Յովհաննիսի Հիւսանն. որք ընթեռնոյ՝ յիշեցիք(3): Հ. Ալիւան դրան թրականը ՈՂԲ կուգէ կարգալ (1243), մինչ իրապէս Թուականը կը կարգադրուի, նուսնակ լուսանկարիս վրայ՝ ՈՒԵ (1176), Իսկ Հ. Ալիւան յիշատակարանին իշխանաց իշխան Քուրդը կը նախընտրէ նոյնացնել Վաչէի որդի Քուրդին Հեռ, որ Զաքարեանց կը ծառայէր, եւ որ Հրաժարեցաւ աշխարհիկ կեանքէն ու Սեւանի մէջ ոտանձնացաւ, Հոն ալ մահանալով: Անոր տապանը գտնուեցաւ 1815ին սա տապանադարձութեամբ. «Այս է Հանգիստ Պարոն Քուրդայ»: Վստաճօրէն Հ. Ալիւան կը սխալի: Նախ դրան Թուականը Եղածին պէս ՈՒԵ (1176) պէտք է ընդունուի: Յետոյ իր իշած Վաչէի որդի Քուրդը եւ թակալ ըլլալով Զաքարեանց, չէր կրնար «Իշխանաց իշխան» դարձը տիտղոսը ունենալ, տիտղոս՝ զոր կը գտնենք դրան վրայ փորագրուած յիշատակարանին մէջի Քուրդին համար: Անտարակոյս յիշատակարանին Քուրդ իշխանաց իշխանը Զաքարեանն մայրենի պապն էր, որուն կենաց շրջանը կը զիպէր դրան ՈՒԵ (1176) Թուականին:

Եիշատակարանը կը վկայէ որ այս դուռը «Երոզեցաւ»: Արդարեւ դրան արտաքին շրջանակը կրնայ շատ աւելի Հին ըլլալ քան միափեղկ դուռը ինքնին, որուն վրայ տակալն որեւէ նորոգութեան կարելիութիւն չի կրնար ըլլալ: Անտարակոյս այս միափեղկ դուռը ամբողջութեամբ ձեռագործն է Յովհաննէն Հիւսնին, որուն վրայ որեւէ նորոգութեան կարկտանք չենք տեսներ: Հաւանական է որ դրան յիշուած նորոգութիւնը

(2) Որովհետեւ կարելի էր Մշոյ Առաքելոց դրան գծածուերը բրոնզաւանդած ճշմանքի չեզոքացնել եւ Թուրքերու համար գործածել: Սառ տեղում Թուրքերու համար գործածուած է մզկիթներու եւայլմի գոտերում վրայ: Բազմաթիւ օրինակներն յիշեմք Կէպլե գտնուող Զօպան Մուսափա Փաշայի փեղկը: Տաճար գիւղի (Իրիկիւլ, Անտալիա) Փաշին Փաշայի մզկիթում միւսրայիմ փայտափորագրութիւնը: Պալլեքէրիի Զաւմա Փաշայի մզկիթիմ զրամ փեղկը: Մամիսայի Մուրատիի մզկիթիմ առաստաղը, եւ չիւա շատ ուրիշներ:

(3) «Միական», էջ 84:

Հոս պէտք է հասկնալ Հին փեղկին տեղ նոր ար շինելով, Հին փեղկը կրնար այս կամ այն պատճառով փճացած ըլլալ եւ Յովհաննէս Հիւսնը իշխանաց իշխան Քուրդի մեկենասութեամբ դրան նոր փեղկ մը պատրաստած եւ քանդակած ըլլալ, իրաւամբ ուշադիր քննութիւն մը ցոյց կու տայ որ դրան արտաքին շրջանակին փջրագրական արուեստն ու ոճը կը տարբերի Յովհաննէս Հիւսնի ձեւագործէն։ Ապահովաբար կրնանք ըսել որ բարձրորակ փայտափորագրող վարպետ մը եղած է դրան շրջանակին անծանօթ փայտափորագրողը։ Նոյն ատին նկատելով որ դրան արտաքին շրջանակը այնքան ընտիր եւ բազմաշխատ փորագրուած է, կրնանք ենթադրել որ նախկին փճացած փեղկն ալ հալկական փայտափորագրական գլուխ գործոց մը ըլլալու էր, այժմ դժբախտաբար փճացած եւ կորուսած։ Բնական է ի վիճակի չենք Բուլու թէ երբ կրնայ դրան Հնագոյն այս գտնին փորագրուած ըլլալ։ Ո՞վ դիտէ մի դուցէ դուռը շինուած էր նոյնիսկ Սեւանալ Ս. Առաքելոցի շինութեան ժամանակ, Քրիստոսի 874ին, երբ սքանչելի փայտեայ փորագրեալ խոյակները պատրաստուեցան։

Սակայն նուազ վարպետութեամբ չէ քանդակուած դրան փեղկն ալ։ Յովհաննէս Հիւսնը իրապէս մեծ փայտափորագրիչ վարպետ մըն էր։ Ինչ որ զարմանալի է այն է որ յիշատակարանին տուները չեն փորագրուած նոյն այն վարպետութեամբ որ դուռը փորագրուած է, այսինքն յիշատակարանը կրող փեղկը։

ԺԳ. դարը շատ աւելի հարուստ է փայտափորագրեալ հալկական մնացորդներով։ Նախ կը յիշուին Վփայտէ փորագրեալ դռներ, կազմել կամ պատրաստել տրուած Յովհաննէս Սայենցիէ՝ Հայրատի Նշանաւոր վանքին Ս. Նշան եկեղեցւոյն համար 1221ին, ըստ այդ թուականէն նորոգութեան մէջ արձանագրութեան(4)։ Յաւախօրէն ա-

ւելի բան մը չենք գիտիք այս դռներուն մասին։

1227ին շինուած են Երուսաղէմի Բեթղեմ հէմի վանքին մեծարժէք փայտեայ դուռեր, որոնք այժմ հազիւ տեսնելի են աշխատանքի եւ նորոգութեան բեմին պատճառով։ որոնք այլ սքանչելի հալկական փայտափորագրական դռները կը ծածկեն։ Բաւախօրէն մաս մը նոյնիսկ փճացուած է վանտալօրէն, եկեղեցական տեղի նախանձի պատճառով։

Ստալպարզ փայտափորագրեալ վարսեւտօրէն շինուած այս փեղկերը իրենց վերայ ունին հայերէն եւ արաբերէն յիշատակութիւններ։ Ասոնց հայերէնը կը կարդացուի. «ԹՎԻՆ ՈՂՁ (1227) ԿԱՋՄԵՑԱԻ ԴՈՒՌՍ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱՅՆԻ ՁԵՌԱՄԲ ՏԷՐ ԱՐԱՆԱՄԻ ԵՒ ՏԷՐ ԱՌԱՔԵԼԻ Ի ԹԱՅԱԻՌՈՐՈՒԹԵԱՆ ՎԱՅՈՅՆ ՍԱՏՈՒԱԾ ՈՒՐՄԻ ԱՆԵՆԱՆԱՐԱՆՆԵՐ ԿԵՐԱՅԱՐԱՏԱՐ ԵՒ ԿԱՐԴԱԳՐԱՆԵՐ ԵՐԱՅԱՐԱՆԻՆ ԿԱՋՄԵՑԱՆԻ ՍԱՏՈՒԱԾ ՍՈՒԼԹԱՆ ԷԼՄԷԼԷՔ ԷԼ ՄՈՒԱԶՁԱՄ ԶԻՃՐԷԻ 624»(5)։ Յիշատակարանները դժբախտաբար ես չեմ տեսած։ Որոշ է որ տղագրութիւնները պարզուած են։ Յիշատակարանին «ԿԱՋՄԵՑԱՆ ԴՈՒՌՍ. ԿԵՐԱՄԲ ՏԷՐ ԱՐԱՆԱՄԻ ԵՒ ՏԷՐ ԱՌԱՔԵԼԻ» պէտք է զարմեցնէ որ ՏԷՐ ԱՐԱՆԱՄԻ ԵՒ ՏԷՐ ԱՌԱՔԵԼԻ դրան բուն շինողներն են, այլ՝ անոնք մէկենասներն են։ Տէր Արաւամբ եւ Տէր Առաքել ժամանակակից էին եւ իրարու յաջորդեցին Երուսաղէմի պատրիարքական դահլիճ վրայ։ Իրենք էին

մասնաւորապէս Հանդէս։ Երեւան, 1963, քիւ 1, էջ 20։

(5) Հայկական Հիմ Վանքի Եւ Եկեղեցիներ Սուրբ Երկիրն Մէջ։ Մկրտիչ Եպս. Աղաճառի, Երուսաղէմ, 1931, էջ 241։ Ողբացեալ բազմալեզուակ բարեկամ գուռերուն արուեստը ճշմարտութեամբ է ճարտարական սնով, որ բարձրակի սխալ է։

(4) ՀՀ պատմի ձարտարապետական Մի Գանի կառուցութեանը, Կարո Գ. Վախագրեան։ Պատ-

որ Դամասկոսի սուլթան էլ Մուազզամէն արտօնութիւն ստացան ԲեթզէՀէ՛մ Ս. Ծը—
Ինդեան եկեղեցւոյն նորոգութեան համար,
երբ շինեցին նսեւ փայտափորագրեալ այս
չատ բնութիւր զոները: Երուսաղէմ այն ատեն
Դամասկոսի սուլթանին իշխանութեան տակ
էր:

Դուռերուն շինութեան վարպետները կը
յիշուին յիշատակարանին մէջ յոկ ՔՐԻՍ—
ՏՈՍ ԱՍՏՈՒԱՇ ՈՂՈՐՄԻ ԱՇԽԱՏԱՒՈՐԱՅ:
Գուցէ փայտափորագրեալ փեղկերուն վր—
այ տեղ մը դուռերուն շինող վարպետներ
լնդուցած են մենագիր կամ փակարիւր Խ—
րնց անունը այնպէս մը ընդերուդուռած փո—
լադրութեանց մէջ՝ որ անշմարելի ըլլան:
Առ այժմ կարելի չէ բան մը բսել, մինչեւ
որ փորագրեալ այս փեղկերը կարելի ըլլայ
ուշի ուշով քննել: Երուսաղէմի սուրբ տե—
ղերու յատուկ պատճառներով եւ պայման—
ներով կ'երեւի թէ կարելի չէ դուռերը հա—
նել ու փոխադրել Ս. Յակոբայ Վանքը առ
ի ապահովութիւն. բնական է փոխադրուած
այդ դուռերուն տեղ ուրիշ փայտեայ եւ
արդի փորագրութեամբ ու Հին յիշատակա—
րանին արտագրութեամբ դուռեր դնելու է:
Փայտափորագրեալ դուռերու եւ այլ իրերու
մեղի ծանօթ ժառանգութիւնը արդէն խիստ
մեծ կորուստ ունեցած է սա վերջին կէս
դարու ըրջանին, ատենց վրայ պէտք չէ ա—
ւելցնել մեր արդէն ապագուն ժառանգու—
թիւնէն ուրիշ կորուստներ:

Երեւանի Պետական Պատմական Թանգա—
րան փոխադրուած են Տաթևի Առաքելոց
եկեղեցւոյն դրան մնացորդները, ինչպէս
նաեւ Լուսաւորչի եկեղեցւոյն անեղծ մնա—
ցած դուռը: Մեսրոպ Մագիստրոս որ ման—
րամանօրէն կը նկարագրէ Տաթևը, կը վր—
կայէ այս դուռերուն մասին. «Տէր Հայրա—
պետ իր նորոգած եկեղեցւոյ համար պատ—
րաստել է տալիս ժամանակի ճաշկով ըն—
կուղէ փայտից մի գեղեցկաքանդակ դուռ,
վերելի մասում արձանագրութիւն փորել
տալով:

«Առաքելոցի փայտէ դուռը հայկական

փայտապործ արուեստի մի գեղեցիկ նմուշ
է, որ շատ աւելի լաւ վիճակում եւ միանգա—
մայն տնիստ պահուած էր մինչեւ երկրա—
շարժը: Դուռը քաղկացած է երկու կտոր
բնկուղէ տախտակներից, նոյն նիւթի շրթ—
շանակի մէջ առնուած:

«Շրջանակը կաղմուած է երկու կտոր նեղ
տախտակներից միմեանց կպցրած. արտա—
քիի մեծութիւնն է 2,24 մետր երկար եւ
0,7 մետր լայն, իսկ միւս ներսի կտորի եր—
կարութիւնն է 1,16 մետր, լայնքը 0,21
մետր. բուն գրան չափերն են 1,98 մետր
երկարութիւն, 1,02 մետր լայնք: Դրան վր—
այի եռատող դեղեղիկ երկաթալարով փո—
րողքած արձանագրութիւնն է.

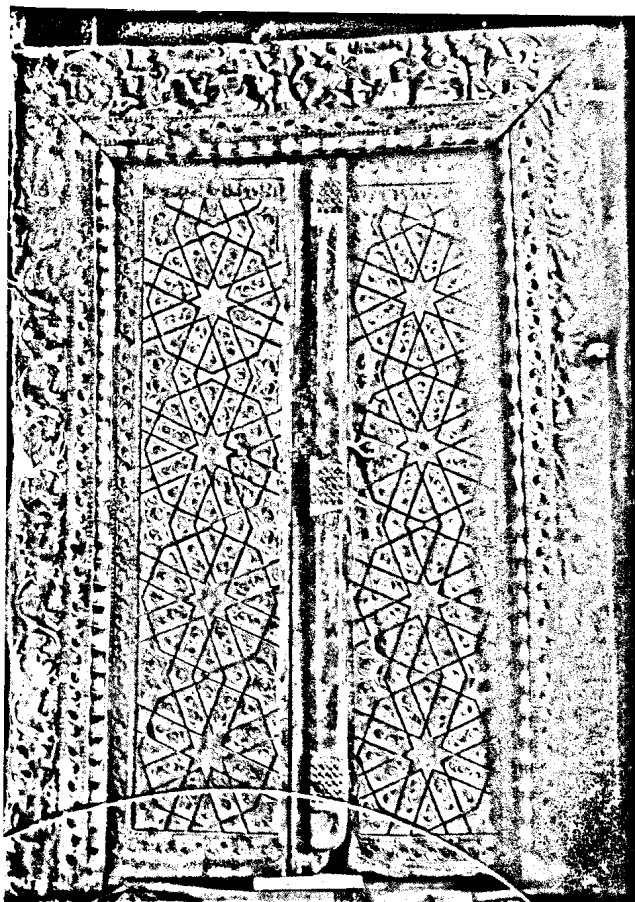
«Է ՁԲ (1253) ԵՍ ՏԷՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏՍ ԾԱ—
ՌԱ ԲԱՐՁՐԵՒՈՑ

«Ն ԿԱՆԳՆԵՅԻ ՁԴԻԱՍԵՐՍ ՆՈՐՈԳԵՑԻ

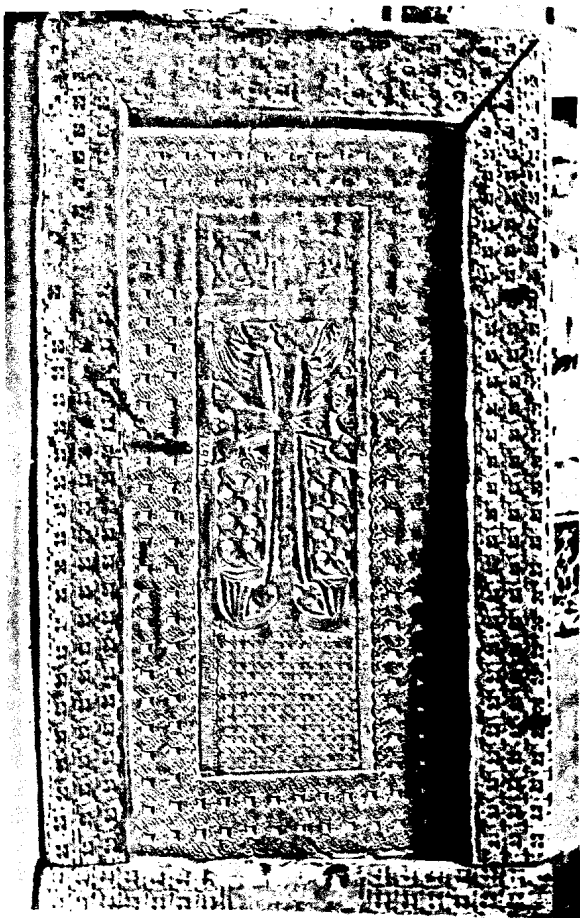
«ՁԴՈՒՌՈՍ ՁԴԻ ՅԱՂԱՌԹՍ ՅԻՇԵՑԻՔ
ԱՂԱՁԵՄ:

«Դրան վրայի օրնամենները (զարդե—
րը) ներկայացնում են դրսից ուշուճալար,
շրջանակի նմանութեամբ, ապա կողքերին
երկու բաւական լայն շերտեր, 1,53 մետր
երկար եւ 0,20 մետր լայն, ալ կողմում քա—
ռակուսիների Հիւսուածքներ, ձախին պա—
րանաճեւ Հիւսուածքներ: Կենտրոնական վե—
լւում մի մեծ խաչ է փորագրուած, որի
ուղիղ նմանութեամբ մենք գտնում ենք Ա—
ռօթառան արեւմտեան պատի արտաքին ե—
րեսին թուով վեց հատ, սալերի վրայ փոր—
ւած, իսկ խաչի իրեւ պատուանդան ծա—
ռայում է համակենտրոն զարդարանքներով
մի մեծ շրջան:

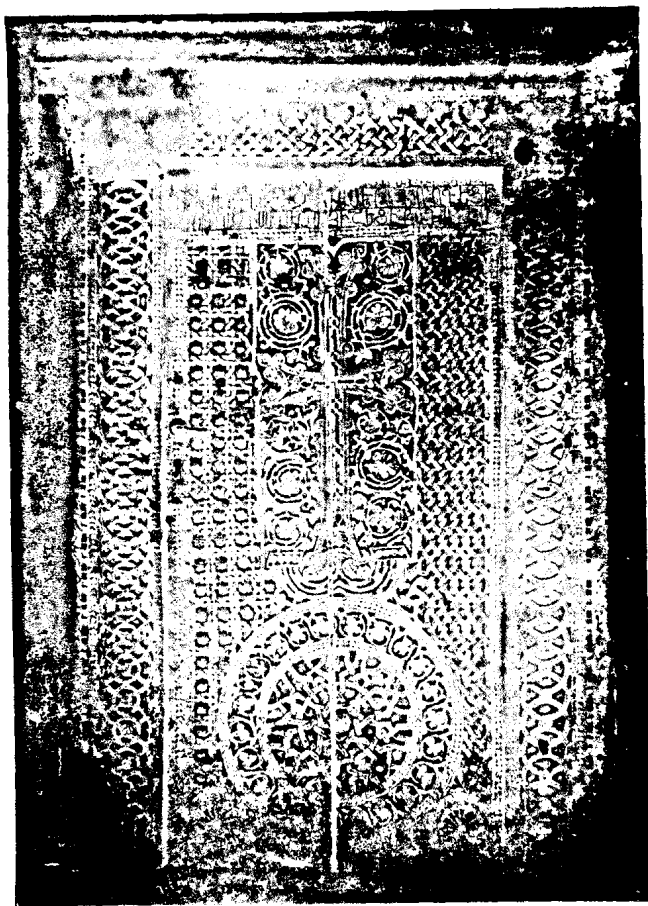
«Վերջի շարժից դուռը իր տեղից պոկ—
ւել էր եւ Երեւանի Պետական Թանգարանի
տըշաւախումը հանել էր փլատակների
տակից բաւական ողբալի վիճակում: Ան—
վընաս են մնացել շրջանակը, որի երեսն ու
կողքը նոյնպէս հարուստ քանդակներով
են զարդարուած: Դրան երկու տախտակ—
ների ներքեւ ըրջանի մասը, իսկ խաչն ու
արձանագրութեան կենտրոնական մասը
կոտորուած էին եւ բեկորները անհաշա—

Թիւ 20- Մշոյ Առաքելոց վանքին դուռը 1134-էն:
Երեւանի Պետական Պատմական Թանգարան:

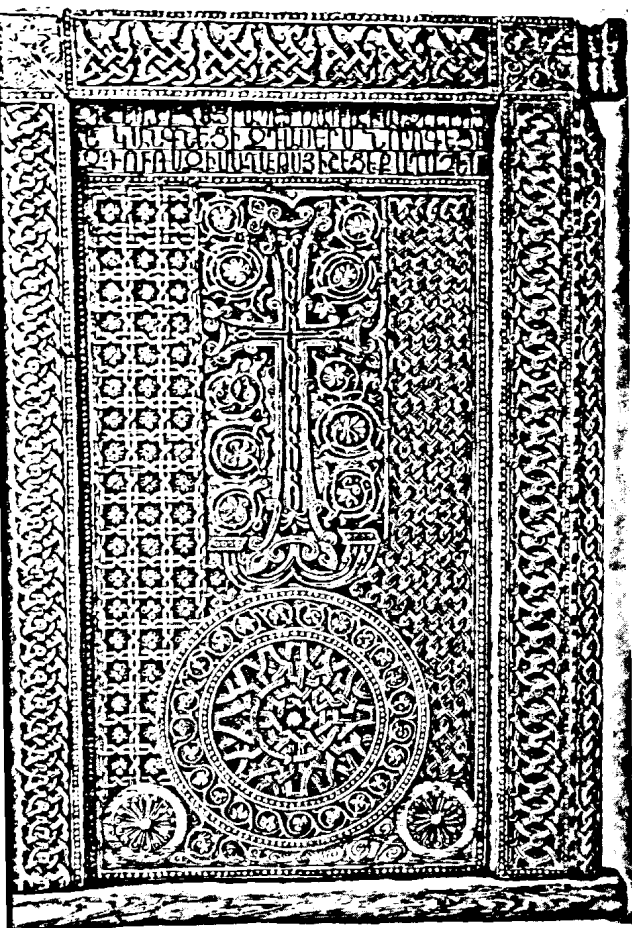
Թիւ 21. Սեւանի Առաքելոց վանքին դուռը 1176-էն:
Երեսանի Պետական Պատմական Թանգարան:

Քիւ 22. Տաթևի Առաքելոց եկեղեցիի դուռը, 1253:
Երկրաշարժէն առաջ:

Քիւ 23. Նոյն դուռը երկրաշարժէն յետոյ:
Երեսմի Գետական Պատմական Քանգարան:

Թիւ 23ա. Նոյն դրան նկարէ վերականգնումը:
Գործ՝ Առաքել Պատրիկի:

Թիւ 24: Տաբեւի Ս. Լուսաւորչի դուռը, 1614:
Երեսանի Պետական Պատմական Թանգարան:

ցողներին ձեռքով հրդհհհհ(6)։ Այդ պի-
նակում արշալուստմբ Ստ. Լիսեյանի
վեկավարութեամբ բերել է Երևանի Պետա-
կան Թանգարան, հետևել է բարեբախտաբար
միանշանման անխառն մնացած Լուսաւորի
նոյնպէս փորագրուած բնկուղէ դուռք(7)։

Բնական է խիստ ցաւալի կը դաննը որ
Հայաստանի պետականացումէն վերջ ոչ ոք
չէ խորհրդ Տաթեւի դուռերը ապահով ե-
րևանի Թանգարանի փոխադրել, այդպէ-
սով անոնք փրկուած կ'ըլլային ցորդու-
փրկուր ըլլալու զժախտութիւններէն։
1931ի աւերիչ երկրաշարժը Տաթեւի վանքը
եւ հնագործան մշակութային կոթողներ
մեծազոյն մասով զբաւրեանող ըրաւ։ Դու-
ռերը չփոխադրելու թերաջումը մենք ան-
րացատրելի եւ աններելի կը դաննը։ Հա-
յաստանի պետականացումէն առաջ բնական
է ուրիշ բան չէր կարելի ընել՝ բացի դու-
ռերէ հոն ձգելէ։ Սակայն պետականացու-
մէն վերջ, երբ ձեռագործներ պետականաց-
եցան, հին կրօնական աղպային ճարտու-
րապետական կոթողներ իրաւամբ պետա-
կան հակողութեան եւ իրաւասութեան տակ
առնուեցան, պէտք էր որ Տաթեւի փայտեայ
դուռերը նոյնպէս խնամով եւ ապահով
պահուէին։

Բարեբախտաբար ինծի յաղողեցաւ ե-
րևանի Պետական Պատմական Թանգարանի

(6) Կ'երեւի թէ հոս շփոթութիւն մը կայ։
1963իմ Երևան այցելութեանս, Պետական Պատմա-
կան Թանգարանիմ այն ատենի՝ ձեռնաւ տնօրէն՝
Կ. Վափազարեան, ինծի հաւաստեց որ ունիմ դը-
րամ պակտող բեկորներ, որով երգեհոսած լնն եւ
չլիմ պիտի կցուիմ։

(7) Հայկական Երեւ Մեծ Վանքի Տաթեւի,
Հաղպատի եւ Դաղի։ Երևան, 1938, էջ 12։
Յիշատակարանը հարազատութե՝ Վիսակամ, էջ
236։ Տես նաեւ Երազանքը եւ Արեւմտեան...
1958, Երևան, էջ 208, ուր Բ. Առաքելեան յիշատա-
կարանը կու տայ պակտուոր եւ սխալ։ Կ'ընէ Տա-
թեւի դուռը ճարտար ի Տէր Հայրապետ Բաղդասար
Վանքի հիւանդը։ Տէր Հայրապետ մեկնեալ-առաջնորդ
նշխակապետն է եւ ոչ թէ գրեմ երևանը։

ուստեւրադիանէն ձեռք բերել, տնօրէնու-
թեան մեծ աղնուութեամբ, այս զմայելի
վարագրութեամբ դրան մէջ լուսանկարը՝
երբ դուռը չէր փակցած երկրաշարժին
դատմաւ։ Այս նկարը հասանաբար
հանած էր ժամանակին Գարեգին Սըր-
բաթան Յովսէփեան։ Ես հոս կու տամ
այս նկարը (թիւ 22) նոյն ատեն անոր կից
կը հրատարակեմ Նարդուփշուր դրան ներ-
կայ կիսաւեր վիճակի (նկար թիւ 23, իսկ
նկար թիւ 23ա. կը ներկայացնէ Ա. Պատ-
րիկի վերականգնումը)։

Այս դուռը փայտափորագրական զմայ-
լելի զուտ գործող մըն է, նոյնքան նուրբ
եւ րոտիւր դրան պարակայինըն մէջ չըր-
ջանակուած։ Դրան երկու փեղկերը որոնք
մասամբ դժաձեւով իրարմէ կը տարբերին,
կեդրոնին վարի մասին ունին դրան մէջեւ-
րորդին բարձրագոյն սքանչելի փորագրու-
թեամբ կտր վարդեակ մը, որուն վրայ կը
բարձրանայ շատ պեղեցիկի հիւսկենկար խաչ
մը, իսկ ասոր շուրջ՝ ժանեակի հիւսակի
նորութեամբ նորաճիւղեր կը դաւաւրուն
բարձրթիւթիկ ոճաւորեալ տերեւակաղմի մը
շուրջ։ Մենք այս խիստ յատկանշական ինքն
իր վրան պարբուրող ճիւղադարձերուն կը
հանգիպինք մեր մանրանկարչութեան մէջ։
Օրինակ, Վենետիկի վանքին թիւ 888 Աւե-
տարանին (ԺԳ. դար) Յովհաննու Աւետա-
րանին սկիզբը, պարզապէս հատ մը յիշած
ըլլալու համար։ Այս ոճով գծազարդի կը
հանգիպինք աւելի վերջը Հէրազի կոշտած
խաւմական մանրանկարչական դարձի
դործերուն մէջ (1485ի ատենները)։

Տաթեւի այս դուռը ճոխ է խաչքարերու
եւ քարաքանդակազարդերու հայկական
հիւսկէն զժաձեւերով, կատարուած մեծ
կարողութեամբ եւ յաղողութեամբ։ Աւե-
րորդ կը սեպմն յիշել այդ զարդարանքնե-
րուն հայկական ուրիշ օրինակները։ Պարզ
պարզում մը անուրանալի կերպով ցոյց
պիտի տայ որ Տաթեւի այս դրան զժաձե-
ւերը հարազատ հայկական են եւ շատ սո-
վորական ԺԳ. դարու մեր խաչքարերուն
կարդերուն մէջ։

Տաթևի այս դրան յիշատակարանը «ՆՈՐՈԳԵՅԻ ԶԴՈՒՌՍ» կ'ըսէ: Չեմ խորհի որ ամբողջական նորոգութիւն մը եղած ըլլայ: Նորոգութիւնը երկփեղկ դրան պէտք է վերագրել: Այն ատեն օտարական պիտի ըլլանք խորհելու որ դրան շրջանակը աւելի հին է, եւ անտարակոյտ վարպետի գործ: Նոյն ատեն պէտք է խոստովանել որ նոր երկփեղկ դռները, 1253ին շինուած՝ ցոյց կու տան պարակալներուն փայտափորագրիչ վարպետին չափ մեծ վարպետ մը: Սակայն ես կը գծուարանամ երկփեղկ դրան շինութիւնը բաժնի պարակալներէն:

Եթէ «գուռն նորոգուեցաւ» ինչպէս որ յիշատակարանը կ'ըսէ, նորոգութիւնը պէտք է փնտռել դրան ամբողջման մէջ: Եթէ նորոգուեցաւ, դժբախտաբար դրան սկզբնական շինութեան յիշատակարանը չուինէ: Գուցէ սկզբնական յիշատակարանը կը բաժնուէր նոյն այն եռատող մասին մէջ, դրան փեղկերուն վերի մասին, ուր կը գրտնուի նորոգելու յիշատակարանը: Կրնայ ըլլայ որ նախկին յիշատակարանը բարձրաբանդակ էր եւ նորոգողէն արուեստաւորանք գործարարութեան եւ հինին տեղ 1253ի յիշատակարանը խորաքանդակ գործեցաւ: Դիտել տամ որ ներկայ յիշատակարանը չունի փայտափորագրական այն նրբութիւնը, վարպետութիւնը եւ ճաշակը, վերջապէս չունի արուեստը, որ կը պարուէր այս հոռաշախի ամբողջ դուռը:

Տաթևի փանդին շրջակայքէն մեղի հասած է շահեկան երկրորդ դուռ մը: Յուրա Բերդ կամ Յուրա Քար նկարագրած ատեն Մեղրայ Արքեպ. Տէր Մովսիսեան, որ անձամբ աղէթած է տեղը, կ'ըսէ որ «նկեղնին ունի ընկույթի դուռ, լաւ փորագրած, 1.45x1.81 մեծութեամբ, դրան վրայ կայ արձանագրութիւն, որը առերեւոյթ աւելի նոր է քան ինքը դուռը: Սոյն թուականն է փորագրուած նաեւ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցու փայտեայ դրան վրայ, հաւանական

նոյն անձի գործն է միայն այդ տարեթիւը. Թ.Վ. Ռեդ. (1614)»(8):

Դժբախտաբար այս դրան մասին աւելի ծանօթութիւն չի տրուիր եւ ոչ ալ նկարը: Իսկ Տաթևի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցիին դրան մասին նոյն հեղինակը կը գրէ. «Վերջի ահուհի երկրաշարժը կործանել է նաեւ այս եկեղեցու արեւմտեան մասը, այդ պատճառով նրա հին ընկույթի դուռը, որ բարեբախտաբար անվնաս էր մնացել, Լիսիցեանի արշաւախումբը բերել է Երեւանի Պետական Թանգարանը»(9): Արարեւ դուռը խնամով կը պահուի եւ ցուցադրուած է Թանգարանին մէջ: Շնորհիւ թանգարանին տնօրէնութեան կարողացայ ստանալ դրան լուսանկարը, զոր հոս կը հրատարակեմ իբր նկար թիւ 24:

Դրան ծաւալը 1.95 մեղր բարձր եւ 1.11 լայն: Դուռը միափեղկ է եւ նախապէս շինուած երկու տախտակի կտորներէ, որոնք ալժմ ցոյց կու տան ոչ միայն բաժանման գիծը, այլեւ այդ բաժանման ստորին մասը ցոյց կու տայ որոշ փնացում, թէ եւ ոչ այնքան որ դրան ամբողջութիւնը վնասուած ըլլայ:

Այս դուռը չունի յիշատակարան եւ Յուրա Բերդի եկեղեցւոյն դրան պէս փերի ալ յնկիւնը կոպիտ փորագրութեամբ կայ Ռեդ. Լայոց թուականը, այսինքն Քրիստոսի 1614: Սակայն ինչպէս որ Տէր Մովսիսեան Սրբազանն այ նկատել է, ասիկա աւելի ուշ թուարկութիւն մըն է դրան բուն շինութենէն, քանի որ դրան փորագրութեան ոճը աւելի հին է նշանակուած թուականէն:

Դրան դժարութեամբ խաչերու, խաչքարածեղ ցորգածեղներու զեղեցիկ համադրութիւն մըն է, բարդ ու նուրբ փայտափորագրական ընտիր արուեստով մը կատար-

(8) «Հայկական Երեմ Մեծ Վանքեր...», էջ 56ր.:

(9) ԱՊ, էջ 33:

ւած : Հիւսկենագարդի, արմաւենատերեւ-
ներու, վարդեակներու այս ճոխ ու գրաւիչ
ամբողջութիւնը կը յիշեցնէ ոճը 1154 թր-
ւակ.անսով զրակալին (նկար թիւ 11 եւ 12)
փորագրական արհեստը : Անտարակոյս եթէ
այս դուռը ԺԲ. դարու գործ չէ, չեմ խոր-
հիր որ ԺԳ. դարէն աւելի ուշ գործ ըլլայ :
Հետաւոր եղբ մը ունի Տաթեւի խոյակնե-
րուն հետ եւ ստկարն որեւէ խնամութիւն
ցայց չի տար թէ՛ արուեստի եւ թէ՛ ար-
հեստի մէջ Տաթեւի Ս. Առաքելոց դրան
փառափորագրութեան հետ :

Որքա՛ն ցաւայի է որ աւելի ծանօթու-
թիւն մը չունինք Յուրա Գարի եկեղեցւոյն
դրան մասին : Արդեօ՞ք կը մնայ զեռ թէ ոչ.
այդ եկեղեցին ալ Տաթեւի վանքին պէս
1931ին քարուքանդ եղաւ ու դուռն ալ ջար-
դաւիչուր : Եկեղեցին ունի 1251էն յիշատա-
կար ան, որ գուցէ ապացոյց ըլլայ մեզի
խորհելու՝ որ այս դուռն ալ ԺԳ. կամ ԺԴ.
դարու գործ էր :

Հուսաւորչի դուռը հաւանաբար շինուած

(Շար. 3)

է այն ատեն՝ երբ 1138-ի երկրաշարժի կոր-
ծանովէն վերջ Տաթեւի վանքը մաս մաս
վերաշինուեցաւ : Այդ շարժին՝ Տաթեւի Ա-
ռաքելոցի գմբէթը կը կտրծանի, իր հետ
փլցնելով նաեւ Հուսաւորչի եկեղեցին, որ
ինչպէս բռնեք, կը վերաշինուի ՉԽԴ (1295)
իշուին Սիւնեաց Տէր Ստեփանոս Արքեպիս-
կոպոսէն, որ իր վերաշինութեան դրան վր-
այ կը դնէ մեծ սալի մը վրայ իր արձա-
նագրութիւնը : Գուցէ այդ 1295ի վերաշի-
նութեան ատեն կը պատրաստուի նաեւ այս
փայտափորագրեալ դուռը : Եւ քանի որ դը-
րան ճակտին Տէր Ստեփանոս արդէն ունէր
իր վերաշինութեան հարկ եղած յիշատա-
կարանը, աւելորդ սեպեց փայտափորագ-
րեալ դրան վրայ ալ նոյնը կրկնել, եւ այս-
պէսով Հուսաւորչի այս դուռը մնաց անի-
շատակարան ու անթուական : Կարելի է
խորհիլ որ 1295-ը յարմար թուական մըն է
նաեւ այս գեղեցկաչէն դրան շինութեան
համար :

Յ. ՔԻՐՈՍԵԱՆ,

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

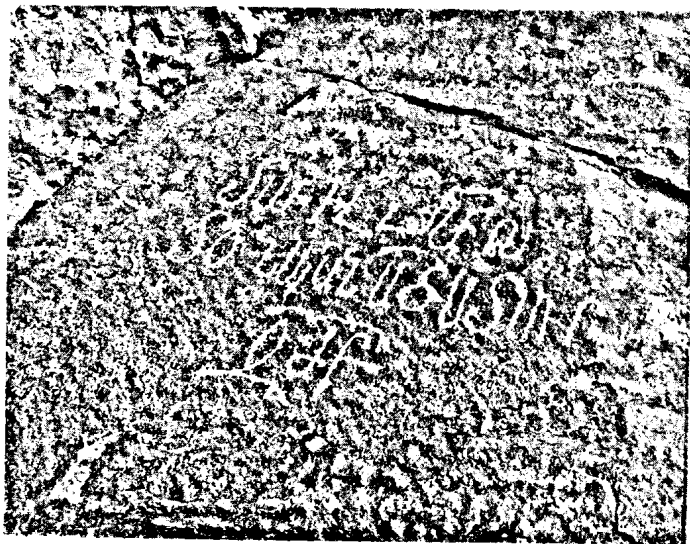
ՍԻՆԱՅԱԿԱՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Վերջերս Սինայի Վա՛ղը այցելող Հոլանդացի գիտուն մը հոն հանգրիցած է ի միջի այլոց հայերէն արձանագրութեան մը, եւ լուսանկարելով՝ մէկ պատճէ՛ը զրկած է Երուսաղէմ իրեն ծանօթ Հայ անձնաւորութեան մը:

Արձանագրութիւնը երկաթադիր է. կը

չորս անունները կը տեսնուին չաեւ նոյն թուականին Մարգարէ գրչի կողմէ Երուսաղէմի մէջ ընդօրինակուած Ս. Յակոբեանց Խ. 27 Յաւամաւորքին յիշատակարանին մէջ, այսպէս.

«...Այլ եւ զհոգեւոր հայրս մեր, զՏէր

Սինայական հայատառ արձանագրութիւնը:

պարունակէ չորս անուններ եւ թուական: Այդ անուններն են, Տաւիլ, Մարտիրոս, Տօնական, Աստուածատուր. իսկ թուականն է ԶԺԲ-ՁԼԶ+551-ՁԼԶ3:

Այս արձանագրութեան պարունակած

Յովանէս Եպիսկոպոս, մականուն Տաւիլ, եւ դիւր հոգեւոր որդիքն, զՏէր Տաւական կրաւնաւորն, եւ զԱստուածատուր կրաւնաւորն, եւ զՏէր Մարտիրոս Եպիսկոպոսն Պուրապի, որ աշխատեցաւ եւ ծաղկեաց

զդիրբու: Եւ յայտմամբ եկին ի Սինէական անապատէն եւ ի Պրոբ վաներուն, եւ բերին զՍուրբ Հարանց աւրհնութիւնն յերուսաղէմ մեղք (Յուցակ 260. Երուսաղէմի, Ա. Հատոր, 1966, էջ 136):

Սաւալանեան իր Երուսաղէմի Պատմութեան մէջ ստացէս հասկցած եւ բացատրած է Մարգարէ գրչի վերողբեալ տողերը. «Ի սմին յայմիկ զարու դտանէին տակաւին ի կողմանս Սինէական լերին Վանք եւ մեռատանք Հայ կրօնաւորաց, յորս յանուանէ յիշատակի Վանքն Պոի կոչեղեայ: Բանդի առ պատրիարքութեամբ Պետրոսի (1463), ուխտաւորք եկեալ անտի յերուսաղէմ, բերէին օրհնութիւնս ի սրբոց Հայոց՝ առ միաբանս Սբ. Յակոբայ (260. Ս. Գ. Թ. 2013, էջ 642-643: Հմմտ. աշխարհաբար Թարգմանութիւն, Մեսրոպ Եպս. Նշանեան, էջ 542):

Վերողբեալ նորագիտ արձանագրութիւնը կը լուսարանէ Մարգարէ գրչի տողերը Սաւալանեանի հասկցածէն բաւական տալ բեր ձեւով:

Բայց նախ ծանօթանալ վերոյիշեալ անձերուն մի առ մի:

1.— Յովհաննէս Եպիսկոպոս, մականուն Տաւիլ, կոչուած Նաեւ Մըսրքցի, հետագային եղած է պատրիարք Երուսաղէմի (1485-1491):

2.— Տաւադաթ կոչուող. հետագային կը տեսնուի իրբեւ փակեալ Ս. Յակոբայ (1477). — էջմիածին, 1964, Դեկտ. էջ 57:

3.— Աստուածատուր կրօնաւոր: Այս անունով երկու անձեր կ'երեւին Երուսաղէմի մէջ այլ շրջանին. մին Տրապիզոնցի է, որ ԶԺԷ-1468 թուին Ս. Փրկչի Վանքի մէջ ընդօրինակած է Մաշտոց մը, Առաքել Արեղայի խնդրանքով (Թորոս Աղայր, Բ. էջ 465): Սա աւելի առաջ կը տեսնուի իրբեւ միաբան Տրապիզոնցի Ս. Աստուածածին մեռատանին (Պաշիկեան, Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Բ. Մասն, էջ 61):

Երկրորդ Աստուածատուր կրօնաւորը Եկեղեցի է, որ էր եւ Ֆողաքցի յիշատակին խաչար մը ունի Ս. Յակոբայ մէջ ՊՂԱ-1442 թուականով (Սաւալանեան, Պատմութիւն, Երուսաղէմ, 1931, էջ 1225): Այս երկրորդին աւելի պիտի պատշաճէր Յովհաննէս Տաւիլ Եպիսկոպոսին հողեւոր որդի լինելու հանգամանք իրբեւ Երուսաղէմի միաբանին:

4.— Մարտիրոս Եպիսկոպոս Պուրսացի.— Այս ալ հետագային եղած է պատրիարք Երուսաղէմի (1491-1501) յաջորդելով վերոյիշեալ Տաւիլ Յովհաննէս պատրիարքին:

Արդ վերոյիշեալ չորս անձերն ալ Երուսաղէմի միաբաններ են յայտնապէս, եւ ուսեալ ու կարող գէմբեր, որոնք 1463 թւին մերադարձած են Սինէական Անապատէն եւ Պրոբի Վանքերէն, ուր դացած էին կ'երեւի, ժամանակ մը առաջ, իրբեւ ուխտաւորներ. եւ այդ տեղի սուրբ Հայրերուն օրհնութիւնը կը բերեն Երուսաղէմի Հայ կրօնաւորներուն:

Ն. ԵՊՍ. ՄՈՎԱԿԱՆ

ժԷ. ԴԱՐՈՒ ՉՆՔՈՒՇԻ ՄԵԿ ԽՈՐՎՐԴԱՒՈՐ ԳԱՂՏՆԻՔԸ

Ձեռուի Հայոց 1909 Ապրիլ-Մայիսի 21-օրեայ ինքնապաշտպանութեան իր նկարագրութիւնը հետեւեալ պարբերութիւնով կը սկսի «Բիւզանդիոն»ի Պարբերդի թրդ-թակիցը:

«Ութ Հարիւր տնւորով (1) լեռնային պղտիկ քաղաք մ'է Ձեքուշ, սրուն 250ր իսլամ տուններ են — Պարբերդէն 12 ժամերով անջրպետուած — միակն է առանց Հայ դիւղի աղղաքնակութեան, որ կըցեր է ուղեւ կրնայ ապրիլ քիւրտ, թուրք տարբերու գրաւած լայն գետնի մը կեդրոնը, ինչ որ զարմանալի է» (Անդ, թիւ 3854 Օդոստոս 15/28, 1909):

Այո, գաբումանլի է, որ Հարիւրաւոր քրտարնակ գիւղերով շրջապատուած՝ քրտաական ուղիկանոսի մը մէջ Հայկական փոքր կղզի մը ձեւացող Հայ Ձեքուշը առանց խղճուելու, առանց կլանուելու ապրած է դարերով:

Այդ գաբումանլիք, հրաշքի Համազօր այդ երեւոյթը Ձեքուշի Հայը կը պարտէր իր մարտունակութեան եւ իմաստութեան:

Այս յօդուածին նպատակն է ներկայացրնել ժԷ. Դարու Ձեքուշին մէկ խորհրդաւոր գաղտնիքը, ինչպէս որ աւանդած է զայն մեկի իր Օրագրութեան լսկոնական Հատուածներով՝ Մինաս Ամթեցին,

Ձեքուշի առաջնորդ (1679-1703) եւ երրորդ սաղէմի Պատրիարք (1698-1704):

Ակնարկուած գաղտնիքը թունաւորումն է ժԷ. դարու Ձեքուշին մէկ քաջին՝ Վարդան Վարդապետին կամ արեղային (Ամթեցին զայն կոչած է Վարդան արեղայ եւ Տ. Վարդան փոխն ի փոխ, ինչպէս պիտի տեսնենք մէջբերումներէն):

Իր թունաւորումէն առաջ, քաջութեան երկու դէպքեր են կապուած Վարդան Վարդապետի հետ: Առաջինը՝ անոր դանակ քաշելն է թուրքի մը վրայ, ինքնապաշտպանութեան առիթով. երկրորդը՝ թուրք իշխանի մը տղան (Կիւշիւկ Սէիտ) Հարուածելն է Հայ աղջկան մը պաշտպանութեան ի խնդիր:

Վարդապետին թունաւորումը, որ տեղի ունեցած է այդ դէպքերէն 3-4 շաբաթ յետոյ, առնչութիւն ունէ՞ր անոնց հետ. ահա այդ է խնդիրը, զոր ինքն իրեն Համար պէտք է լուծէ իւրաքանչիւր ընթերցող. կարգալէ յետոյ դէպքերուն հետ առնչուած այն Հատուածները, զորս մենք Հանդամանօրէն պիտի մէջբերենք Օրագրութեան, առանց գունաւորումի, միայն անհրաժեշտ լրացատրութիւններով եւ ծանօթութիւններով:

ԴԷՊՔ Ա. ԹՈՒՐԻՔԻՆ ՎՐԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ ԴԱՆԱԿ ՔԱՇԵԼԸ

«(1684) Դեկտեմբեր ր(8) ... Տէր Վարդանն զուպարին(2) բռնեք է, գի մէկ թուրք ձեռաց գինին առնել արեք է՝ չէ տուեր, զնացալ զանկտեր է զուպաշուն, թէ իմ փրա, դանակ յաչեց»:

Հետեւինք այս դատին: Վեց օր յետոյ, կը գրէ Ամթեցին.

«Դեկտեմբեր ժդ(14) ... Երեկոյս ամե-

(1) Միայ: Ձեքուշ 1909ին ունէր 1,500 տուն, ա. քուն 1,200-ը հայ, 300-ը՝ քուրք:

(2) Ձուպաշի տիտղոսն էր քուրք ռստիկամապի-

տին, որ տեղւոյն ամենախելմակաւոր պաշտօնեան էր՝ կեդրոնական կառավարութեան կողմէ: Ձեքուշ ժԷ. դարում ունէր հայ քաղաքապետ (վոյվոդա) եւ հայ քաղաքապետներ (իշխանք), ինչպէս նաեւ քուրք իշխան մը (սէիտ): Միտք պտիտ-

նախ իշխանք (եկին), է(7) սահաթ նրա-
տաք(3) :

Այս պարզ հնոտաքը պէտք է հասկնալ:
Ժողովը եւ խորհրդակցութիւնը: Ձեռնուի թա-
լոր հայ թաղապետները (իշխանք) այդ օրը
խմբովին եկած են Վանք՝ Առաջնորդին հետ
խորհրդակցելու: Զորս օր յետոյ մենք եր
տեանենք Առաջնորդը՝ Ձեռնուի ամենազղե-
ղիկ իշխանին (Սարգիս) տան մէջ:

«Դեկտեմբեր ժր(18) ... Մեք ի մուտս
արեւուն ելաք եկաք ի Շէնքուշ»:

«Դեկտեմբեր ժր(19) ... Վաղվընէս հայ
րնդ Սարգիսն(4): Ուման աղալի աղաւ, ո՞ն
առ մեկ եւ յետոյ Մահմէտ աղան(5):

«Դեկտեմբեր իա(21) ... Եւ Ֆաղլին(6)
եկաւ, շատ զրոյց արաք նաեւ Տէր Վար-
դանի բանիւ: Միտն(7) Լկաւ բայց զրոյց
չարաց: Եւ գիւրքս զ(6) սահաթ նստար եւ
բազում ուրախութիւն եւ մուշկէրէք»:

Կը տեսնենք որ Ամթեցին աւելի պաղող
կերպով բացատրած է իր միտքը այս քանի
մը հատուածներուն մէջ: Հայ իշխանին տուն
մէջ հանդիպում ունեցած է մի քանի թուրք
աղաներու հետ, դատական պաշտօնէին
(Ֆաղլի) հետ խօսած է Տէր Վարդանի

խնդրոյ մասին, բայց թուրք իշխանին հետ
այդ մասին խօսած չէ եւ գիւրքը (այլապե-
զինքներուն մէկնելէն յետոյ) 6 ժամ ուրա-
խութիւն եւ խորհարք (մուշկէրէք) ունե-
ցած են: Տարակոյս չկայ թէ այդ մուշկէրէ-
քէն ալ «Վարդապետի բանիւ» էր: Ի՞նչ էր
պատահեր, ինչո՞ւ համար Առաջնորդը կը
խօսակցէր դատաւորի օգնականին հետ, ու
կը խորհրդակցէր հայ իշխաններուն հետ՝
«Վարդապետի բանիւ»:

Ահա այս հարցերուն պատասխանը:

«Դեկտեմբեր իե(25) ... Եւ Տէր Վար-
դանի տալէճին գհիւճէթն(8) առեալ զնայ
ի Յամիթ գանկատ»:

Ռեքն, Ձեռնուի դատարանը անպարտ է
արձակած Վարդապետը եւ անոր հակառա-
կորդը դատական արձանագրութիւններ
առած Տիրութեան կը դացած, դիմելու
վերաքննութեան: Թէ ի՞նչ դեր ունեցեր էր
թուրք կառավարութեան հօր պաշտօնեան
(գաւալաշի) այս ընթացիկ մէջ ընթերցողի՞ն,
կը մնայ կոահէլ: Պէտք է գիտնալ, թէ Յա-
միթը (Տիրութեան) Ձեռնուին երեք օր-
ւան ճանապարհ է գրաստով: «Վրան դանակ
թաշիլու» (գարնել ալ չէ) դատ մը մինչեւ
Յամիթ վերաքննութեան տանելու համար,
այն ալ «մէկ թուրքի» (այսինքն հասարակ
մէկուն. եթէ ծանօթ մէկն ըլլար, Ամթեցին
անունով կը գրէր) կողմէ, անպայման ադ-
դեցիկ անձի մը զրգում կ'ենթադրէ:

Միեւնոյն օրը (Դեկտ. 25) կը գրէ Ամ-
թեցին.

«Մարթապան(9) եւ այլք առ մեկ եկին»:

«Դեկտեմբեր իը(28) ... Ալլահվերտին
եկն առ մեկ եւ արեղի Սէիտն թէ գ(4) զրշ
զնայ հիւճէթին»:

«Դեկտեմբեր լա(31) ... Այլի Զէլէ-
պին(10) եկն եւ Հասանն»:

«(1685) Յունվար մէկ ... Մեք պատու-
տան լիան Շէնքուշեցուց արարմանցն եւ

(8) Տալէճի եակատակորմ է, հիւճէթը՝ դա-
տական արձանագրութիւնները:

(9) Մարթապա տնտէսէն է մեծմետաղմ բարձ-
րաստիճան հոգեւորականի:

(10) Զէլէպին ազնուական անձանց տնտէսէն է:

լաւ է այս տխուրանքը. որքան պիտի հանդիպան
յամալ Օրադուրթեան մեր մշտնջենական մէջ:

(3) Ամթեցին իր Օրադուրթեան մէջ յոգնակի Ա
դեմէ, ամենալ կատարեալ բայերուն համար դոր
ծածած է Բ. դեմէի հոլով, որ յետուի է Զմաւշի
բարբառին: Փոխում «Եւմեմէի» «Եւմաք», «Յետամեմէի»
«Յետաք», «Եւմեմէի» «Եւմաք», եւ այլն:

(4) Առտու կանուի ճաշեցինք Սարգիսին հետ.
«Վաղվընէս» եւ «Վաղվընէս» Զմաւշի բարբառի
մէջ կը ճշմանկան առտու կանուի, իսկ «ճաշեք»
մաշ: Զմաւշեցիներ տվարարաք շուք ունեմէ կ'ը-
նեն ճաշեցին: Սարգիսը ազգեցիկ թագապետ (իշ-
խան) մըն էր, ինչպէս Տուտեմ, որուն անունն ալ
կը հանդիպինք այս եւ յայտնի գեղեցիկ մէջ:

(5) Ասումք ազգեցիկ Բարբէր էին, հայոց, յաւո-
կապի Առաջնորդին բարբառ:

(6) Ֆաղլի դատարանի օգնականը կամ դատա-
կան պաշտօնեայ:

(7) Մէիսը Բարբ իշխանն է, Բարբերու Բարբ-
պետը:

վասն աշխարհակ խօսից նոցա բարկացեալ եկի ի Վանքն եւ անտի ելեալ զնացի միայն(ակ) ի Հապոման(11)։ Եւ ձին բորիկ եւ վերաս անձրեւ, չորս սահաթէն զնացի։ Եւ Շէնջըցիք զինի մեր զՕմար աղայի տըղան զրկած էին...»։

Բացատրենք մէկ չարժուան այս իրադարձութիւնները։ Ուրտում մը տեղի կ'ուենեար Զեբուշի մէջ։ Թուրք բարձրաստիճան հոգեւորականներ («Մուրթապա») եւ աղանդականներ («Զէյթլի») կ'երթան Առաջնորդին մօտ։ Իսկ Առաջնորդը Զեբուշի հայրուն արարքներէն եւ «այլաճակ խօսքեր»-էն այնքան խիստ կը բարկանայ, որ կը հեռանայ Զեբուշէն, կու դայ Վանք, այնտեղ ալ հանգիստ չ'ըներ, կ'երթայ Հապոման (18-20 մղոն հեռու), պայտազուրկ (բորիկ) ձիով եւ անձրեւով։ Իսկ Զեբուշի իշխանները, ծածօթ իրենց Առաջնորդի թոյլ կողմին (Թուրք աղաններ չմերժելուն), իր ետեւէն կը զրկեն Թուրք բարեկամի մը օրդին։ Սխալած չէին իմաստուն Զեբուշիները, յաջորդ օրն իսկ —

«Յունւոյար բ(2) ... Վաղվընէս ելաք Հապոմանայ... Գ(3) սահաթէն եկաք ի վանքն, Մահմէտ աղան հաց կերաւ՝ զնաց ի Շէնջուշ»։

Յստակ է միտքը։ Եկած է Վանքը, ինք մնացած է այնտեղ եւ իր ետեւէն զնացող Մահմէտ աղան (Օմարի որդին) գացեր է Զեբուշ իմացնելու հայ իշխաններուն թէ իրենց Առաջնորդը վերադարձած է Վանքը։

«Յունւոյար գ(3) ... Եւ Շէնջըցի ի Վանքն եկին աղաչանօք եւ բազում ուխտիւք, չահեղին գմից ու դնացաք ի Շէնջուշ»։

Բացատրութեան չ'կարօտի այս հատուածը։ Առաջնորդը կ'երթայ Զեբուշ. ծրնրնդեան տօնի հանդիսութեանց կը նախագահէ։ Ստգլին մի ըսնի օրէն կը վերադարձուի Վարդապետի դատին խնդրըր։

«Յունւոյար թ(9) ... Եւ Արեղան նեղացուց մեղք»։

«Յունւոյար թ(10) ... Գիտ հաղին Մահ-

մէտ աղան, յետոյ Փաղլին» (եկան)։ Եւրաթ մը ետը։

«Յունւոյար թ(17) ... Փաղլին եկաւ՝ շատ նստաք, զատին մեղ բարեւ (զրկեք էր), մեք նորա հաւ եւ մոծ (զրկեցաք)»։

«Յունւոյար թ(18) ... Յիտ ժամուն Արեղայից զատաստան եւ զորոյց անօգուտ»։

«Յունւոյար թ(19) ... Նաղըրն(12) առստցեալ էր թէ Վարդապետին մօտ դնաւ՝ Մէհմէտ աղան խնձորով առ մեղք»։

Ի՞նչ էր պատահած։ Ինչո՞ւ Արեղան կը նեղացնէ Առաջնորդը, զատաստորին օղնականը կու դայ իրեն հետ խորհրդակցելու դատաւորին (դատի) բարեւով, ինչո՞ւ Արեղանները (մանրին միաբանները) կը համարձակին իրենց մեծաւորը մեղադրել («դատաստան») եւ «զորոյց անօգուտ» ընել եւ, վերջապէս, ինչո՞ւ զատաբանի վերականգուն կը յորդորէ հայոց Առաջնորդը՝ երթալու Վարդան Վարդապետին մօտ։

Պատահածն այն էր, որ Վարդապետին զատը մտած էր հայոց աննպաստ նոր փուլի մը մէջ։ Զայրացեր էին ո՛չ միայն Վարդան Վարդապետն ու իր ընկեր միաբանները, այլեւ թովանդակ Զեբուշիները։

«Յունւոյար իա(21) ... Եւ (վան) Վարդան Արեղին սկսան ժողովք անել ի Շէնջուշ։ Եւ Թուրքերն երթնելի առ մեղք»։

Զեբուշի մէջ հայ իշխաններ ժողով կ'ընեն, իսկ Թուրքերը (կ'երեւի այնքան մեծ թիւով, որ անուն ալ չ'տար) կ'երթան ու կու դան Առաջնորդին մօտ։

Ի՞յս բոլորին պատճառն ու հետեւանքը մէկ հատուածով կը պարզէ Ամթեցին։

«Յունւոյար իր(22) ... Եւ Զուպարուն մեղադրանք ի փոյստէն վասն Արեղի ճէրէ-մէին(13)։ Եւ մեք ընդ իշխանօք բաղնիս գնացաք։ Սարգիսն ու Տուտէն մէծ (ուշուցան)»։

Ուրեմն իրաբանցումին պատճառն այն էր, որ Տիգրանակերտի մէջ Վարդան Արեղան տուգանքի (ճէրէմէ) ենթարկուած էր, հայերը ժողով րբած էին եւ Թուրքերը Ա-

(11) Հապոմանը Զեբուշէն յԱՅՍՏՈՒՄ վրան հիմնու, փե. շարուն չէմ հայագիւց մըն էր։

(12) Նաղըր՝ հստարամի վերակացու։

(13) Ճէրէմէ՝ տուգանք։

առջնորդին մօտ երթալով թելադրած էին իրեն, որ համոզէ հայերը՝ ոեւէ անխոհեմ քայլ չառնելու, որով ժողովը բաւականացրե էր հայ քաղաքացիներին (ժողովո) թուրք կառավարութեան հեղինակաւոր ուսականապետին (զուպաշի) մեղադրանքի որոշումով։ (Այս որոշումը կը դրսեւորէ ժէ. դարու նախնիներու իմաստութիւնը։) Իսկ բաղնիքին մէջ երկու իշխաններուն (Սարգիս եւ Տուտէ) վէճ ունենալը կը բացայայտէ, թէ ժողովին մէջ անոնք իրարու տարակարծիք էին։ Նոյն օրը Ամթեցին կը գրէ։

«Եւ Ֆազլին առ մեզ»։ Դասաւորի օգնականն եկած էր, անկասկած դասաւորին եւ իր զոհունակութիւնն յայտնելու պայթուցիկ խնդրոյ մը այսպիսով վերջ գտնելուն համար։

Յաջորդ օրը Ամթեցին գրած է հետեւեալ յատկանշական հատուածը․

«Յունվար իդ(23) ...երէցներն դիւերս

Վարդան Արեղենց՝ խմել ընդ արեղին, դիւան աղին չի ողորդիր առացեալ են»։

Այստեղ կը վերջանայ թուրքի մը վրայ վարդապետին դանակ քաշելու դէպքին պատմութիւնը։ Հայերը կը բաւականանան մեղադրելով զուպաշին, իսկ կարծիքները կ'երթան քաջ վարդան վարդապետեց, անոր հետ խմիչի մէջ խղճելու իրենց զայրոյթը, «դիւ շան աղին չի ողորդիր» (շան պուր, չալուիք)։ Այս առաջաւածքը մինչեւ Մեծ Եղեռն Ձնքուշի մէջ կը գործածուէր՝ թուրքը բնորոշելու համար։

Առ ի դոհացում ընթերցողի հետաքրքրութեան, տանք նաեւ դումարը տուգանքին, ինչպէս որ գրած է Ամթեցին երեք շաբաթ յետոյ, վճարելուն առիթով․

«Մարտ ր(2) ...Մուպաշիրի դինուն(14, մե(85) ղըշ, ժե(15) ղըշ. դատուն» (Հանդումար՝ 100 ղըշ, ինչ որ խոշոր դումար մըն էր այդ դարուն)։

ԴԵՊՔ Բ. ՀԱՅ ԱՂԶԱՆ ՄԸ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԵԱՆ Ի ԽՆԴԻՐ

Նշանակելի է, որ վարդապետին դատարհաղիւ վերջացած, տեղի կ'ունենայ այս դէպքը։ Զուգադիպութիւն։ Սակայն երկու տարուան իր Օրագրութեամ մէջ Հայ-թուրք բաղնիքի միայն այս երկու դէպքերն է արձանագրած Ամթեցին Ձնքուշի մէջ։ Ընթերցողը երկու դէպքերուն համաժամանակութիւնը ծրագրուած դաւի մը արդիւնք լինելուն վրայ չ'կրնար շտաբակուսիլ, տեղեկուելով այս դէպքին ալ Հանգամանքներուն․

«(1685) Յունվար իդ(24), օրն Շարաթ ...Արեղան դարձաւ լրբեաց, զԳասպարի աղջկան գլուխըն Կիւլիւկ Սէխան(15) կրտսեալ էր, տարին մաշէմէն, սապիտ Ըրին(16) վերայ նորա»։

Բացատրութեան կարօտ է այս հատուածը։ Գասպարը աւագանի անունն է Տուտէ իշխանին, որ վէճ ունեցած էր Սարգիս իշխանին հետ, ինչպէս տեսանք վերեւ։ Այս պարագան կը ճշդուի՝ կարդալով այս օրւան նախորդ եւ յաջորդ օրերու դրուածները։ Նախորդ օրը Ամթեցին գրած էր — «Յունվար իդ(23), օրն Ուրբաթ ...Տուտէ Գասպարի կապերտ մի երբ», իսկ յաջորդ օրը կը գրէ․ «Յունվար իե(25), օրն Կիրակի ...Տուտէ Գասպարի որդին կնուէ և Ժամ»։

Պարզ է։ Տուտէ Գասպարը Ուրբաթ օրւնէն ընտանեօք Վանք է եկեր՝ նուէրով («կապերտ մի երբ»), իր նորածին մանչը Առաջնորդին ձեռամբ մկրտելու։ Եւ Արեղան յրբեացը ու Կիւլիւկ Սէխանին Գասպարի աղջկան հետնեքը կտրատելը կը պատահին Շարաթ օրը։ Զուգադիպութիւն կարելի է կոչել այդ օրը «Կիւլիւկ Սէխանին (թուրք իշխանի որդուն) Վանք դալը եւ

(14) Նահանգի գտատարմբուն վերակացու, հըշմակուած կեդրոնական կառավարութեմն։

(15) Կիւլիւկ՝ պզտիկ. Կիւլիւկ Սէխան՝ իշխանիկ, կամ իշխանի արջի։

(16) Սապիտ Ըրին՝ հաստատեցին։

այդ լրբութիւնը գործելը, որուն հետեւանքով Արեղան «Երրանք» է, զոր պէտք է հասկնայ հարուածած է թուրքը Աւելին կայ: Ամթեցիի «գարձեալ»ը խորիմաստ է. այդ բառը յատկ կ'ընծայէ թէ ան կ'ակնարկէ Վարդան Վարդապետին եւ թէ անոր նախկին քայլն ալ (թուրքին վրայ դանակ տալը) «լրբութիւն» կը նկատէր Ամթեցիին:

Տեսնենք, թէ ինչպէ՛ս կը վերջանայ այս դատն ալ:

Յունվար 25ի Կիրակի օրը, «Գրասպարի որդոյն կնուք եւ ժամ»էն ետք Ամթեցիի գրած է. «Յետ հագի բազում գրոյցք եւ երեսայ ժառֳքմէն դնացին վասն Գրասպարի աղջիկան»: Կ'անցնին ժամեր, Ամթեցին իր Օրագրութեան վրայ միջանկեալ նախադասութիւն մ'ալ («եւ Հայկալ շատ գրեցի») աւելցնելէ ետք, շատ նամակներ գրելէ յետոյ, նոյն օրը կը գրէ. «Գրասպարն արդ բորա եւ աղջկոյն Յամիթ գնաց ընդ զուպալու մարդուն եւ Սէխուն ընդ նոստ»:

Կր բացալալուռի, թէ «Կիւչիւկ Սէխ»-ը յանգաւոր բլրայն հաստատուելով հանդերձ, դատարանը դռնացում առած չէ Հայ իշխանին, որ բարկացած՝ պահանջած է եւ ոստիկանի մը («զուպալու մարդ») ու Սէխուն (թուրք իշխան) հետ կ'երթար: Տիպրանակերտ՝ բողոքելու Ձեռուչի դատաւորին դէմ:

Սակայն յաջորդ օրը կը գրէ Ամթեցին.

«Յունվար 17(26) ... ՁՏուտէ որդին դարձուցի Յամիթ գնալուն»:

Առաջնորդը եւ դարձուցեր է ճամբայէն Տուտէ Գանապար: Խնայողութիւն, որովհետեւ ան ամենէն լաւ գիտէր, թէ Ձեռուչի Հայ ազգեցիկ իշխանը Տիպրանակերտի մէջ

արդարութիւն չէր կրնար դանել, սակայն Ձեռուչ նստելով կարող էր իր վրէժը լուծել թուրք անարդար դատաւորէն: Իւ այդպէս ալ եղած է.

«Յունվար 18(29) ... Յամթայ պուրույթի(17) եկաւ ի մուպաշիւրէն: Մաղուչ(18) Մահմուտ փաշան է տուած»:

Մահմադդուութիւն 14-ի մէջ ըսինք, թէ մուպաշիրը՝ կեղրոնական կառավարութենէ նշանակուած վերակացուն էր նահանգի բոլոր դատաւորներուն: Իսկ «Վիշապ» տիպոգրոյ կը ճանչցուէին նահանգի կուսակալները, որոնք քաղաքային կառավարիչներ էին եւ քաղաքներու քաղաքապետները կը յորարեւէին անոնց հետ: Ուրիշ խնդրոյ մ'առիւ Ամթեցին յատկ ընծայած է այս պարագան (Օրագրութիւն, 1684 Նոյ. 10էն 20): Այստեղ կարեւորն այն է, որ Հայ իշխանը հաւանաբար Հայ քաղաքապետին միջնորդութեամբ, յաջողած է պաշտօնանկ ընել տալ Ձեռուչի դատաւորը:

Յաջորդ օրը Ամթեցին կը գրէ.

«Յունվար 1(30) ... Գիւչիւս եւ զորեկը բաժնի եւ սաստիկ ձիւն... Կիւլի Ղատին մաղուչ՝ յկարաց դնալ ի Ջերմուկ, դարձաւ եկաւ Գնաքս իջաւ... եւ մեք ելաք Վանուչ գնաքս ի Շէշբուշ»:

Ձեռուչի մէջ դրած է Ամթեցին.

«Յունվար 10(31) ... Ղատին դնացեալ էր ի Վանուչն Ջերմուկ»:

Այս դէպքն ալ հայոց յաղթանակով կը վերջանայ: Մոռնալու չէ, որ ասոր մէջ ալ իր քաղաքները կամ ըրտնառութեամբ (հոգ չէ թէ «լրբութիւն» կոչէ Ամթեցին), աչքի ինկած է Վարդան Վարդապետը՝ թուրք ոստիկանապետին եւ իշխանին աչքին փուշը:

ԴԵՊՈՒՄ Գ. ԹՈՒՆԱԻՈՐՈՒՄ ՎԱՐԴԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

Վերջին դէպքին վրայ կ'անդին երեք շաբաթ:

«Փետրվար 17(26) ... Վարդան Աքեղան եկաւ, փախուցի գինք»:

Կ'անցնի տասն օր եւս —

«Մարտ 4(6) ... Եւ տնտեսն վաղմընէլով չորպա կերուցք էր Վարդան Աքեղին

եւ եկաւ թէ հաղորդեցէք կու մեռնի»:

Առաջնորդին տհաճելի դարձած («փախուցի գինք») Վարդան Վարդապետը թու

(17) Գուրույթի՝ հրամանագիր:

(18) Մաղուչ՝ պաշտօնանկութեամբ հրաման մաղուչ պաշտօնանկ:

նաւորուած էր: Դաւադրական ոճի՞ր մը արդեօք, եւ որո՞ւ կողմէ: Կասկածիլ Առաջ-նորդէ՞ն: Այդ անկարելի է, Մինաս Ա՛թի-ցին իր բոլոր ժամանակիցներէն ճանչ-ցըւած էր որպէս շատ բարի մարդ մը: Ու-րեմն որո՞ւ կողմէն կրնար կաշառուած քո-լալ տնտեսը: Զուպաշի՞ճ, սէխի՞ճ, եթէ իրապէս դաւադրութեան մը զոհն էր ժէ-դարու Զնքուչին այս քաջը: Ամէն պարա-գայի, իր օրին խնդիր ելած չէ այդ մասին: Ամթեցին նոյն օրն իսկ գրած է. «ԶՏէր Վարդանին որբութիւն տուաք յեկեղեցին»:

«Կը նշանակէ, թէ տարաբախտ Վարդա-պետը տակաւին ոտքի վրայ էր: Իսկ յա-ջորդ օրը»:

«Մարտ է(7)... Ղատին ի Վանքս ե(5) մարդով դիւերս: Լոյս ժամու ժամանակն աւանդեաց զհոգին, որոյ Գրիստոս ողոր-մեցի: Ղատուն թուղթ առաք վերցնելու, թ(9) պաղտատի տուաք, եւ այսօր չթաղե-ցաք զինքն»:

Ուրեմն, նախորդ իրիկուընէ իմաց էր տրուած դատաւորին, որ 5 մարդով (քըն-

նիչներով) եկած էր Վանքը դիւերով, Վար-դապետը յմեռած, եւ ուղղակի անոր բերնէն ստուգուած էր թունաւորման ոճի՞ր մը չը-լալը կամ ոեւէ մէկէն չկասկածիլը եւ երբ, առտունն պաշտամունքի՞ ատեն (զլոյս ժա-մու մամանակ) կը վախճանի, թաղելու՝ «վերցնելոյ»՝ արտօնագիրը կ'առնեն դա-տաւորէն:

Այստեղ կը վերջացնենք պատմութիւնը Վարդապետի թունաւորման տխուր դէպ-քին, զանց ընկլով անոր թաղման հետ կապ-ւած ծխակատարութիւնը՝ նկարագրուած Օրագրութեան մէջ, թէ եւ հետաքրքրական են անոնք, որովհետեւ ներկայիս դադրած են գործադրուելէ...

Մական կայ ու կը մնայ՝ չօրպայով մը՝ քաջարի Վարդապետին թունաւորման փառ-տը, զոր դժուարաւ կարելի է ընդունիլ՝ որ-պէս անոր նախորդող դէպքերէն անջատ դէպք մը, գուգադիպութիւն մը:

Ահա ժէ. դարու Զնքուչին մէկ խորհրդ-դաւոր գաղտնիքը:

ԳԱՌՆԻԿ ԳԵՌՐԳԵԱՆ

ԼԵԶՈՒԱԲԱՆԱԿԱՆ

ԲԵՅԵՂՋԵՐՈՒՂ ԵՒ ՄԱՆՈՒԽ ՈՒ ՅԵԹԱՆՈՍ ԲԱՌԵՐԸ Ս. ԳՐՈՑ ՄԵԶ

1960-ին Անթիլիասի Կաթողիկոսարանի «Հասկ» պարբերաթերթին մէջ «Մալուխ եւ ուղտ հոմաճիշ չեմ» վերնագրով երկարաշունչ յօդուածովս ապացուցած էի թէ՛ մալուխի ուղտ բողոքական թարգմանութիւնը բացարձակապէս սխալ էր եւ այդ սխալը ապացուցանելու համար բերած էի երկու խիստ կարեւոր փաստեր:

Առաջինը, Մուս-Առնուդի Ասիւրիչ-էնկիլէ-Տօյ: Ասուրերէն բառարանին մէջ, ուր բազմաթիւ հայերէն բառեր գտած եմ, գտայ մալախու եւ մախխուլամու բառերը, որոնց առջեւ հեղինակը դրած էր անգլերէն rope եւ գերմաներէն schaur, որոնք կը նշանակեն պարան (մալուխ), որուն հոմանիշներն են թուլխայ եւ կառան: Հոս «մալուխու»-ին մալուխին հետ պարանի նշանակութեամբ չե՞ն փաստեր թէ՛ երկուքն ալ հաստ չուան՝ պարան, կառան կը նշանակեն. նոյնիսկ այս մէկ փաստը բաւական է հաստատուելու թէ՛ մալուխը ուղտ չի նշանակեր: Երբ այդ բառարանին մալախու բառին անդի. եւ գերմաներէն չուանի իմաստներէն վերջ տրուած երկար բացատրութիւնները ուշի ուշով կարդացի, փընտռեցի, ասուրերէն ուլտու (ուղտ) եւ արաբերէնէ փոխառեալ կամալու (կէմէլ=ուղտ) բառերը եւ բացարձակապէս չփտայ նման բառեր, որովհետեւ «մալախու» կը նշանակէր պարամ եւ ո՛չ ուղտ:

Երկրորդը, գերմանացի Ֆրանսես Բասովի դասական յունարէնէ-անգլերէն (գեր-

մաներէնէ թարգմանուած) բառարանը դրած է նոյնահնչիւն երկու քամիլոսներ: Առաջինը՝ քա՛միլոս (Κάμηλος), երկրորդը քա՛միլոս (Κάμιλος): Կը տեսնուի թէ՛ այս երկու բառերը իրարմէ հնչումով բնաւ տարբերութիւն չունին: Քանզի առաջինը դրուած է իլլայով (հայերէն Ծ-ի համազօր) եւ կը կարդացուի քա՛միլոս, երկրորդը դրուած է իռդայով (հայերէն Ի-ի համազօր) եւ կը կարդացուի առաջինին յարեւնր՝ քա՛միլոս: Այս բառարանը առաջին քա՛միլոսին (իլլա) առջեւը դրած է ուղտ. իսկ երկրորդին առջեւը (իռդա) դրած է պարամ եւ կ'ըսէ. «Where a rope might seem to us a more prob. image than a camel» («Ուր պարամի գաղափարը մեզի աւելի հաւանական կը թուի քան ուղտի գաղափարը»): Ահա պերճախօս փաստ մը եւս:

Ժամանակին Կ. Պոլսոյ մէջ երկու ամբիկացի եւ մէկ հայ պատուելիներ պատրաստած են Ս. Գրոց աշխարհաբար թարգմանութիւնը, որուն մէջ մտցուցած են ուղտը որպէս բողոքական Սուրբ Գրքէն ուղտը՝ հայերէնի մէջ: Եթէ դասական յունարէնէ անգլերէն բառարանին երկու նմանահնչիւն բառերուն ալ փաստը չըլլար, Ասորեստանեան Բեւռագրութեանց մէջ գրուած մալուխու (մալուխի=հաստ չուան) բառը առանձին պիտի բաւէր ջանջախիտ: Ուղտը:

Մեր երկրորդ բառն է Բեհեզդեբուզը Լաւոր սխալ ուղղագրութիւնը:

Խորհելով որ իւրաքանչիւր լեզու իրեն

յատուկ լեզուական եւ բերականական կա-
նոնները ունենալով՝ թերեւս բնիկներու
բառն ալ բնագրէն տարբեր հնչումով առ-
նում կրնայ ըլլալ, բացի երբայերէնէ
անգլերէն եւ երբայերէնէ գերմաներէն բա-
ռարանները եւ երբայերէն Պա'ալը'ալու
(բահաղի ճանճեր) բառին դիմացը դառ-
անգլերէն եւ գերմաներէն պէլզիպուլ, որ
հղած է Ատրա-Փինիկեան շատուածը.
Թալմուտին մէջ նաեւ, ճիշդ եւ ճիշդ
երբայերէն բառարաններուն նման Պա'ալ-
զէպուլ: Եւրոպական լեզուներուն մէջ ո.
բոմն անբացառ Beelzebub եւ հայերէնը՝
Բեհեզբեբուլ, որուն տառադարձութիւնը
սխալ է: Փանգի այբուբեններուն մեծ մա-
րին եւ եւրոպական լեզուներուն այբուբեն-
ներուն երկրորդ պիւր անբացառ ըլլալով
B պիւրը, անոր տառաշրջեալ համագործ հա-
յերէն գիրն ալ հայ այբուբենի՝ «Բ»ն է.
օրինակ Benjamin = Բենիամին, Britannia
= Բրիտանիա: Արդ, ինչո՞ւ Բեհեզբեբուլ
եւ ոչ թէ Բեհեզբեբուր, որ աւելի ճիշդ է
տառադարձական ռէնչեով քան չղջով 'դ'ով
տառադարձութիւնը, որ չի կրնար «բ»-ի
տեղ դալ: «Ղ» գիրը հայերէնի մէջ լծորդ է
«թ»-ի, բայց երբեք «բ»-ի:

Մեր երրորդ դիտողութիւնը. մեր դրա-
բար Ս. Գրքին մէջ գրուած է. «Գնացէ՛ք,
աշակերտեցէ՛ք եւ դամենայն հեքամաս
մկրտեցէ՛ք»: Բողոքական պատուելիներ
հաներ են հեքամաս բառը, որպէսզի Չի-
նաստանի, Հնդկաստանի եւ իսլամական
Աֆրիկէի հեքամասները մկրտելու չեթան
ալլ արդէն մկրտուած խորհրդային եւ Վա-
նեցի մկրտեն, քաղաքական տագնապն ու
միջոցին անոնց անօթի եւ անգործ մնալն
պատուելով:

Սոյն երեք կարեւոր խնդիրները յանձնե-
լով Ամենայն Հայոց Հայրապետին՝ Ն. Ս.
Ս. Ս. Վսպէն Վեհափառին, պիտի
խնդրէի, որ Ս. Գրոց աշխարհաբարի
Թալմուտեան ատեն նկատի ունենալ
յանոնք անպայման, մալախը թարգմանե-
լով պարան եւ անոր տակ ծանօթութեամբ
մը ըսելու թէ՛ մալախ երբեք ուղտ չի նը-
շանակեր, ալ կը նշանակէ պարան եւ բե-
հեզբեբուլը գրել բեհեզբեբուր եւ հեթանոս
բառը ապրեցնել իր տեղը, դարձեալ ծանո-
թութեամբ մը յիշել թէ՛ բողոքական
Թարգմանութիւններուն մէջ ջնջուած է հե-
քամաս բառը:

6 Նոյեմբեր 1966

Տիրեգոս, Գալիֆոնիա

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՊԱՊԱՆԵԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

Ս. ՍԱՐԳԻՍ ՎԱՆՔ ՈՒՇՈՅ

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ.— Սուրբ Սարգիս Զօրա-
վարի անունով շինուած այս Վանքը կը գըտ-
նուէր Ուշի գիւղին մէջ, Կարբի գիւղաքաղա-
քին մօտ, Արագած լեռան ստորոտը.— Ա.
Դաւրիթեցի, Պատմութիւն, Վաղարշապատ,
1896, էջ 351:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ.— Ըստ աւանդութեան այս
Վանքը շինած էր Մեսրոպ Մաշտոց Վար-
դապետը: Տասնեօթերորդ դարու կիսուն
եկեղեցին թէեւ դեռ կանգուն էր, բայց տա-
նիքները քանդուած էին եւ վանական շինու-
թիւնները աւերուած:

Ոսկան Վրդ. Երեւանցի, այս Վանքին
մասնաշարժութեան պաշտօնը ստանձնելով,
ձեռնարկեց նորոգութիւններու իր կարողու-
թեան չափով: Ան եկեղեցիին շուրջ կողմը
պեղեց, շրջապատեց առուր պարիսպով, եւ
ուարիսպէն ներս շինեց խուցեր եւ տուներ,
յուսպով աւելի լայն նիւթական միջոցնե-
րու, որպէսզի ձեռնարկէ նաեւ եկեղեցւոյ
տանիքներու նորոգութեան.— Ա. Դաւրիթե-
ցի, էջ 351:

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ.— Ուշոյ Վանքին նո-
րոգութենէն ետք, Ժի դարու երկրորդ կէ-
տին, մշակութային չափաւոր գործունէու-
թիւն մըն ալ սկսած է աշխտել, ինչպէս կը
՛կախէն Հատեւեալ գրչակոն աշխատու-
թիւնները, որոնք Հասած են մեղի:

Ա.— Զաքարիա Դպիր, Գրիչ, օրինակած
է մասամբ, Ժողովածու մը, 1651–1661 թր-

ականներսն.— Յուլիոս Զեռագրաց Երե-
ւանի, Թիւ 3071:

Բ.— Ոսկան Վրդ. Երեւանցի, Գրիչ,
որդի Թորոսի եւ Գոհարադիդի, եղբայր
Յովհաննէսի եւ Աւետիսի, աւարտած է Ժո-
ղովածու մը, մասամբ բոլորովը եւ մասամբ
նոտր, 1656թ.— Զեռ. Ս. Թ. Թ. 1211:

Այդ ժամանակ Վանքին միաբաններն էին
ձերուշի տէր Պետրոս, քանասէր տէր Կարա-
պետ, Մկրտիչ սարկաւազ, Զաքարիա մա-
նուլ, եւայլն.— Զեռ. Ս. Թ. Թ. 1211, էջ 2:

Ստորեւ կը ներկայացնենք իր շահեկան
յիշատակարանը ամբողջութեամբ:

Պարագայութեամբ ամաց՝ ըստ շրջաբե-
րութեան մեծագունւոյ լուսաւորին եւ իշ-
խողին տունջեան, որոյ եթերաշափութիւն
ի թիւ Համարոյ արկեալ առ յաճումն կա-
լանդաց ամ յամէ յաւելեալ մինչեւ աստ առ
մեկ բարեհաճ կարգաւորութեամբ, ներ ո-
րոց ամենայն ներգործութիւնք եւ կիրք ի-
րակութեան, եւ գործառնութիւնք արուեստ-
աւարտութեան մերոյ, շարալրացեալ յա-
ւարտս ժամանեն, սակս ոչ մարթելոյ Հա-
մանգամայն ծայրաւորելոյ, այլ սակաւ սա-
կաւ եւ գոյն գոյն յառաջ ածելով ըստ բը-
նութեան կարգի ի կատարս իրի ժամանեալ
միջաւորեմք:

Ըստ այսմ սարասի եւ մերս ձեռնարկու-
թիւն իրակութեան եղեւ: Քանզի սկիզբն ա-
րարեալ սմա ներ քաղաքումն Եւդոկիում
յորջորջեցելում, ներ թուարբութեանում

Տեառն Քրիստոսի Յիսուսի ՌՈՄԳ [1653] ում, իսկ ընհայկականում ՌՃԲ [1653], նամենանն օգոստոսի, որոյ էին աւուրք ԻԲ: Բայց վերջ աւարտման օրաւ եղեւ ներ Թրակականութեան նոռնոյ Տեառն, Հագարոորդի վեցհարիւրորդի յիսնորդի վեցերորդի [1656], յամենանն յունվարի, որոյ էին աւուրք քսանորդ վեցերորդ, իսկ ներ Հարկականում ամաց բարդութեան, Հագարոորդի Հարիւրորդի Հինգերորդի [1656], նամենանն տրէ առձայնեցելոյ, որոյ էին աւուրք քսան, ընդ Հովանեաւ Սրբոյ Սարգսի Զօրավարի եւ որդւոյ նորա Մարտիրոսի, ներկրումս Արարատ վերակոյնեցելոյ, իսկ տեղւոյս անուն Յուշտյ Վանք կամ Յուշտյ Սր. Սարգիս սահմանագրելոյ ներ նահանգումս Ամրեղոյ, որ է լեռնակողմն կողմամբն Հիւսիսոյ Հանդէպ Սրբոյն էջմիածնի, Գրիգորաշինի եւ Քրիստոսականի, ձեռամբ Տէր Ոսկանի բանի սպասաւորի, եւ Թարմատար գրչի. օծանդակութեամբ եւ ի թիկունս Հասութեամբ Սրբոյ Հոգւոյն, որ յար պաշտպանութեամբ խնամեալ տածէ զհօսս էակցի իւրոյ Տեառն Յիսուսի Բրիտանոսի, յորմէ յանձնեցաւ նմա, ի փառս եւ ի պոփետս եւ ի պատիւ անուան իւրոյ: Եւ ի տեղակալութեան յաջորդութեամբ Հայրապետութեան տեառն Յակոբու, որոյ Տէր Յիսուս վերկարածութիւն աւուրք տացէ եւ յուղղութիւն մտաց եւ վարուց:

Սրգ՝ որք Հանդիպիք սմա ընթեռնլով կամ դադափար դնելով, յիշեալիք զվերոյ գրեալ Ոսկան անուամբ եւեթ վարդապետս, զՀարածորդ տառիս, նաեւ զթողութիւն շրմորհել խառնիճադանձութեան եւ օղալմաց գրոյս, զի ի բազմազան օրինակաց եւ ի գանազան տեղիս շարածրեցաւ: Մանաւանդ յայլեւայլ տեղիս եւ ի շրջապալութեան, Զի մասն ինչ յեղորդիս սկիզբն արարեալ զծեցաւ, մասն ինչ Արքիմանուպօղիս, եւ մասն ինչ ի Կոստանդնուպօղիս, եւ մասն ի Վանս մեր, որ է Յուշտյ Սուրբ Սարգիս, ընդ Հովանեաւ սուրբ եկեղեցեացս զերահչակաց, որք են զերամբարձութեամբ երկնաբասակք կառուցեալք:

Նաեւ յիշել ժամն զմիաբանութիւն Սրբոյ Ուխտիս, զձերունի տէր Պեարոսն, եւ զսանասէր տէր Կարապետն, եւ զհոգաբարձու Կարապետն, եւ զաւագ օարկաւագ Մկրտիչն, եւ զգեղարդողը մանկունս զՋաքարեայն եւ զԴաւիթն, եւ զայլս բաղումս: Եւ որք յիշէք՝ յիշեալ լիջիք ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ, որ է օրհնեալ յուխեանս, ամէն:

Այս յիշատակարանը կը գտնուի Հասարիս օկիլըրը, նոր իջագրութեամբ էջ 1-2, բայց երկրորդ էջին ստորոտը կը տեսնուի ԻԳ պրակահամարը, որմէ կը Հասկըցուի թէ ձեռագրիս սկիզբէն կը պակսի մեծադոքս մասը. քանի որ ներկայ պրակահամարը ԻԳ-1 թիւերը միայն կը կրէ: Հասարո իր այժմու կազմին մէջ կը պարունակէ Հետեւեալ գրութիւններ:

Ա.— էջ 3ա, բոյրգիր.— Նորին Սրբոյ Բարսղի Եպիսկոպոսի եւ Ապօղոյնարի Հերձուածողի, տեսութիւն ի մարմնաւորութիւն Փրկչին:

Բ.— էջ 19ա, բոյրգիր.— ԱւխարՀացոյց Սօճէսի խորհնացւոյ.— Կը տեսնուին բազմաթիւ լուսանցապրութիւններ նոսր գրով:

Գ.— էջ 51բ, բոյրգիր եւ նոսրագիր.— Լուծմունք Հոգւելից բանից Սրբոյ Գրիգորի Նարեկացւոյ.— Կը վերջանայ էջ 215, «Գորհալթիւն եւ փառք Տեառն իմոյ Յիսուսի օծելոյ» բառերով:

Դ.— Կարապետ վրդ. Արքիմանուպօլսեցի, Գրիշ, աշակերտ եւ ապա գործակից Ոսկան վարդապետի, օրինակած է մէկ Ծաղկապէ Աստուածարամեակմէ Պրոկի, 1658 ին.— Յուլյակ Զեռ. Երեւանի, թիւ 1832:

Ե.— Մկրտիչ Աշտարակեցի, Գրիշ, օրինակած է մէկ ժողովածու, 1658-1662թ.— Յուլյակ Զեռ. Երեւանի, թիւ 2274:

Ն. ԵՊՍ. ԵՈՎԱԿԱՆ.

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԿԻՆԿԵԱՆ ՄԱՆՐԱՆԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆԸ 12-13 ԳԱՐԵՐՈՒՆ: Գրքի Լ. Ռ. Աղսրեան: Ուրախագիտ, լաթակազմ, ուսումնասիրական մասը 150 էջ էր 16 զանաւոր, 134 սևուցմանով թուղթի վրայ տպագրված: Երևան, 1964:

Յանկուլթամբ լեյուն խոշոր մեծարկ մըն է տոհկա, խորագրէն եւ սկիզբէն երկու էջերէն գտնուող: Հեղինակը հոն կը հաստատէ որ այս ուսումնասիրութեան մեծարկածն է խիստ սահմանափակ նիւթերով: Ինչն իսկ կը գրէ. «Աւստրալիական գիտնական ազգիւրը հանդիսացել է Երևանի Մատենադարանի մեծագրերի հարուստ հաւաքածոն» (էջ 6): Կնիկեան մանրանկարչութեան կայմարազոյնն եւ ճիւղային հաւաքածոները Ս. Ղազարի (Վեհերով) և Ս. Յակոբի (Երևանագէտ) մատենադարաններուն մէջ են, առանց որոնց որեւէ համապարփակ մեծարկ կնիկեայ մանրանկարչութեան մասին կարելի չէ որ յայտնութեամբ պատկերէ: Երևանի Մատենադարանը զուրկ է, օրինակէ համար, Քորսո Գոտիկի մանրանկարներէն: Ուրախ ենք նկատելով որ ինքը Հեղինակը եւ իր զգրքը յաւակնութիւն չունի սպառիչ յուժուժ ապրու առաջ քաշուած խնդիրներէն (Անշ): Տարակոյս չկայ որ իր յիշած ազգիւրներէն միայն Գարեգին Մարգարէ Յովսէփեանի եւ Օրհնոյ Սիրուրդի Տէր Ներսէսեանի զորները կարելի է նկատել ունենայ լրջութեամբ՝ Կնիկեան մանրանկարչութեան 12-13 դարերուն պատմութեան համար: Դուռնոյն, Սվերի, Դրամբան անձամբ պրպտուածներ չեն կատարած Ս. Ղազարի եւ Ս. Յակոբի ամենակարեւոր հաւաքածոներուն մէջ: Մակընթերս՝ չնայելան մանրանկարչութեան եւ ո՛ր ալ հայկական արուեստին մասնագետ մըն էր: Մանրանկարչութեան՝ արուեստի միւս ճիւղերուն պէս՝ ենթադրութեամբ կարելի էլ գրել, եւ ոչ ալ կատարելի է արուեստի զգրքի, լրջակ, մարդկութեան մասին գրել՝ մուրացածոյ, այրելի երկրորդական ծիմորութիւններով: Կարեւոր է եւ խիստ կարեւոր արուեստի մասին զգրքին համար՝ իր ուսումնասիրած նիւթին գոյն ինքնատենաբարք անձամբ տեսնել, ուսումնասիրել, ազատ՝ ուրիշներու նախապաշարութիւններէն, կարծիքներէն, ենթադրութիւններէն: Օրհնոյի համար, ունէ մէկը որ կը ցանկայ գրել Ս. Ղազարի մեծագիտական Տրայպոնի Աւստրալիան եւ անոր մանրանկարչութեան մասին, լոկ յուսանկարներով կամ մեծից տակ ունենալով ը: Ուրդիսեանի կողմէ պատարաստած մանրապատում ցուցակագրութեան՝ պարզապէս իր դիմուն փորձածն էր բերել, վարպետիկ ըլլալու հաւանականութեան ենթադրուելով:

Առանց նկատել առեւելով հանգրծ մեծն կը զարնեմ ուշ ուշով այս գործին ընթերցման, զայն տառայ նախապաշարման ներկայացնելու ընթերցողներուն:

Հեղինակը խիստ համոզուած եւ հարեանցի կը յանայ ներկայացնել Կնիկեան հայկական պատմութեան իր նախաբանին մէջ: Դրամբանորք չէ կըցեր ներկայացնել Հայկիկիկեայ կազմութեան իր սկիզբով եւ զարգացումով, ըլլա՛յ քաղաքական, ըլլա՛յ ընկերային, ըլլա՛յ անտեսական, ըլլա՛յ կրօնական եւ մ.սկու.թային կերպով: Հեղինակը կը գրէ. «Աւստրալիան իշխանները, որոնք, յիշուելով լեռնային Կնիկեայի իր Հայ ընկալութեան միայն, Բիւզանդիայի, Սելջուկների եւ իսլամականների դէմ մղած յաճախ պայքարում, ոչ թիւին միայն անկախ, այլեւ զգալիորէն արաքաղեցին իրենց քաղաքական դէպքերը» (էջ 7): Ասիկա կարգաւոր ընթերցողը կրնայ խորհիլ որ Սուրբնանները եւ Կնիկեայ Հայ ընկալութեանը Բիւզանդիանի, Սելջուկներուն եւ իսլամականների միասնական, միահամուռ գործին դէմ տիրույն եղան պայքարել եւ Սուրբնանք կամ Կնիկեայ Հայ թաղաւորութեանը արաքաղեցան, իսլամացող կարելի եւ պահեր չունեցաւ Բիւզանդիանի, Սելջուկներուն եւ իսլամականներուն հետ: Բնական է որ այսպէս ներկայացուած ուղղուածք մը խիստ տեսաւարար է: Հեղինակը պէտք էր որոշ եւ արժանի յատկութեամբ ներկայացնէր իր նախաբանին նիւթը, որպէսզի կարեւոր հաստատուն հիմքու ըլլայ կառուցման իր մտադրել Կնիկեայ մանրանկարչութեան պատմութեանը:

Մենք ստիպուած ենք խորհելու, որ Հեղինակը տարական կերպով չէ տիրապետել նախաբանին նիւթին, երբ կը գրէ. «Հեռաւորներ է, որ իրենց զիտելիները հարստացնելու նպատակով Հայաստանից Կնիկիայ էին գալիս Հայ կուլտուրայի այնպիսի մ.սկներ, ինչպիսիք էին Միխիլ Գոշ, Ստեփանոս Օրբիկեանը, Վարդան Վարդապետը, Յովսէփեան Կրդեղեցին եւ ուրիշներ» (էջ 10): Ո՞ր Վարդան Վարդապետը կամ վարդապետները, ո՞ր Յովսէփեան Կրդեղեցին: Օրբիկեան համար քանի մը Յովսէփեան Կրդեղեցիներ կան: Յետոյ, որո՞նք են իրենց հարստացուցած զիտելիները:

Այսքանով ալ բաւականանց նախաբանին տեսաւարութեան մասին:

Էլ 15-ով Հեղինակը մեղի կը սկսի տալ ճիշդիկեան Մանրանկարչութեան Արուսեաններուն մասին իր տեսութիւնը: Արդարեւ հոն ալ կ'ընեն ճիշդ մը՝ վճռական չեղում մը ըսելու համար քանի, որոնք Հեղինակը չէ ասպնացած եւ որոնք պարզ կը ընունին: Հեղինակը քաղաք կը գրէ. «Համայնականորէն (օտար Հեղինակներէ) չափազանցուել է այդ (օտար) փոխառութիւնները դեբը, որը եւ հանգեցրել է հայկական մանրանկարչութեան մասին եղած ոչ ճիշտ պատկերացման: Բանն այն է, որ քանի որ հայկական մանրանկարչութեանը դիմուն է որպէս բիւզանդականի կամ տիրականի ճիւղաւորում եւ

գրեմեր, երկու Աւետարան, 1113 թուականին իբր թէ Դրազարկ գրուած: Արդարեւ մին Երեսանի Մատենադարանին թիւ 6763ն է, ուր մանրանկարներ չբնական, այլ միտէշեան խաչեր, եւ միայն զգրելը կը յիշուի՝ Գեորգ, իսկ խաչերը ծաղկողը յայտնի չէ: Դրազարկ գրուած կը նկատուի նաեւ Տիւրքիեցիներ թիւ 13 Աւետարանը, նոյնպէս 1113ին: Սակայն երազանութիւնը այն է որ Տիւրքիեցիներ այս Աւետարանը յիշատակարանը կամ յիշատակարանները գրչապիւրը Տիւրքիեցիներ չամայարանին վաճառող գրազմանա Էն-Փրեանեանցի խմբագրութիւնը կամ օրինակութիւնը եղած են եւ ձեռագրին չեն որելէ կապ չունին: Ուրեմն Դրազարկ գրուած 1113 թուականէն միայն մէկ ձեռագիր ծանօթ է, Երեսանի թիւ 6763ը, որ չունի մանրանկարներ, այլ՝ միտէշեան ծաղկեալ խաչեր: Գալով Տիւրքիեցիներ Աւետարանին գրչաթանակն եւ մանրանկարչութեան ժամանակին, մենք այսօր ունինք մանրանկար լուսկիք. հոս միայն չենք, որ գրչաթանակը 12րդ դարու վերջի կամ 13րդ դարի սկիզբի դարձ է՝ իր Աւետարաններուն հակառակումով, իսկ աւետարաններին շատ աւելի վերջի դարերն են: Մասամբն են նաեւ մանրանկարիչ Դրեզդեր եւ դրիչ Միդտիչը Տիւրքիեցիներ գրչապիւրն համար:

Հեղինակը 12րդ դարի առաջին կեսերուն Դրազարկ գրուած եւ մանրանկարուած գրքն կը նկատէ Երեսանի Մատենադարանի թիւ 7731ը: Անյիշատակարան այս գրչապիւրը Հռին Հայկական Մանրանկարչութիւնը մեծածաւալ պատկերազարդին մէկ (Երեսան, 1952) Հռոմիցիներ գործ նշանակուած է, Հեղինակը իր խափու աղբյուրներով Տիւրքիեցիներ Աւետարանին խաչերն եւ թիւ 7731ը իրարու հետ հաշտեցնելով, թիւ 7731ն ու Դրազարկի դարձ նշանակուած է 12րդ դարու առաջին կեսին: Տեսանք որ բոլորովին կը սխալի Տիւրքիեցիներ Աւետարանին մասին եւ այդ սխալին առաջնորդուած ըլլալով՝ կրկին սխալած է թիւ 7731ը մասին:

Այսպէս որեմն, պարզ է որ 12րդ դարու առաջին կեսին Դրազարկ մանրանկարեալ գրչապիւրը ՄԱՆՈԹ ԶԷ մեղէ եւ սակաւն հեղինակը զարմանայի պատահաառաւութեամբ եւ նիւթին մասին կատարեալ անգիտութեամբ կը գրէ. «Բերտառական թանկ գարանի ձեռագրի մանրանկարներին ոճը իր ընդհանուր բնոյթով շատ քիչ է տարբերուած ԺԲ. դարի առաջին կեսին Դրազարկուած զոգնազարդուած ձեռագրերէն» (էջ 48): Բնական է ինչո՞ւ չենք ստիպուած ենք աւելի չերկարել Դրազարկի մասին հեղինակին միւս մարզանքներուն մասին, բոլորն ալ յաշտեցուցիլ եւ ապարդիւն: Ուրեմն անկոնք Սկիւտակի գրչապիւրին 12րդ դարին Սկիւտակ կը յիշուին Վարդան, Կոստանդին եւ Դրեզարկ Միխեցի (Ակիւնեանէ ապագայ մկրտուած): Վարդան սակայն կը

յիշուի միայն իբր զՐԷՆ եւ յայտնի չէ թէ զարդած է մանրանկարչութեամբ: Կոստանդինէն հեղինակը կը յիշէ Կոստանդինի աշխատանքներէն մեղ յայտնի է միայն մէկը (էջ 55): Իր յիշած մէկը Վանեսիկի մանրին թիւ 1035 Աւետարանն է 1103ին (Սաղարեան ցուցակին թիւ 123): Սակայն Կոստանդինէն հասած է մեղի Ամու Նոր-Ջուղայի հաւաքման թիւ 27 Աւետարանը 1195 թուականին, որուն մանրանկարները ուշագործ ձեռք մը կտրած հանած է: Այսպէս Հեղինակը կը սխալի երբ կը գրէ. «Ամենայն հաւանականութեամբ այս ձեռագիրը» (Վանեսիկի թիւ 1035ը) երա վերջին գործերէն է, քանի որ 1193 թուականից յետոյ այլեւս չենք հանդիպում Կոստանդինի անունին (էջ 55): Արդէն ստեսնք որ 1103ին դեռ որ յիշուի Կոստանդին: Ասիէ դատ Ներսէս Արարեսցիի յաջորդող Միկելութիւնը եկարած է Կոստանդին (չգրի՞մ Սամուէլ), թէեւ վաղնալ ձեռքը կտրած հանած են ծաղկումներ: Ուրեմն իրապէս միայն Վանեսիկի թիւ 1035ը մասամբ դեռ կը պահէ Կոստանդինի մանրանկարները: Այս առեւտրներով կտրած մ ծծածուցիկ պիտի ըլլայ Սկիւտայի ինքնուրոյն առուեսով մանրանկարչական դպրոցի մասին խօսիլ:

Նկատելով որ կամէս անկախ կ'երկարի դրախտական, ուրեմն ստիպուած պիտի հաղճեալ անցնիմ հատ որն մեծագոյն մասին վրայէն, ուր դեռ չուն են մեղիներուն նման ստուգանքներու, ճշգրտմանը կարիք ունեցող կէտեր, անիմաստ առուութիւններ, կամայական հաւանականութիւններ, եւ ընդհանրապէս արուեստի խորքի բմբման պակասութիւններ: Վերջ մեր կատարած դիտողութիւններ ինքնին ցոյց կու տան հեղինակին եւ իր աշխատակներովն անհրաժեշտ պակասութիւնները: Ցաւալի է որ բան մը ըսած ըլլալու տարապայման եռանդը խուճեմութենէ աւելի քաղկատար կատարուած է, որ որեւէ կերպով կոպ չունի Հայկական մանրանկարչութեան խորունկ արուեստին ուսումնասիրութեան հետ: Ցաւալի է որ առանց Տրապիզոնի Աւետարանի տեսած ըլլալու (Վանեսիկի, թիւ 1400) իր խաչ ալ մասին, ինչպէս սխալապէս կը խօսի Տիւրքիեցիներ չամայարանին թիւ 13 Աւետարանին մասին: Ցաւալի է որ իր տեսութիւնները այդպիսի անգոյ եւ մտաքանդին հիմքերու վրայ հարցը դնողներ է, գիտեման կարի եղանակն պէս առաւմաստիւրեւ, հետամուտ ըլլալու: Ցաւալի է որ նախնական ծանօթութիւններ չէ կրցեր ձեռք բերել գիրք գրելի եւ հրատարակելի առաջ, ինչպէս օրինակ որ Նոր-Ջուղայի թիւ 85 Աւետարանը, վերջին գործը Դրեզարկ Միխեցիի, բոլորովին կողմապաշտ է իր մանրանկարներէն եւ ծաղկումներէն, մեղի չհիշում ոչ մէկ մեղայի գիտելու: Համար թէ Դրեզարկ ինք կրթած ծաղկել այս Աւետարանին որեւէ մեղ մասը իր մահէն առաջ:

Մենք շատ բան ունենք ըսելիք Թովանես Արքայադուր, Սարգիս Գրեմիի եւ կրիկեան ուրիշ գրիչներու եւ մանրանկարիչներու մասին, որոնք կը վրա գահենք ուրիշ աղբիւր:

Էջ 107-ով Հեղինակը կը սկսի տալ Թորոս Ռոսինի մասին ինչ որ կրգած է հաւաքել, առանց որեւէ նորութեան: Թէ ինչո՞ւ համար Հեղինակը ձեռք է տուեր Թորոս Ռոսինի կեանքին ու դործին դժուար ու բարդ աշխատութեան, երբ մանաւանդ իր ձեռքին տակ չէ եղած ոչ իսկ հատ մը վաւերական Ռոսինեան մանրանկար՝ ինծի համար կը մնայ հանելուկ: Արդեօք կարելի՞ է արուեստի մասին գրել Հեղինակուր կերպով, առանց անձնապէս տեսած ըլլալու: Գոնէ մէկ երկու օրինակ բուն գործերէն: Որքան որ ալ անկարելի նկատուի նման բան մը, Հեղինակը տխրահամութիւնը ունեցած է այդ ընելու:

Էջ 150-ով կ'աւարտի այսպէս բնէր ուսումնասիրութիւնը, որմէ վերջ կու գայ 13A նկարներու սեւ եւ ճերմակ արտատպութիւնը: Վերջապէս մասնաշաղկապի եւ յատուկ անուանք ցանկեր: Երբ որուին նաեւ ցանկ մը նկատուած վրիպակներ, մինչ Հատորին մէջ ըսողութիւն եւ վրիպակներ եւ մէկըրումներու սխալ ընթերցումներ, որոնք չեն ճշդուած վրիպակներու շարքին:

Տարաւոյ չկայ որ դործը ծախսալից հրատարակութիւն մը եղած է իր գունաւոր եւ պարզ պատկերներով: Նոյն ատեն, տարակոյ չկայ որ հրատարակուած դործը չ'արդարացներ կառարարուած ծախքը: Հեղինակը վստահաբար ցանկութիւն եւ նուաճ ունի մանրանկարչութեան մասին գրելու, բան մը՝ որ անտարակոյս զախարիչ է. սակայն դրածը իմաստ մը ունենալու է: Դժբախտաբար այդ իմաստը բառերու շեղակոյտով մը չի կրնար տրբւիլ ընթերցողին, երբ մանաւանդ ան կը կարգայ Հայ մանրանկարչութեան նման անձնակն եւ անձնաւոր մնացած նիւթ. մը: Բառերու շեղակոյտը կատարելապէս ամբողջութեամբ կ'ըլլայ երբ հազիւ 25 տողներու մէջ կը հանդիպէք սոսկ անիմաստութեան: Հիանալի անհամարձակ, չթափանցիկ մանրանկարների կոմպոզիցիոն, չգիտելիք, չփոփոխեր, չմիտախօս փոփոխութիւն, զբաղմունքներու կոմ-

պոզիցիաներ, ճանփոս, չարփիւն, չպատահալ, չեթմա, չափոս: Ընթերցողը կրնայ այն ապաւորութիւնը ստանալ որ Հեղինակը գինք ծուխի վարաւ դարձով մը կ'ուզէ խեղդել, պարզապէս որովհետեւ Հեղինակը մ'չ ըսածը գիտէ եւ ո'չ ալ կարող է բացատրել ընդհանաբար: Նոյն էջ 43-էն եւ յաջորդ էջ 42-էն տանք նմոյշներ Հեղինակին բաններէն: Օրինակ. «Անկաշկանդ վերաբերմունք է ցուցաբերում գոտիերագրական սխեմաների նկատմամբ, աւետարանական թեմաները յաճախ խրոմի է մեկնաբանում, այլ եւ ազատ է կատարողական տեխնիկայի, դոյների համարման դործածման ընդհանրաւորում...»: Ահա ուրիշ մըն ալ. «Պատկերագրական կանոնիկ ձեւերի նկատմամբ ունեցած պահպանողական վերաբերմունքի հետ մէկտեղ, Հիմք հանդիսացաւ հետազոտ՝ անկաշկան շրջանի...»: Որոշ է որ Հեղինակը կրնար, եւ տեղատեղութիւն մըն է ասիկա, իր լայնատրեք ուղղութեամբ ամենէն յատակ եւ պարզ բառերով ու նախադասութիւններով:

Ինծի անմեղեքի է թէ ինչո՞ւ Երեսնի հարուստ Մատենադարանին եւ Թանգարանին դեռ չուսումնասիրուած, հում, շատերուն անմատչելի, ձեռքի տակ գտնուած ճոխ ու հարուստ նիւթերը մոռցուած են եւ ամբողջութեամբ արտասահման գտնուած Թորոս Ռոսինի գործերով զբաղած է Հեղինակը, կոնկրետին մանրանկարչական դպրոցով՝ որուն նիւթերուն կենսական ու մեծ բաժինը դարձեալ արտասահման կը գտնուի: Արդեօք Հեղինակին համար նուստաւորացիչ բան է դրել Վաստիւրաբանի չրպրոցներուն մասին կամ դպրոցներուն՝ որոնց նիւթերուն առիւծի բաժինը հոն, Երեսն ձեռքի տակ է արդէն: Իսկ եթէ անպատճառ արտասահմանեան նիւթերը կարեւորագոյն կը սեպուին, որոնց համար կ'ուզուի եղբիւնակաբար խօսք ըսել, մենք միակ միջոց մը գիտենք ստոր մասին. պէտք է արտասահման հանդիպին եւ իրենց նիւթը բուն աղբիւրէն խմեն, եթէ չեն ուղեր ծիծաղելի ըլլալու չափ անհեթեթ նման գործեր հրատարակել: Վերջապէս վաւերական մասը այս Հատորին արդէն ծանօթ էր եւ կարիք չուէր անիմաստ ընդլայնումի:

Թ. ՔԻՐԻՍԵԱՆԸ

ՏԻՐՈՒՆԻ

Հ Ա Ն Գ Ի Ս Տ

ԵԳԻՊՏԱԿԱՆ ԳԱՂՈՒԹԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴ

ԳԵՐՇ. Տ. ՄԱՄԲՐԷ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍԻՐՈՒՆԵԱՆԻ

(1891 — 1966)

Շաբաթ, 8 Հոկտեմբեր 1966, առաւօտեան ժամը 8-30-ին Գահիրէի իր բնակարանին մէջ վախճանեցաւ Եգիպտահայոց բաղձամեայ առաջնորդ Գերշ. Տ. Մամբրէ Արքեպս. Սիրունեան, 75 տարեկան հասակին։

Հոգեւոր Սրբադանը ծնած էր Կարին 1891-ին եւ աւագանի անունն էր Արշամ։ Նախնական կրթութիւնը ստացած էր տեղւոյն Արծնեան Վարժարանին մէջ եւ մանուկ հասակէն ցուցաբերած մասնաւոր սէր ու հակում եկեղեցիի եւ եկեղեցական արարողութեանց նկատմամբ։

1910-ին կ'անցնէր Արմաշի Դպրեմանք, Կարնոյ Առաջնորդ Գերշ. Տ. Սմբատ Եպս. Սաստէթեանի միջնորդութեամբ. Դպրեմանքի Տեսուչ էր Մեսրոպ Վրդ. Նարոյեան։ Այսպէս Սարկաւազի անտիճանին կը բարձրանայ 1913-ի Դեկտեմբերին, սակայն տեղահանութիւնը վրայ հասնելով՝ Միաբանութեան Հետ կ'աջոորուի Էսկիշէհիւր, ուրկէ սակայն ծպտեալ կը փախչի եւ Կ. Պոլիս հասնելով կ'ապաստանի Հայոց Պատրիարքարան, Երջնկ. Տ. Զաւէն Պատրիարքի մօտ։

1916 Յուլիս 17-ին կուսակրօն քահանայ կը ձեռնադրուի Պոլսոյ Մայր եկեղեցիին մէջ, Գերշ. Տ. Մեսրոպ Եպս. Նարոյեանէն։ Նոյն տարւոյ Օգոստոս 11-ին, ուրիշներու Հետ կ'աջոորուի Երուսաղէմ, ուր կը մնայ Սրբոց Յակոբեանց Վանքը, Երջնկ. Տ. Տ. Սահակ Կաթողիկոսի մօտ։ Շուտով Տեսուչ կը նշանակուի Փառանգաւորաց Վարժարանին, իսկ այս վերջին փակումով՝ կրօնի եւ հայերէնի դասեր կը ստանձնէ տեղւոյն վարժարանէն ներս։

1918 Յուլիս 12-ին, Եգիպտոսի Առաջնորդ Երջնկ. Տ. Թորգոմ Եպս. Գուշակեանի կարգադրութեամբ կը մեկնի Գահիրէ, իբրեւ Առաջնորդական Փոխանորդ։

Նոյն տարւոյ Դեկտեմբերին կը մեկնի Փոր-Սայիտի գաղթականը, կրօնական միութարութիւն ջամբելու մօտ տասներեք հազար տարագիրներու։ Կը նշանակուի Հ. Բ. Ը. Միութեան գաղթականի տեսուչ եւ կը վարէ այլ պաշտօններ։ Յաջորդ տարի, 1919-ի Դեկտեմբերին, որբերուն եւ գաղթականներուն Հետ կը վերադառնայ Մերսին (Կիլիկիա) եւ սակայն Կիլիկիոյ սյարպումին կը պարտադրուի Հետանալ եւ 650 որբերով ապաստանիլ Լիքա-

նան, նախ Զմմառի ծօռ Աշխուտ գիւղը, ապա՝ Պէյրութ:

1923-ի Փետրուարին կը հրաժարի որբանոցի տեսուչի իր պաշտօնէն
և Բուեխին կը մեկնի Աղէքսանդրիա, իբրեւ Առաջնորդական Փոխանորդ:

Եղիպտահայոց Առաջնորդ Տ. Թորգոմ Եպս. Գուշակեանի 1931-ին Ե-
րուսաղէմի Պատրիարք ընտրուելով, Մամբրէ Մ. Վարդապետ կը կոչուի Ե-
գիպտոսի Առաջնորդական Փոխանորդի պաշտօնին: Տարի մը ետք կը մեկնի
Հայաստան, մասնակցելու կաթողիկոսական ընտրութեան: 1933-ին կ'եպիս-

կոպոսանայ Ժեռամբ Երջնկ. Տ. Տ. Խորէն Մուրադէկեան կաթողիկոսի, իսկ
1936-ին, եկեղեցիին եւ ազգին մատուցած իր ծառայութիւններուն համար ի-
րեն կը շնորհուի Ս. Գր. Լուսաւորչի չքանչանք:

1937-ին կը նշանակուի նաեւ Թեմակալ Առաջնորդ Եթովպիոյ եւ Սու-
տանի, եւ այս վայրերու Հայ գաղութներուն կեանքով ու բարօրութեամբ
միշտ ալ մօտէն կը հետաքրքրուի:

1945 Մարտ 3-ին է որ Եզիպտահայ համայնությանը դիմեց Միությունում թեմամբ Եզիպտոսի Թեմի Առաջնորդ Կրնորէյ Նոյն տարածյա Մայիսին կը մասնակցի Ս ի Նմիածնի Ազգային Ժողովին, կաթողիկոսի ընտրութեան հասմար գումարուած: 1951-1954 կը վարէ նոե: Յոնահայ Թեմի առաջնորդութիւնը, ոսմէ կամովին կը հրաժարի:

1955-ին դարձեալ կը մեկնի Հայաստան, մոսկովացելու Ն. Ս. Ս. Ս. Վազգէն Ա. Կաթողիկոսի ընտրութեան եւ քծման: 1963-ին, ի ներկայութեան Վեհափառ Կաթողիկոսին, հանդիսաւորապէս կը նշուի իր կրօնական, ազգային եւ կրթական գործունէութեան քառասունամեակը: Իսկ 1966-ի Յունիս 17-ին Գահիրէի Առաջնորդարանին մէջ տեղի կ'ունենայ Հոգեւոյս Առաջնորդին կուսակցոն քահանայ օծման յիշմամեակը:

Անկախ այս ամփոփ թուումէն, Հոգեւոյս Մամբրէ Արքեպիսկոպոս Սիրունեան իր ետին կը ձգէ հարուստ վաստակ մը Եզիպտոսի, Նիթովիոյ եւ Սուտանի Հայ գաղութներու կեանքի կրօնական, ազգային, կրթական եւ շինարարական մարզերէն ներս:

Յուզարկաւորութեան տխուր արարողութիւնը կատարուեցաւ Կիրակի, 16 Հոկտեմբեր 1966-ին, Գահիրէի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ, որ կը յորդէր ազակիր խուռն բազմութեամբ:

Օրուան պատանդարիչն էր Առաջնորդական Փոխանորդ Գերշ. Տ. Զաւէն Եպս. Ձինչիեան. արարողութեան կը նախագահէր Ն. Ս. Ս. Ս. Վազգէն Ա. Վեհափառ Հայրապետի անձնական ներկայացուցիչ՝ Ս. Աթոռոյս Դիւանապետ Գերշ. Տ. Շահէ Եպս. Սէէմեան: Ներկայ էին պետական իշխանութիւններու եւ ոստի պետութեանց ներկայացուցիչներ եւ քոյր համայնքներու Հոգեւորականներ:

Հոգեւոյս Առաջնորդ Սրբազան Հօր վերջին օծմամբ կատարեց Գերշ. Տ. Շահէ Եպիսկոպոս, որ միաժամանակ խօսեցաւ կուռ դամբանական մը: Նախագահ Սրբազանը ի միջի այլոց ըսաւ.

«Մահը մեզմէ բաժնից սիրուած ուսուցիչ մը, խնամակալ մը եւ հոգեւոր հայր մը:

Գերշ. Տ. Մամբրէ Արքեպս. Սիրունեան իր կեանքի տեսողութեան պիտեցաւ իրեն յատուկ պարգումթեամբ մը մխիթարել որբերը, դաստիարակել ուսումնասնողները եւ հովուել իր հաւատացեալ հօտը:

Այսօր մեկի տխուր պարտականութիւնը կը տրուի թաղելու մեծ զըպրոցի մը՝ Արմաշի վերջին բարձրատիման եկեղեցականը: Իր թաղումով կարծէք մեր առջեւ անկում մը եւս կը յառնեն այդ նոյն զպրոցին կոթողային գէմքերը՝ Նիլիէ Արքեպս. Դուրեան, Թորոյոմ Արքեպս. Գուշակեան, Գարեգին Արքեպս. Պաշտուրեան եւ ուրիշներ:

Մեր այդ մեծ եկեղեցականները երկու հիմնական նշանաթուք ունեցան, որոնց հետեւեցաւ նաեւ Հոգեւոյս Մամբրէ Արքեպիսկոպոս Անոնը իրենց հոգիին լոյսը առին՝ հայրենասիրութենէն եւ Արարատի կանաթէն ու իրենց հաւատքին ճրագի վառեցին Սուրբ Էջմիածնէն, իրենց հօտը առաջնորդելով հայրենասիրութեան եւ էջմիածնասիրութեան զոյգ գրօշներուն ներքեւ:

Մեր եկեղեցւոյ լուսաւոր դէմքերուն նման, Մամբրէ Արքեպիսկոպոս Հաւատաց Թէ մեր Ժողովուրդի միութիւնը կարելի է ստեղծել միայն Արաբատի շուրջ, եւ եկեղեցւոյ ուժը՝ միայն Ս. Էջմիածնի շուրջ:

Թող անոր յիշատակը միշտ սպրի մեր զգացումներուն եւ մեր եկեղեցիին մէջ:

Յանուն Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Վազգէն Ա. Հայրապետի եւ Երուսաղէմի Պատրիարքութեան ու Միաբանութեան կը մասնակցինք խորունկ այս սուգին եւ կը ժողթենք որ Տէրը անփորձ պահէ մեր Ժողովուրդը եւ մեր նուիրապետական աթոռները:

Ապա դամբանականներ խօսուեցան արարերէն, Քրանսերէն եւ անգլերէն լեզուներով:

Պատարագէն ետք կադմուեցաւ յուղարկաւորութեան Թափօրը, եւ հոգելոյս Սրբազան Հօր դուգաղը փոխադրուեցաւ Հելիոպոլսոյ Ամենայն Սըրւոց գերեզմանատունը, ուր դամբանականներ խօսեցան Աղեքսանդրիոյ Առաջնորդական Փոխանորդ Գերշ. Տ. Զաւէն Եպս. Ձինչինեան, Գահիրէի Քաղաքական Ժողովի Ատենապետ Տիար Ա. Պըլքթաւեան եւ մամուլի ու մշակութային կազմակերպութիւններու ներկայացուցիչներ:

Երկար եւ բազմամաստակ կեանքի մը վերջին հանգստավայրը դարձաւ Հելիոպոլսոյ Հայոց գերեզմանատունը, ուր կը ծրագրուէր յատուկ դամբանքանի մը մէջ ամփոփել աճիւնները հողելոյս Առաջնորդին:

Երկնային հանգիստ իր խոնջ ոսկորն'րուն:

«Յիշատակն արդարոց օրհնութեամբ իղիցի»:

«ՀԱՅ ՀՆԱՏԻՊ ԳՐԺԻ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ»

Հայաստանի Հանրապետական գրադարանի Հայ գրքի մատենադիտութեան բաժինը տպագրութեան է պատրաստում «Հայ Հնատիպ Գրքի Մատենադիտութիւն»ը, որն ընդգրկելու է աշխարհում 1512–1800 թուականներին լոյս տեսած հայերէն գրքերը, որոնք կոչւում են Հնատիպ գրքեր:

Հայ Հնատիպ գրքի մատենագիտութեան մէջ բացի գրքերից, մտնելու են նաեւ հայերէն տպագիր քարտէզներ, հմայիլներ, կոմիկներ, ինչպէս նաեւ օտար լեզուի տպագրուած այն բոլոր գրքերը, որտեղ կան հայերէն լեզուի տպագրուած քեկուի մէջ քառ, կամ մաթադասութիւն:

Հնատիպ գրքի մատենագիտութեան հրատարակութիւնը հետապնդում է մի քանի նպատակներ: Բացի այն, որ մատենագիտութիւնը կ'օգնի եւ կը հեշտացնի Հայ եւ օտարագիր գիտնականների աշխատանքը, որոնք կը ցանկանան զրադուել Հայ մշակութի պատմութեան ուսումնասիրութեամբ, այն ցոյց կը տայ բոլորին, թէ որքա՛ն հին է ու հարուստ մեր նախնիների մշակութիւնը, թէ զրանցից որքա՛նն է փրկուել Հայերիս բաժին ընկած սեցեակի ճատագրի փոթորկիցներէ եւ որտե՛ղ են գրանք գտնուած այժմ: Ահա այդ գոռարին, բայց հայրենասիրական նպատակն իրագործելու համար արդէն շորս տարուց աւելի է, որ բաժինը աշխատում է զանազան միջոցներով հարստացնել Հայ գրքի մատենագիտութեան մէջ նշուած հնատիպ գրքերի թիւը: Մենք արդէն վերջացրել ենք մեր երկրի տարրեր քաղաքների խոշոր դրաղարանների եւ անհատ գրասէրների գրքերի ստուգումը: Բայց չե՞ որ Հայ գիրքն էլ իր ժողովրդի նման թափառել է աշխարհով մէկ, ուստի նրանց մասին լրիւ տեղեկութիւն ունենալու համար անհրաժեշտ է դիմել մեր հեռաւոր հայրենակիցների օգնութեանը:

«Հայ Հնատիպ Գրքի Մատենագիտութիւն»ը հրատարակուելու է 1967 թուականի Մայիսին: Մենք յոյս ունենք, մինչ այդ, խնդրել մեր հեռաւոր բարեկամներին՝ նրանք չլիանան իրենց բաժինը դնել այդ մեծ հայրենասնուէր գործին:

Արդ դիմելով սփռութիւն Հայ գրասէրներին, խնդրում ենք կազմել իրենց քաղաքի խոշոր գրաղարաններում եւ անհատ գրասէրների մօտ եղած հնատիպ գրքերի ցուցակը, որտեղ պէտք է նշուի գրքի յեղինակը, վերագիրը, տպագրութեան վայրը, տպարանը, էջերի քանակը եւ քէ ո՞ւմ մօտ կամ որտե՛ղ է գտնուում տուեալ գիրքը: Գարող է պատահել, որ մեր ունեցած հնատիպ գրքերը մէկից կամ երկուսից աւելի չլինեն. հոյ չէ, որովհետեւ մեզ համար մեծ ուրախութիւն է մատենագրութիւնը թնկուող մէկ նոր սնունդ հարստացնելը: Իսկ լեթէ կը լինեն այնպիսի գրադարաններ՝ որտեղ հայերէն հնատիպ գրքերը այնքան շատ կը լինեն, որ դժուար կը դառնայ ցուցակ կազմելը, խնդրում ենք զրեւ մեզ, եւ մենք կ'ուզարկենք մեր կազմած հնատիպ

զրբերի ցուցակը, որը կը համեմատէ՞ ձեր գրքերի հետ եւ դիմացը կը նշէ՞ թէ այդ գրքերից ունէ՞ք թէ ոչ :

Եթէ ձեզ յայտնի են այլ անձինք, որոնք կարող են հնատիպ գրքեր ունենալ, խնդրում ենք գրէ՞ք մեզ նրանց հասցէները, որպէսզի մենք նոյն խնդրով դիմենք նաեւ նրանց օգնութեան :

Մենք անշուշտ դիտակցում ենք, որ այդ բաւական ժամանակ եւ ջանքեր պահանջող գործ է, սակայն յուսով ենք որ կը գտնուեն իսկական հայրենասէր անձինք որոնք կ'օգնեն մեզ, քանի որ դրա նպատակը սուրբ է եւ այն ոչ թէ մէկ կամ մի քանի հոգու պատուի գործ է, այլ՝ մի ամբողջ ժողովրդի :

Ոնգրում ենք ցուցակի վերջում գրէ՞ք ցուցակը կազմողի անունը, ազգանունը եւ պաշտօնը, որովհետեւ մեր մատենագիտութեան յառաջաբանում, ինչպէս եւ առանձին յօդուածով, մենք պէտք է մեր երախտագիտութեան խօսքը յայտնենք այս գործի բոլոր մօտիկ եւ հեռուօր օգնականներին, որոնք ջանք չեն խնայել մեզ օգնելու համար :

Անհամբեր սպասում ենք ձեր նամակներին :

Մեր հասցէն՝ Երեւան, Տէրեան 72, Միասնիկեանի անուան հանրապետական գրադարանի Հայ գրքի մատենագիտութեան բաժին :

ՏՆՕՐԷՆՈՒԹԻՒՆ

ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Վազգէն Ա. Վահագնաւ Հայրապետի զահակաւութեան տասնմէկերորդ տարեգալւէին տօթիւ, Ն. Ամենապատուութիւն Պատրիարք Ս. Հօր կողմէ զրկուած է հետեւեալ հեռագիրը.

14 Հոկտ. 1966

Արքայական Պալատ,
Ամման.

1 Հոկտ. 1966

Ն. Ս. Օ. Տ. Տ.

Վաւգէն Առաջին,

Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց,

Ս. Էջմիածին.

Նորին Ամենապատուութիւն

Տ. Եղիշէ Ս. Արքեպս. Տէրութեան,

Պատրիարք Հայ Երուսաղէմի.

Հիւսիսային Պալատի Ամենապատուութեան կը փոխանցեմ Նորին Վեհափառութիւն Հիւսիսային Թագաւորի շնորհակալութիւնները այն ազնիւ զգացումներուն համար, զորս արտայայտած էիք Ն. Արքայական Մեծութիւն իշխան Ֆայսալի ծննդեան տարեդարձին առիթով: Ձերդ Ամենապատուութեան կը մաղթեմ երջանիկ օրեր եւ յաջողութիւն:

ԱՐԲՈՒՆԻ ԴԻԴԱՆԱԳԵՏ

ԵՂԻՇԷ ԱՐԲԵՊՍ. ՏԵՐՏԵՐԵԱՆ
ՊԱՏՐԻԱՐԳ ՀԱՅ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

Նորին Արքայական Մեծութիւն իշխան Ֆայսալի ծննդեան տարեդարձին առիթւ, Ղազարի Արքայական Պալատին եւ Պատրիարքարանին միջեւ փոխանակուած են հետեւեալ հեռագիրները.

Ն. Վահագնաւութեան Հիւսիսային Թագաւորի ծննդեան տարեդարձին առիթւ, Արքայական Պալատի եւ Պատրիարքարանին միջեւ փոխանակուած են հետեւեալ հեռագիրները.

14 Նոյ. 1966

11 Հոկտ. 1966

Ն. Վեհափառութիւն

Հիւսիսային Թագաւոր,

Ամման.

Ն. Վեհափառութիւն

Հիւսիսային Թագաւոր,

Ամման.

Ն. Ա. Մեծութիւն իշխան Ֆայսալի ծննդեան տարեդարձին ուրախ առիթով, Ձ Վեհափառութեան կը փոխանցեմ մեր, ինչպէս նաեւ Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութեան, Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան եւ Յարդանանի Հայ համայնքին շնորհաւորութիւնները, եւ Ն. Արքայական Մեծութեան կը մաղթեմ քաջազօրութիւն: Ձերդ Վեհափառութեան հովանիին ներքեւ:

Ձերդ Վեհափառութեան ծննդեան տարեդարձին բարեխառնակ առիթւ, մեր կողմէ, ինչպէս նաեւ Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութեան, Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան եւ Յարդանանի Հայ համայնքին անուամբ խմորեալքաբար կը մերկայացնենք մեր ամենէն անկեղծ շնորհաւորութիւնները, եւ կ'աղօթենք առ Աստուած որ Ձերդ Վեհափառութեան շնորհէ երկար կեանք եւ մշտապէս յաջողութիւն:

ԵՂԻՇԷ ԱՐԲԵՊՍ. ՏԵՐՏԵՐԵԱՆ
ՊԱՏՐԻԱՐԳ ՀԱՅ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

ԵՂԻՇԷ ԱՐԲԵՊՍ. ՏԵՐՏԵՐԵԱՆ
ՊԱՏՐԻԱՐԳ ՀԱՅ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

19 Նոյ. 1966

Արաբական Զարթօնքի տօնին առթիւ, Ն. Աժե-
նայատուութիւն Պատրիարք Ս. Հօր կողմէ յղուած
է Հետեւեալ Հեռագիրը.

Արքայական Պալատ,
Ամմոն.

22 Նոյ. 1966

Նորին Ամենապատուութիւն
Տ. Եղիշէ Ս. Արքեպս. Տէրտէրեան,
Պատրիարք Հայ Երուսաղէմի.

Ն. Վեհափառութիւն
Հիւսէյն Թագաւոր,
Ամմոն.

Մեծապէս շնորհակալ եմք այն շնոր-
հաւորութիւններուն համար, զորս հեռագ-
րով յայտնած էիք մեր ծննդեան տարեդար-
օին առիթով: Զերդ Ամենապատուութեան
կը մագթեմք յաջողութիւն եւ քաջաջու-
թիւն:

Արաբական Զարթօնքի տօնին առիթով,
պատինն ունիմք մեր, Երուսաղէմի Հայ
Պատրիարքութեան եւ Յորդանանի Հայ 'հա-
մայնիին կողմէ շնորհաւորել Զերդ Վեհա-
փառութիւնը, ցանկալ յարատեւ յաջողու-
թիւն եւ յաղթանակ, եւ մեր սիրելի Յոր-
դանանին՝ քարօրութիւն եւ շուքացում:

ՀԻԻՍԷՅՆ.

ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՊՍ. ՏԵՐՏԵՐԵԱՆ,
ՊԱՏՐԻԱՐՔ ՀԱՅ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

Ս. ՅԱՎՈՐԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՂԵՑԱՎԱՆՔ - ԲԵՄԱՎԱՆՔ

● Եր. 3 Սեպտ.— Է. օր վերափոխման. Ս. Գառարազը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Առաւուս՝ ծածնայ խորանին վրայ: Ժամարարն էր Արժ. Տ. Կարապետ ԲՇԷյ. Անդրէասեան:

● Կիր. 4 Սեպտ.— Ը. օր վերափոխման. Ս. Գառարազը մատուցուեցաւ Ի Ս. Գարուբին, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ: Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Վաղարշ Վրդ. Խաչատուրեան:

● Բշ. 5 Սեպտ.— Նախատանակին Ի Ս. Եակոբ Նախագահեց Գերշ. Տ. Սուրբն Արքեպիսկոպոս:

● Դշ. 6 Սեպտ.— Ս. Յովակիմյան և Ամնայի, ծննդաց Ս. Աստուածածնի և կամեմքն իւլտերից, Առաւուսին զխաւորութեամբ ժամօրհնող Հոգւ. Տ. Եովակի Վրդ. Մամուրի, Միաբան Հայրեր Գեթնեմանի ձոր եկեղեցան, ուր Ս. Առաւուսածնայ Տաճարին մէջ, Հայր Եովակի գերեզմանին վրայ Ս. Գառարազը մատուց, ըստ սովորութեան, Տաճարին Տեսուչը՝ Հոգւ. Տ. Արշէն Արդ. Այվազեան:

● Եր. 10 Սեպտ.— Նախատանակին Ի Ս. Եակոբ Նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս:

● Կիր. 11 Սեպտ.— Գիւտ Գոտույ Ս. Աստուածածնի: Ս. Գառարազը մատուցուեցաւ Գեթնեմանի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գեդեղմանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Մամուլէ Արդ. Աղոյեան: Երթուղարձի Թափօրներուն նախագահեց Գերշ. Տ. Նորայր Եպիսկոպոս:

● Կիր. 13 Սեպտ.— Բարեկենդան Ս. Խաչի պահոց: Ս. Գառարազը մատուցուեցաւ Ի Ս. Գարուբին, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ: Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Արշէն Արդ. Այվազեան:

● Դշ. 20 Սեպտ.— Ս. Կոյսի ծննդեան հանդիսաւոր նախատանակին Ի Ս. Եակոբ Նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս:

● Դշ. 21 Սեպտ.— Ծնունդ Ս. Աստուածածնի: Առաւուսին ժամը 8Ի, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոսի զխաւորութեամբ, Միաբան Հայրեր ինքնաշարժով մեկեղեցան Գեթնեմանի ձորը և զՀալապաւազով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեղմանի վրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Գառարազը մատուց Գերշ. Լուսարարապետ Սրբազանը:

● Եր. 24 Սեպտ.— Խաչիկացի մեծահանգէս նախատանակին Ի Ս. Եակոբ Նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս, որ ապա Ս. Խաչիկայի մատուցը Ս. Գիւտարի մատուցին հանդիսաւորապէս փոխարեց Աւագ Սեղան:

— Իրիկնաղէմին, Մայր Տաճարին մէջ պատուեցան զԵկեղեցիի և Նսկման կարգեր: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Նորայր Եպիսկոպոս:

● Կիր. 25 Սեպտ.— ՏՕՆ ՎԵՐԱՏՄԱՆ Ս. ԽՍ-

ՅԻՆ: Օրուան հանդիսաւոր Ս. Գառարազը՝ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուց և տօնին խորհուրդին շուրջ քարոզեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս, բնաբան ունենալով ՎԱյլ ին՝ քաւ լիքի պարծիլ՝ բայց միայն ի խաչ Տեսուչ միայն Յիսուսի Բրիտանիոյ (Գաղտ. 2. 14): Ս. Գառարազին մաս մը և քարոզը մախափութեանց Երուսաղէմի Հալիմական ոտարիկայսէն: Ս. Գառարազին հաջ, Գերշ. Տ. Սուրբն Արքեպիսկոպոսի նախազանութեամբ կատարուեցաւ հոգեհանգստեան հանդիսաւոր պաշտօն՝ Ս. Աթոռայ և աղբիւր բարերար Մեղրոնեան եղբայր հոգիներուն համար:

— Կէսօրի հաջ, Մայր Տաճարին մէջ շնորհ հանդիսաւորութեամբ կատարուեցաւ Խաչիկացի մեծ Վնդաւորանոց, Նախազանութեամբ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս:

● Բշ. 26 Սեպտ.— Յիշատակ մեռելոց: Ս. Գառարազը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Գիւտարի մատուց մէջ: Ժամարարն էր Արժ. Տ. Կարապետ Ա. ԲՇԷյ. Անդրէասեան: Ս. Գառարազին հաջ կատարուեցան հոգեհանգստեան կարգեր, նախ Մայր Տաճարին մէջ, ապա եկեղեցւոյ զաւթիք՝ Երուսաղէմի Ս. Կիւրեղ Գառիբարբի լիբմին վրայ, նախազանութեամբ Գերշ. Տ. Սուրբն Արքեպիսկոպոսի, և ամենին հաջ՝ Թափօրական դնացով՝ Զամ-Թաղի հասարակաց գերեզմանավայրը, զխաւորութեամբ Հոգւ. Տ. Գէորդ Վարդապետի:

● Եր. 1 Հոկտ.— ՏՕՄ Խաչի: Ս. Գառարազը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Նանի վերնագոյրան մէջ: Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Վաղարշ Վրդ. Խաչատուրեան:

● Կիր. 2 Հոկտ.— Բարեկենդան վարացայ Ս. Խաչի Պահոց և ԺԱ. Տարեդարձ Օծման Տ. Տ. Վազգէն Ա. Վնի. Հայրապետի Ամենայն Հայոց: Ս. Գառարազը մատուցուեցաւ Ս. Գարուբին Տաճարի Ս. Գր. Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ, Ժամարարն էր, Հոգւ. Տ. Արշէն Արդ. Այվազեան:

● Ուր. 7 Հոկտ.— Նախատանակը պաշտուեցաւ Դպտոց Ս. Գէորդ եկեղեցիին մէջ: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Նորայր Եպիսկոպոս:

● Եր. 8 Հոկտ.— Ս. Գեորգայ զօրավարին Առաւուսին ժամերգութեանց հաջ, Գերշ. Տ. Սուրբն Արքեպիսկոպոսի զխաւորութեամբ, Միաբանութեան մեկնեցաւ Դպտոց Ս. Գեորգայ վանքը, ուր մատուցուեցաւ Ս. Գառարազը: Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Զարեհ Արդ. Թովալեան: Գարգազ Հոգւ. Տ. Դանիէլ Վրդ. Եամբան, Կերիլայցեայի օրուան տօնին սուրբերուն կեսին ու զբխողութեան դասին մատուցած մեծ ծառայութեան: Ս. Գառարազին հաջ Միաբանութեան պատուասիրուեցաւ Դրպ. տոյ Կէսօրի Հոգւ. Տեսչին:

— Կէսօրի հաջ ժամը 2-30-ին, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոսի զխաւորութեամբ, Միաբանութեան շնորհալի մուտք գործեց Ս. Գարուբին Տաճար, ուր պաշտուեցան երեկոյեան ժամերգութեան ու նախատանակը՝ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ: Ապա կատարուեցաւ ամո-

բնական սրբատեղեաց աշխույթի հանդիսաւոր թափօր Տաճարէ՛, Ներս, Թափօրապետն էր Հոգւ։ Տ. Ներսէս Վրդ. Բապտիզման։

● Կիր. 9 Հոկտ.— Տօմ Վարազայ Ս. Խաչին, Գրեթային եւ առաւօտեան ժամերդարեւիքներ, պաշտուեցան Ս. Թարութեան Տաճարի Ս. Լուսաւոր թիւ եկեղեցիին մէջ՝ Ապր. Գերբ. Տ. Ծաւէ Եղա. Աճեմեան մատուց օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարազը Բրիտանի Ս. Գերեզմանին վրայ եւ քարոզեց ընտրան անկեղծ ճշմարտ ճիւղ եղեցի մեզ պահպանելու։ Ըսաւ թէ մեր միայն աշօր եւ աշտ տօնին խորհարդին ընդմէջէն կ'երթայ երեք զլիկաւոր սրբաւարներու։ Ս. Գերեզմանին՝ որուն առջեւ տուրք եւ անձաւ պատարազը կը մատուցանեց, Վարազայ վանին՝ որուն մօտերը երեւցած Ս. Խաչի նշանին տօնն է որ կը տօնեն եւ Ս. Էփրեմեանին՝ որուն Գաւակային՝ Ն. Ս. Օծնութիւն Տ. Տ. Վարդէն Ա. Կաթողիկոսի օծման ժԱ. տարեդարձին առթիւ։ Հայրապետական Մարթանք պիտի կատարենք։ Աւ համառօտ խօսեցաւ յիշեալ սրբաւարներէն խորանայնորին թիւ թիւարդին զգալունքներու մասին, ցաւ յաւաւնելով որ Վարազայ վանքը կէտ զարէ զիկեր կը մնայ ամայի ու աւերակ, ու կող ընելով ներկաներուն որ Ս. Էփրեմեանին փարած մնաւ, անով վառ պահելով համար Հայրենասիրութեան հուրը տարաբան Հայտ իրենց սրտերուն մէջ։ Քարոզէն ետք Գերբ. Տ. Սուրբի Արքեպիս. զխաղաղութեամբ կատարուեցաւ։ Էջնարապետական Մարթանք, որուն ընթացքին Տաճարին հայկական զանգերը ուրախ կը զոյգանդէին։

● Եւ. 13 Հոկտ.— Ներկոյեան, Ս. Թարութեան Տաճարէն Ներս կատարուեցան տնօրինական սրբաւարապետ աշխույթեան քաջաւոր եւ հանդիսաւոր թափօր, Ամերիկայէն ժամանած Հայ ուխտաւորներու համար։ Թափօրը զխաղաղութեամբ իրարմէն յարմարեցաւ։ Աճեմեան, որ իւրաքանչիւր հանդիսութեան քաջաւորութիւններ առաւ ուխտաւոր հաւատադեմներուն։ Իսկ Հոգւ. Տ. Ղեւոնդ Արք. Մամուրեան Սրբաւարներ խօսեցր թարգմանեց անգլիացիներ։

● Եր. 15 Հոկտ.— Ս. Խորանասնորկիւ տաշկերտացմ Գրիգորիս։ Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի ներքին դարձիք՝ Ս. Գեորգիայ սեղանին վրայ։ Ժամաւարն էր Հոգւ. Տ. Մամուրեան Արք. Աղոյեան։

● Կիր. 16 Հոկտ.— Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Եակոբ։ Ժամաւարն էր Հոգւ. Տ. Ներսէս Վրդ. Բապտիզման։ ԵՃէր Ողորմեանայնն առաջ, Գերբ. Լուսաւորապետ Տ. Հայրիկ Արքեպիս. համառօտի ներկայացուց Եփրեմեանի նորոգ լուսանկարը քաղաքական Մանրորդ Գերբ. Տ. Մամուրեան Արքեպիս. Սիրունեանի կէսմէն ու քաղցրեւոր գործունէութիւնը, ի Ս. Պատարազէն ետք նախադասեց տնօր. կողմէն համար կատարուած Հոգեհանգստեան հանդիսաւոր պաշտամունքին։

● Ուր. 21 Հոկտ.— Թարգմանեց հանդիսաւոր նախապետակին ի Ս. Բուկոր, Նախադասեց Լուսաւորապետ Գերբ. Տ. Հայրիկ Արքեպիս.։

● Եր. 22 Հոկտ.— Ս. Թարգմանեց Վարդապետացմ մերոց (Տօմ ազգային Ի. Եկեղեցական)։

Մայր Տաճարի Ապր. Սեղանին վրայ Ս. Պատարազը մատուց, ըստ սովորութեան, Կիւլպէնկեան Մատենադարանի Տեսուչը՝ Հոգւ. Տ. Ղեւոնդ Արք. Մամուրեան։ Ս. Պատարազէն ետք, ընկալեալ սովորութեան համաձայն, կատարուեցաւ Հոգեհանգստեան հանդիսաւոր պաշտամունք՝ Ս. Աթոռոյ եւ աղիս հանդուցեալ մեծանուն քարերար Վեմբ. Գալուստ Կիւլպէնկեանին, ինչպէս նաեւ իր ծնողաց եւ տիկնոջ Հոգեկերտուն համար։

● Կիր. 23 Հոկտ.— Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Թարութեան, Ս. Լուսաւորիկ եկեղեցիին մէջ։ Ժամաւարն էր Հոգւ. Տ. Ղեւոնդ Արք. Մամուրեան։

● Եր. 29 Հոկտ.— Ս. Զորից Աւետարանացմ։ Այսօրուան Ս. Պատարազը, որ կը մատուցուէր Ս. Թարութեան Տաճարի դարձիք վրայ քաջաւոր Ս. Յովհ. Աւետարանի մատրան մէջ, մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիք, Ս. Թարութեան Տաճարի բակի լեռնաւ ըլլալով նորոգութեան յիշանքներով։ Ժամաւարն էր Հոգւ. Տ. Պարեւ Արք. Երեցեան։

● Կիր. 30 Հոկտ.— Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Եակոբ։ Ժամաւարն էր Հոգւ. Տ. Տաթեւ Վրդ. Լարեկեան։

● Բշ. 31 Հոկտ.— Ս. Յովսէփայ Աստուածահօրն։ Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Հայր Յովսէփի գերեզմանի վրայ։ Ժամաւարն էր, ըստ սովորութեան, Տաճարին Տեսուչը՝ Հոգւ. Տ. Արէն Արք. Այվազեան։

● Եր. 5 Նոյմ.— Վարդան Գիւտ Խաչի տօնին առիթով, կէսօրէն ետք, Ամեն. Պատրիարք Ս. Զօր գլխաւորութեամբ, Միաբնակութեւն Էջնարապետով մուտք գործեց Ս. Թարութեան Տաճար։ Պատանաւորակց, Ս. Գերեզմանի եւ Գիւտ Խաչի աղիք ուխտներէն ետք, վերջոյն կեց Ս. Գր. Լուսաւորիկ եկեղեցիին մէջ՝ պաշտուեցան երեկոյեան ժամերգութիւնն ու նախաւանդը։ Ապա կատարուեցաւ տնօրինական սրբաւարապետ աշխույթեան հանդիսաւոր թափօր Տաճարէն Ներս։ Թափօրապետն էր Հոգւ. Տ. Յովսէփ Վրդ. Մամուր։

● Կիր. 8 Նոյմ.— Գիւտ Խաչ։ Գրեթային եւ առաւօտեան ժամերգութիւնները՝ պաշտուեցան եւ Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Լուսաւորիկ։ Ժամաւարն էր Հոգւ. Տ. Զարեհ Արք. Բապտիզման։ Ս. Պատարազէն ետք կազմուեցաւ մեծանախնայ թափօր, որ ինչիկէ ետք Գիւտ Խաչի աղիք, Տաճարին Հիւսիսային թեւէն անցաւ Բրիտանի Ս. Գերեզմանին շրջափակ։ Թափօրին կը նախադասէր Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը, որ, ամպօղմանի ներքեւ, Ս. Խաչապատիկ մատուցով կ'օրհնէր հաւատացեալները։ Պատանաւորաւ կարգէն ետք, Ս. Գերեզմանի տառնաին մէջ երգուեցաւ ճիւղի ճիւղ, Բրիտանոս։ Թափօրը աւարտեցաւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիկ եկեղեցիին մէջ, Ն. Ամենապատուութեան Պատարազով։

● Կիր. 13 Նոյմ.— Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Թարութեան, Ս. Լուսաւորիկ եկեղեցիին

մէջ, ժամադրան էր Աթ. Տ. Կարապետ Ա. Քենյ Անդրէասեան:

● Ուր. 18 Նոյմ.— Ս. Հրեշտակապետաց նախաժողովը պաշտօնէցաւ համաժողով եկեղեցիին մէջ, Հոնդիկանան էր Գերշ. Տ. Նորայր Եպս.:

● Եր. 19 Նոյմ.— Ս. Հրեշտակապետաց Գարբիէլ Եւ Սիմայէլի: Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտօնէցաւ: Էւ Ս. Գառարազը մասն ցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետ: Ժամադրան էր Հոգշ. Տ. Վաղարշ Վրդ. Խաչատուրեան: Ըստ սովորութեան, Ս. Գառարազէն ետք կատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն՝ ազգային բարեխառն Աղանի Հմէժնիք-Տանի եւ պարագաներու հոգիներուն համար, նախապահութեամբ Գերշ. Տ. Սուրբն Առնիպո. Քէմ-հանանի: Ապա Միաբանութիւնը պատուաւորութեցաւ ժողովոյ տեսարանը՝ Տեսուչ Հոգւ. Տ. Դանիէլ Վրդ. Տաճկանի կողմէ:

● Կր. 20 Նոյմ.— Ս. Գառարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Եակոբ: Գառարազեց եւ բարոյեց Ս. Աթոռ ժամանակ Խաչաղանի Արեւիկէի նոր կաթողիկոսական Գառարազի եւ Աստուալիոյ Հովի. Գերշ. Տ. Գառնիկ Եպս. Գառնիկեան, բնաւուն ունենալով «Գառարազի» նոր աստ մեղ զի սերնդիկ զմիմեանս (Յովհ. ԺԳ. 34): Ս. Գառարազէն մաս մը եւ բարոյը ձայնագրուեցան Երզնկանի Հաշիմական աստիկայանէն:

● Կր. 27 Նոյմ.— Ս. Գառարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Եակոբ, Ս. Եովհ. Կարապետի խորանին վրայ: Ժամադրան էր Հոգւ. Տ. Զորեհ Արդ. Բոփլան:

● Եր. 3 Դեկտ.— Ընծայման հանդիսատար նախաժողովը պաշտօնէցաւ ի Ս. Եակոբ: Հանդիսական էր Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արդ. Բոփլան:

● Կր. 4 Դեկտ.— Ընծայման Ս. ի տունամոնի, եւ Բաղնիկ զամ Եիսակի Պանոց. Առաւօտեան, Գերշ. Լուսարարապետ Տ. Հայրիկ Արդ. Բոփլան իրաւորութեամբ, Միաբան Հայրան ինքնաշարժերով մեկնեցան Գեթնիմանի ձորը ու ճարտարագիտութեամբ զորեղեցին Ս. Աստուածածնայ տաճար, ուր Տիր. մար Ս. Գերեզմանին վրայ օրուան հանդիսատար Ս. Գառարազը մատուցաւ եւ ընծայման խորհուրդի լուրջ քորովեց Հոգւ. Տ. Եովսէփ Վրդ. Մամուր, եպիսկոպոսական խորհի ի զլուսն Ս. Գառարազէն ետք, ըստ սովորութեան, կատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն՝ Ս. Աթոռայն, ազգիս եւ մասնաւորաբար Ս. Աստուածածնայ տաճարի բարեբար: Սիւլլայի Կիւլիկիմեան եւ Կիւլիկիմեան զոր-գաս: Միւս ժաման Ննիցիլոց Հովաներն ու համար, նախապահութեամբ Գերշ. Լուսարարապետ Սրբազան ի:

● Կր. 11 Դեկտ.— Ս. Գառարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Եարութիւն, Ս. Լուսարարիկ եկեղեցիին մէջ, ժամադրան էր Հոգւ. Տ. Վաղարշ Վրդ. Խաչատուրեան:

● Ուր. 16 Դեկտ.— Նախաժողովին ի Ս. Եակոբ նախապահեց Գերշ. Տ. Սուրբն Արեւիկայիկոս:

● Եր. 17 Դեկտ.— Ս. Առաւելոց եւ առաւել

լուսարազը միտաց Բաղնիկի Բարձրագիմնանի, Ս. Գառարազը մատուցուեցաւ Ս. Եակոբեանց Մայր Տաճարի Ս. Կիւսարիկ մատարան մէջ, ժամադրան էր Հոգւ. Տ. Սամուէլ Արդ. Աղանիս:

● Կր. 18 Դեկտ.— Ս. Գառարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Եարութիւն, Ս. Լուսարարիկ եկեղեցիին մէջ, ժամադրան էր Հոգւ. Տ. Արշէն Արդ. Այվազ-եան:

● Եր. 19 Դեկտ.— Նախաժողովին ի Ս. Եակոբ նախապահեց Գերշ. Տ. Նորայր Եպիսկոպոս:

● Գր. 20 Դեկտ.— Տոմ Ս. Հարցմ եղիպատուցոց, Ս. Գառարազը մատուցուեցաւ Ս. Եակոբեանց Մայր Տաճարի Ս. Մաղարայ մատարան մէջ, ժամադրան էր Աթ. Տ. Կարապետ Ա. Քենյ Անդրէասեան:

● Դր. 21 Դեկտ.— Եղութեան տուն հանդիսատար նախաժողովին ի Ս. Եակոբ նախապահեց Լուսարարազը Գերշ. Տ. Հայրիկ Արեւիկայիկոս:

● Եր. 22 Դեկտ.— Եղութեան Ս. Աստուածածնանի: Առաւօտեան, Գերշ. Լուսարարապետ Տ. Հայրիկ Արեւիկայի զլուսն օրուութեամբ, Միաբան Հայրան ինքնաշարժերով մեկնեցան Գեթնիմանի ձորը եւ ճարտարագիտութեամբ զորեղեցին Ս. Աստուածածնայ տաճար, ուր Տիր. մար Ս. Գերեզմանին վրայ օրուան հանդիսատար Ս. Գառարազը մատուցաւ Գերշ. Լուսարարապետ Սրբազան:

● Եր. 24 Դեկտ.— Ս. Նիկողայոսի պնծելիա-գործ լայնապետին: Ս. Գառարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Կիւսարիկ: Ժամադրան էր Հոգւ. Տ. Վաղարշ Վրդ. Խաչատուրեան: Վերադարձը կատարուեցաւ Խաչ Տաճարի ներքին զաւիթը դռնուղ Ս. Նիկողայոսի խորանին վրայէն:

● Կր. 25 Դեկտ.— Բարիկեմովմ Ս. Եակոբայ պաշտոց: Ս. Գառարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Զորեհ տակապետ: Ժամադրան էր Հոգւ. Տ. Արշէն Արդ. Այվազեան:

● Ուր. 30 Դեկտ.— Նախաժողովին ի Ս. Եակոբ նախապահեց Գերշ. Տ. Հայրիկ Արեւիկայ:

● Եր. 31 Դեկտ.— Ս. Եակոբայ Սքնմայ Հայրապետին: Ս. Գառարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Կիւսարիկ: Ժամադրան էր Հոգւ. Տ. Ներսէս Վրդ. Բաղնիկեան:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

● Դր. 7 Սեպտ.— Կիւլիկիոյ Կաթողիկոսութեան Դպրեւանդ Հեռուց Գերշ. Տ. Գառնիկ Եպս. Սարգիսեան ժամանեց Ս. Աթոռ եւ մեկնեցաւ երկու օրեր ետք:

● Ուր. 9 Սեպտ.— Ս. Աթոռայ երիտասարդ միաբաններէ Հոգւ. Տ. Փառն Արդ. Անտրիան Հելախանի Ամերիկայէն Ս. Աթոռ ժամանեց եւ մեկնեցաւ երկու օրեր ետք:

● Ուր. 16 Սեպտ.— Ամեն. Գառնիկ Ս. Հայրշ. ի զլուսն Միաբանութեան, բացումը կատարեց Ժողով. Վարժարանի եւ Ընծայարանի 1966-67 դպրոցական տարեշրջանին:

● Բշ. 19 Սեպտ.— Ս. Թարգմանյայ Դրկոյ Վարժարանի Տեսուչ Հոգւշ. Տ. Կիւրեղ Վրդ. Գաւրիկեան մեկնեցաւ Հարաւային Ամերիկա, շարժւում էկելու համար Ս. Յարութեան Տաճարի Դորադուիթեան հանդուսնութիւնը:

● Եշ. 22 Սեպտ.— Ս. Աթոռիս երկուստարդ ժխարաններէն Հոգւշ. Տ. Արիս Վրդ. Երկունեան Տրանսայնէ ժամանց Ս. Աթոռ եւ վերադարձաւ շոք օրեր ետք:

● Բշ. 23 Սեպտ.— Ժամը Յին, Սէուտ. Արաբիոյ աղայան տօնին առիթով, Լուսարարացեալ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս, ընկերացեալ թիւս Աւաղ-Թարգման Հոգւշ. Տ. Գեորգ Վրդ. արդարեալ եւ Տիար Կ. Հինդլեանի, Ներկայ գտնուեցաւ Սէուտական Արաբիոյ ընդհ. Հիւպատոսին կողմէ Սէնթ Ճօըզ պանդոկէ մէջ տրուած ընդունելութեան:

● Դշ. 5 Հոկտ.— Ս. Ախտիս երկուստարդ ժխարաններէն Հոգւշ. Տ. Վահան Վրդ. Թափաշեան օղային գծով մեկնեցաւ Տրանսալ, ստանձնելու համար հովուութիւնը Սէնթ-Լիւիսի միջ գաղութին:

● Եշ. 20 Հոկտ.— Ս. Ախտիս Մարտիկ եւ Կալիֆօրնիայ Հոգեւոր Հովիտ Հոգւշ. Տ. Գեղամ Վրդ. Զաքարեան ժամանց Ս. Աթոռ եւ վերադարձաւ շաբաթ մը ետք:

● Բշ. 24 Հոկտ.— Միացեալ Ազգաց Կաղմակարկութեան Հիմնարկութեան 21րդ տարեկարծին առիթով, Գալանտայի ՄԱԿ-ի Արհեստի վարժարանի հանդիսութեան եւ ցուցանակող Պատուրիարքարանի կողմէ ներկայ գտնուեցաւ Հոգւշ. Տ. Ներսէս Վրդ. Բապուհեան:

● Եշ. 29 Հոկտ.— Երեկոյեան ժամը Յին, Թրքական Լահրայիտութեան հաստատման 43րդ տարեկարծին առիթով, Թիւրքիոյ Ընդհ. Հիւպատոսի կողմէ Հիւպատոսարանին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Լուսարարացեալ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպոս, Հոգւշ. Տ. Գեորգ Վրդ. եւ Տիար Կարապետ Հինդլեան:

— Նոյն օրը, Ս. Աթոռ ժամանց Թափիկ Հոգւշ. Հովի Ներէն Հոգւշ. Տ. Գրիս Վրդ. Նազգաշեան եւ մեկնեցաւ երկու օր ետք:

● Դշ. 2 Նոյմ.— Պալմորիոյ յայտարարութեամբ տարեկարծին օրուան առիթով, Աւստրալիա Գրուստիկէն մէջ հաստատուած բողոքի արտայայտութեան համար լոյսին ներկայ գտնուեցաւ Հոգւշ. Տ. Ներսէս Վրդ. Բապուհեան:

● Եշ. 8 Նոյմ.— Ս. Ախտիս երկուստարդ ժխարաններէն Հոգւշ. Տ. Տաթև Վրդ. Վարդեան օղային գծով մեկնեցաւ Արժանթին, ստանձնելու համար հովուութիւնը Դորադուիթի միջ գաղութին:

— Նոյն օրը երեկոյեան, Գրիթիլ Գաուսարի Նոր Դորթին Գրի. ՍրբիկՎարդի ի պատիւ Գրիթիլ Գաուսարի Մատենադարանի շէնքին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Լուսարարացեալ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպոս, Հոգւշ. Տ. Գեորգ Վրդ. եւ Տիար Կ. Հինդլեան:

● Բշ. 14 Նոյմ.— Ն. Վեն. Հիւսէյն Թալաւորի ծննդւան 31րդ տարեկարծին առիթով, Ամեն. Պատու

րաբ Ս. Գալու ընդունարական հետաքեր մը յղեալ Ամենի Անդունիք:

— Փախտոսի Նախագահ Սահմանէ Էրուի Կանի Երու յղեմ այցելութեան առիթով, Հարամ Գերիթի զիմարութեան գաղի Լուսարարացեալ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպոս, Հոգւշ. Տ. Գեորգ Վրդ. եւ Տիար Կ. Հինդլեան:

— Կէսօրին, Ինթրքոնթինէնթրլ պանդոկէ մէջ Փալմորիոյ Նախագահին ի պատիւ Երուսաղէմի Վեն. Կաուսարիին կողմէ տրուած ճաշկերպին ներկայ գտնուեցաւ Դիւանապետ Գերշ. Տ. Եւսէ Սպոս, Հոգւշ. Տ. Գեորգ Վրդ. եւ Տիար Կ. Հինդլեան:

● Բշ. 18 Նոյմ.— Կէսօրէ կտք ժամը 12:45ին, Ս. Աթոռ ժամանց Նորապալի Գերշ. Տ. Գարեգ Սպոս. Գաւանճեան, գալով Ս. Էլմիսանէն, ուր պիտկոպոս ձեռնադրուած էր եւ Վեն. Հայրապետէն Նշանակուած Պալմորիոսական Պատուիրակ Մայրս. Գրի Արեւելքի եւ Աւստրալիոյ Հայոց Գերշ. Ս. Հայրէ Ս. Յակոբեանց Տաճարի արտաքին գաւթէն, զգեստաւորուած, շարժապատշոյ մասնադրուեցաւ եկեղեցի, ուր Ս. Գրիպորի ժառարան մէջ իր ոտու վերանորոգելէ կտք եկեղեցւոյ գաւթէն խտեցաւ ժաղովորդին, հաղորդելով շուն ողբիններ Ամեն. Լայոց Վեն. Հայրապետին Այալ Զարակի երկ ցողութեամբ եւ Թափօրով բարձրացաւ Գաւրիս. Զարան: Կերակի, 20 Նոյմբերին, Գերշ. Տ. Գաւրի Գրի Սպոս պատարագի եւ քարոզելու Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, եւ քանի մը օրեր ետք մեկնեցաւ իր Նոր պաշտօնավայրը:

● Կշ. 22 Նոյմ.— Աւստրական Զարթօնքի տօնի առթիւ, Հարամ Երիթիլ շրջանիցին մէջ, իրանի Հիւսէյն Գէն Արիլ զամբարանին մօտ կատարուած Լանդիտութեանց եւ ապա տրուած Սէլասեղուիին ներկայ գտնուեցաւ Լուսարարացեալ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպոս, Հոգւշ. Տ. Գեորգ Վրդ. եւ Տիար Կ. Հինդլեան:

— Երեկոյեան ժամը Յին, Գերշ. Սրապան ու իր հետեւորդները ներկայ գտնուեցաւ Լիւսանեան Հիւպատոսարան, Արիւսանի անդառնութեան 23րդ տարեկարծին առթիւ, տրուած ընդունելութեան:

● Բշ. 26 Դեկտ.— Եւրոպացւոց Ս. Եւսէպոս առիթով, Կէսօրէ տաղ ժամը 10-ին, Ամեն. Պատուրիարք Ս. Հայրէ, ընկերակցութեամբ Գերշ. Սրապաններու եւ Հոգւշ. Միքայիս Հայրիկու, ընդհ. հաւարական այցելութիւն տուաւ Տրանսայնի միջ Գերշ. Կալմորիոն եւ Լաւրիոց Ամեն. Ս. Պատուրիարքին: Ապա, ընկերակցութեամբ Դիւանապետ Գերշ. Տ. Եւսէ Սպոս. եւ Տիար Կ. Հինդլեանի, Նոյն առիթով այցելեց Պապական Նախարարի, Անիլի. քան Գերշ. Արքեպոսին եւ Արար-Յնկիթան Սպոսին:

— Իսկ Հոգւշ. Տ. Ներսէս Վրդ. Բապուհեան, ընկերակցութեամբ Հոգւշ. Հայրիկու, այցելեց Երիկ Կալմորիոն եւ Մարտիթի Լամարի Եւսէպոսականներուն, Հարա-Թափիկ Մեծարան եւ Լուսարական ու Սրար-Լուսարական Երեկոյեան:

ԲԱՐԵՊԱՇՏԱԿԱՆ ՆՈՒԵՐՆԵՐ

Ընթերցողականության և օրհնության կ'արձանագրեմք 1966 տարւոյ ընթացքի մ. Յակոբեանց Մայր Տաճարին և այլ Սրբալիւրիքաւ տրուած հետեւեալ բարեպաշտական նուէրները:

1.— Հաւէպարնակ, բնիկ Մարաշցի, Տկն. Լուսին Երկանեան կը նուիրէ սեղանի ինքնաձեռագործ երկու եղբրածածկոցներ:

2.— Պոլսաբնակ բնիկ Թօքատցի Օննիկ Միքայէլօղլու կը նուիրէ կարմիր գոյնով բորփուրա մը թանթեւալով եղբրուած:

3.— Պոլսաբնակ, բնիկ Սունգուրլուցի Տկն. Մարի Հաճիլիկորեան կը նուիրէ Ս. Աստուածածնայ Դերեքմանին ձեռագործ սեղանի ծածկոց մը:

4.— Տկն. Սիրանուշ Մնակեան, բնիկ Կեսարացի, Պոլսաբնակ, կը նուիրէ Ս. Գրի- խաղբի բորփուրա մը ինքնաձեռագործ: Իօրմէն չիշատակ մնացած:

5.— Տկն. Լուսիա Կարապետ Նաճարեան, բնիկ Տիգրանակերտցի, Մուսուլա- րնակ, կը նուիրէ ինքնաձեռագործ բոր- փուրա մը:

6.— Տկն. Աղանի Մատթէոսեան, Գում Գափուսանակ, Կ. Պոլսեցի, կը նու- ւիրէ սեղանի ինքնագործ ծածկոց մը:

7.— Օրդ. Հերմինէ Գերեմթէճեան կը նուիրէ սկիւի ծածկոց մը ինքնաձեռագործ, կանաչ յատակով ոսկեղոյն գործուածնե- րով:

8.— Օրդ. Զուարթ Վարդանեան, Վա- նեցի, կը նուիրէ երկու բորփուրա Ս. Յա- կոբայ Տաճարին:

9.— Տկն. Ժօլէֆին Գայանեան, Տիդ- րանակերտցի, Պաղատաբնակ, կը նուիրէ ինքնաձեռագործ վարագոյր մը:

10.— Տկն. Աղնի Կալոթայրեան, վա-

նեցի, կը նուիրէ կապոյտի վրայ ինքնա ձեռագործ ծածկոց մը:

11.— Տկն. Աղանի Ռադընեան, բնիկ Կեսարացի, Հաւէպարնակ, կը նուիրէ պսածա բորփուրա մը:

12.— Տկն. Աղնի Բարունակեան, Գրդ- խանեցի, Հաւէպարնակ, կը նուիրէ եւրո- պական փոքր դուղ մը:

13.— Օրդ. Արուսեակ Գասպեան, Պէ, բութաբնակ, կը նուիրէ ինքնաձեռագործ կարմիր յատակի վրայ բորփուրա մը:

14.— Տկն. Քրիտիկի Փարիսեան, Կ. Պոլսեցի, կը նուիրէ իւզաների գեղեցիկ սկիւի ծածկոց մը Ս. Յակոբայ Տաճարին:

15.— Տկն. Մարիամ Կիլիկեան, Ասլան- պէկցի, Պէրուսթաբնակ, կը նուիրէ պղնձե- եայ աշտանակ մը:

16.— Տիար Գառնիկ Սանժողեան, բնիկ Եղեւիտցի, Հաւէպարնակ, կը նուիրէ Ս. Աստուածածնայ պատկերին ոսկեայ խաչ մը շղթալով:

17.— Տկն. Աղնի Զալըգեան, բնիկ Ա- տարազարցի, Պոլսաբնակ, կը նուիրէ կա- նաչ եւ դանդաղ տեսակի փուլերով բրո- նըլած բորփուրա մը:

18.— Տիար Ալեքսան Բէօզկէրեան, բնիկ Այնթապցի, Հաւէպարնակ, կը նուիրէ Ս. Յակոբայ Մայր Տաճարին փղոսկրէ եւ սըր- ճագոյն բանուած թելերով խաչելութեան պատկերով խաչ մը:

19.— Տկն. Նուրի Բէօզկէրեան, բնիկ Ազ- չէհիթցի, Գահրէպանակ, կը նուիրէ ձե- ռագործ Աւետարանի բռնիչ մը:

20.— Տիար Մանուէլ Բէշիշեան, բնիկ
Կեսարացի, Պէյրութեան, կը նուիրէ Ս.
Աստուածամօր պատկերին փոքրիկ գսկիւկ
սիրտ մը:

21.— Տէն՝ Էլիզա Խուպէսերեան, 1908
Յունիս 15, գործած խաչելութեան գեղեցիկ
քորփուրա մը կը նուիրէ Ս. Յակոբայ Յա-
ճարին Կ. Պոլսոյ Կրօնական Ժողովի միջո-
ցաւ:

22.— Պէյրութեան Տէն. Նուար,
Ստամպոլեան, կը նուիրէ Ս. Յակոբ մէկ
պղնձեայ լապտեր ելեքորական:

23.— Պաղատաւանի բնիկ Մուրա-
յայցի Օրդ. Շուշանիկ Պօյաճեան կը նուիրէ
Ս. Աստուածածնայ Գերեզմանին պատմ.
ծածկոց մը, երկու ուրար եւ Այնթապի
գործ ծածկոց մը, սկիւնի ծածկոց մը կար-
միր թաւիչով Ս. Գերեզմանին համար:

24.— Տէն. Անժէլ Մարգարեան, բնիկ
Հասանպէյլիցի, Հալէպեան, կը նուիրէ
Ս. Աստուածածնայ պատկերին կապոյտ ու-
կով ոսկի մատանի մը:

25.— Կ. Պոլսեցի Տէն. Աղաւնի Յարու-
թիւնեան, Ամերիկացեան, կը նուիրէ Ս.
Աստուածածնայ իւզաների պատկեր մը Ս
Յակոբայ Տաճարին:

26.— Տէն. Արուսեակ Աւետեան, բնիկ
Քիլիսցի, Հալէպեան, կը նուիրէ երկու
մին՝ մեծ եւ միւսը՝ փոքր, ինքնաձեռագործ
քորփուրաներ:

27.— Տէն. Մարիամ Անտոնեան, բնիկ
Մարաշցի, Հալէպեան, կը նուիրէ Ս.
Աստուածածնայ պատկերին Անգլիական
ոսկի մը:

28.— Տէն. Տիւրուհի Զիլինկիրեան, Ե-
րուսաղէմացի, Պէյրութեան, իր ուխ-
տեալ զաւկին՝ Յակոբ Զիլինկիրեանի հա-
մար, կը նուիրէ Ս. Գլխազրի խորանին կո-
պոյտ ծածկոց մը:

29.— Տիար Ներսէս Գոգանճեան կը նու-
իրէ ձեռագործ ծածկոցի եղբւր մը:

ՀԱՅՐԻԿ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՍ
Լուսաբարապետ Ս. ԱՅԻՈՒՆ:

Ս Ի Ո Ն

ՑԱՆԿ ՆԻԹԵՐՈՒ 1966 ՏԱՐԵԾՐՋԱՆԻ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ.—	Ա. Գ. (Հրատ.) Յիշատակարաններ	147
Լ. Գ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ. Զեռագիր Մի Տա- ղարան Յ. Թյկուրանցու եւ Մ. Նա- ղաշի Տաղերով		16
Նոր-Ջուղայում 1641 Թուին Տը- պագրուած «Խորհրդատետր»ը		357
ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱՅԻԿԵԱՆ. Բանասիրական Մանրուկ		24
ԶՕՀՐԱՊ ՍՐԿ. ՇԱՄԼԵԱՆ. Հայ Երա- ժիշտ Վարդապետներ		31, 200
Յ. ԲԻԻՐՏԵԱՆ. Ոսկանի Աստուածա- շունչին Փայտափորագրեալ Պատ- կերները		105
Հայերէն Յիշատակարանով ձեռա- պակեայ Անթերներ		215
Փայտափորագրութեան Արուեստը Հայոց Մէջ		415, 462, 531
Ն. ԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ. Ոսկանեան Աստ- ածաշունչը Ս. Գրոց Կանոնի Հայե- ցակէտէն		70
Ղափար Փարպեցի-Նորագիւտ Հատում		200
Հայերէն Հնագոյն Զեռագիրներ		302
ՇԱՀԷ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ. Ոսկանեան Աստ- ածաշունչի Կանոնը		72, 205, 413
ԿԱՆԻԷԼ ՎՐԿ. ՇԱՄԼԵԱՆ. Ս. Գրոց Կանոնական եւ Երկրորդականոն Գիր- քերը		80
Հին եւ Նոր Կտակարաններու Թարգ- մանութեանց Մէջ Տարբերութիւններ		304
Ա. Գ. (Հրատ.) Յիշատակարաններ		147
ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ. Մի Անյայտ Տաղա- րան	255, 307, 359, 421, 468, 520	
ՄԻՀՐԳԱՏ ԹԻՐԵԱՔԵԱՆ. Յիշատակա- րանի Մը Հայատառ Պարսկերէն Ո- տանաւորը		356
ԱԱԲԳԷՆ ՎՐԿ. ԹՕԺԵԱՆ. Պղինձէ Մա- գաղաքներու Գիւտը		527
ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ.—		
ՄԱՌԻ ԱԹՄԱՅԵԱՆ. Փարոսները		8
Օ՛, Կեանքն Արդէն...		246
Գրիգոր Նաբեկացիին		460
ՅՈՎՍԷԺ ԹՂԳՐԵԱՆ. Հայրենասպաշտ Բեռքոյ Շիրագին		9
ՄՐՍԷՆ ԵՐԿԱԹ. Տաղաբիշ Աւետարանի Ներշնչում		88 518
ԱՅՐԱՀԱՄ ԱԼԻՔԵԱՆ. Գեղօն Ու Տաղ Ի Պատիւ Հայ Մատենադարանի		121
Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ. Բառեակներ		198
Բանաստեղծութիւններ		412
Կու Գառ Յաճախ Դուռ Ինձի		516
ՀՄԱՅԵԱՆ ԳՐԱՆԵԱՆ. Սրբաշող Երկինք		199
«Ի Մէջ Տաճարիս...»		301
Երէ...		410
Երուսաղէմ...		519

ԵղիվԱՐԳ. Երեսմին	300	Ուրախստիք Հանգրուան Մը	181
ԵղիՇէ ԱՐՔԵՊՍ. ԳՈՒՐԵԱՆ.		Կարգապահութիւն	233
«Հայր Մեր»ը	351	Սուրբ Յարութեան Տաճարի Նորո-	
Գ Ի Ր Ք Ե Ր Ո Ւ Ն Հ Ե Տ.—		գութիւնները	389
ԱՐԱՅ ԳԱԼԱՅՃԵԱՆ. «Գիրք Լինելու-		Մեր Դպրեկանքները	441
քեան» (Վ. Խեչուլեան)	432	Հայ Մշակոյթը	493
Գ Ր Ա Ն Ո Ս Ա Կ Ա Ն.—		Ե. Հ. Բ. Ը. Միութեան Վաթանաւ-	
Յ. ԲԻՐԻՏԵԱՆ. «Յուցակ Ձեռագրաց		եակը	287
Մաշտոցի Անուան Մատենադարանի»	325	Շ. Քրիստոնէական Եկեղեցիները Եւ	
«Արարական Ազրիւրները Հայաս-		«Համաշխարհայնութիւնը»	343
տան Եւ Հարեան Երկիրների Մա-		Կ Ր Օ Ն Ա Կ Ա Ն.—	
սին»	329	Սերովբէ ԱՐՔԵՐՍ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ. Մա-	
«Հարք Խնուս»	330	կաթայեցուց Գիրքերը	58
«Մկրտիչ Նազալ»	364	ԳՐԻԳՈՐ Ա. ՍԱՐԱՖԵԱՆ. Աստուածա-	
«Կանոնագիրք Հայոց»	367	շունչի Աշխարհաբար Թարգմանու-	
«Սասնայ Ագգազութիւնը»	367	քեան Համար Երեք Տեսակետներ	6
«Կիլիկեան Մանրանկարչութիւն»	550	Տիպար Քրիստոնեան	237
ԵղիվԱՐԳ. «Օրեր Եւ Գեղեր»	362	ՆԵՐՍԵՆՆ ՎՐԳ. ԲԱՊՈՒՃԵԱՆ. Յաւի-	
Գ Ր Ա Կ Ա Ն.—		տեանական Մատենադ	78
ԱՐԱՅ ԳԱԼԱՅՃԵԱՆ. Տիգրան Կամա-		ԱՐՇԷՆ ԱՐԳ. ԱՅՎԱԶԵԱՆ. Յարութեան	
րական	19	Յաղթանակը	190
ՏԻԳՐԱՆ ԿԱՄԱՐԱԿԱՆ. Հայկական Գե-		Տիպար Մայրը	401
ղեցկութիւններ	11	ԲԱՅԳԷՆ ՎՐԳ. ԹՕՓՃԵԱՆ. Ս. Ներսէս	
Ե Ր Ա Ք Շ Տ Ա Կ Ա Ն.—		Ա. Պարբեր Հայրապետ	192, 241
ԱՐՇԷՆ ԱՐԳ. ԱՅՎԱԶԵԱՆ. Մակար Եկ-		Ս. Մարիամ Աստուածածին	397
մայեան	319	Խաչվերաց	445
Ի Ե Զ Ո Ւ Ա Բ Ա Ն Ա Կ Ա Ն.—		Ինչո՞ւ Չարը	506
ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՊԱՊԵՍԵԱՆ. Բեհեզգե-		ԴԱՆԻԷԼ ՎՐԳ. ՇԱՄԼԵԱՆ. Յովհաննու	
բուղ Եւ Մալուխ Ու Հեքամոս Բառերը		Յայտնութեան Գիրքը	348
Ս. Գրոց Մէջ	546	Հաւատք	456
Խ Մ Բ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն.—		Սուրբ Գեղարդ	499
ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՊԱՊԵՍԵԱՆ. Բեհեզգե-		ՄԱՔՍ ԻՇԽԱՆ. Եկեղեցիներու Միու-	
բուղ Եւ Մալուխ Ու Հեքամոս Բառերը		Թրգմ. Մ. Ա. Օ. [քեան Խնդիրին	
Ս. Գրոց Մէջ	546	Վրայ Տեսութիւններ	402, 449, 513
Խ Մ Բ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն.—		Կանոն Վերացման Սրբոյ Խաչին	418
Ա. Գ. Աստուածաշունչը Եւ Ոսկան Ե-		Մ. ԱՐԵՆԱՆ ԵՒ Գ. ՅԱԿՈԲԵԱՆ.	
րեսմին	53	«Յիսուս Որդի»	508

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ.—		Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ.—	
Ն. ԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ. Ս. Սարգիս Վանք Ուշոյ	548	Բաճուար	Ամսօրեայ Լուրեր 44
		Ապրիլ	» » 223
		Մայիս	» » 280
ՀԱՐՏԱՐԱՊԵՏԱԿԱՆ.—		Յունիս	» » 331
Վ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ. Աղեփանդր Թա- մանեան	261	Յուլիս	» » 383
		Օգոստոս	» » 437
		Սեպտ.	» » 490
ՊԱՏՄԱԿԱՆ.—		Հոկտ.—Նոյ.—Դեկտ.	» » 562
ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ. Ամսիպ Մի Տաղ 34 Հայ Առաքին Վատականոր Տպագ- րիչները (ԺԶ.—ԺԷ. Դար)	116	Տ Խ Ր Ո Ի Ն Ի.—	
ԱՐԱՅ ԳԱԼԱՅՃԵԱՆ. Ոսկան Երեսմեցի, Հայ Տպագրութեան Մեծ Երասխաւորը 89		Հանգիստ Գրիգոր Ա. Սարափեանի	49
ԲԱՐԳԵՆ ՎՐԴ. ԹՕԺՃԵԱՆ. Աստուա- ծաշունչի Հայերէն Առաքին Տպագ- րութիւնը	112	Հոնգիստ Միսրան Գրիգոր Սա- նուեանի	386
Արաքական Տիրապետութեան Վեր- ջին Շրջանը Հայաստանի Մէջ Եւ Բազ- րատունեաց Հարստութեան Հիմնադ- րութիւնը	311	Հոնգիստ Հայկանուշ Մայրապետ Երամեանի	491
		Հանգիստ Սարգիս Հազարապետ- եանի	491
		Հանգիստ Եղիպատեայ Գաղութի Առաջնորդ Գեորգ. Տ. Մամբրէ Արքեպս. Սիրումեանի	554
Լ. Գ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ. Ոսկան Երեսմեցի Եւ Նրա Տպագրական Գործը	132	Ա Յ Լ Ե Ի Ա Յ Լ Գ.—	
ԳԱՌՆԻԿ ԳԵՈՐԳԵԱՆ. Թրքական Տիրա- պետութիւնը Հայոց Վրայ ԺԶ.—ԺԹ. Դարերուն Եւ Զեմուշը	212	Շնորհաւորական Նամակ Ամենայն Հայոց Հայրապետ Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Վազգէն Ա. Վեհափառէն	40
Խաչատուր Ատիշցի (Կամ Զեմուշ- ցի) Եւ Այոյանեանի Սխալները Ամօր Մասին	269	Կոնդակ՝ Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Վազգէն Ա. Վեհափառ Հայրապետէն, Հ. Բ. Ը. Միութեան 60-ամեակին Առիթով	285
Մինաս Վարդապետ Եւ Զեմուշի Հա- յոց Լուսաւորութեան Գործը	425	Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Վազգէն Ա. Վեհա- փառ Հայրապետի Կոնդակը՝ Եկեղե- ցիներու Միութեան Հարցին Անցնու- թեամբ	337
Սխալներ Զեմուշի ԺԹ. Դարու Վա- նախայր—Առաջնորդներու Մասին	489	Շնորհաւորական Նամակ ՄԾԺի Տանն Կիլիկիոյ Հայրապետ Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Խորէն Ա. Վեհափառէն	41
ԺԷ. Դարու Զեմուշի Մէկ Խորհրդ- դատը Գաղտնիքը	540	Շնորհաւորական Հեռագիր Ն. Ս. Պօղոս Զ. Պապէն	42
ՎԱՀՐԱՄ ԿԵՕԳՃԵԱՆ. Հայ Ամերիկացին 273		Շնորհաւորական Նամակ Հ. Բ. Ը. Միութեան Նախագահ Տիար Ալեքս Մամուկեանէն	41
Ն. ԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ. Անթէպցի Յովհան- նէս Կաթողիկոսի Յիշատակարանները	474		
Սինայական Արժանագրութիւն Մը	538		

Շնորհաւորական Նամակ Համայն Անգլիայ Արքեպիսկոպոս Միքայէլ Ռեմզիէն	42	գիր իւզպաշեան-կիւլտէնիկեան վարժարանի	374
Շնորհաւորական Հեռագիրներ	43	ՍԱՀԱԼ ԳՍԱՍՅԱՆ. Տեղեկագիր Երասաղէի կիւլտէնիկեան Մատենադարանի	382
Ամենապատիւ Պատրիարք Ս. Հօր Իմնդեան Պատգամը Բեթղեհէմի Ս. Այրէն	1	Ս. Յակոբի Երեկոյ	48
Անկլիքան Եկեղեցւոյ Պետ Գերշ. Մ. Ռեմզի Արքեպ.ի Այցելութիւնը	131	Կաղանդի Հանդէս	48
Եթովպիոյ Ն. Կ. Մեծութիւն Հայլե Մեկասիէի Այցելութիւնը Երուսաղէմ	497	Մեր Հիւրերը	43
ՍԵԼԱ ԱԿԵՐԼՈՅ. «Կայսեր Տեսիլք»ը Թրգմ. Ա. Գ.	4	Յոբելեանական Հանդիսութիւն Առաջաւորունի Հայերէն Տպագրութեան Երրորդ Դարադարձին Առիթով	177
ՈՍԿԱՆ ԵՐԵՒԱՆՑԻ. Ինքնակենսագրութեամբ. Արշէն Արք. Այվազեան [քիւն]	127	Ս. Զատիկի Ուխտաւորութիւն	225
ՈՍԿԱՆ ԵՐԵՒԱՆՑԻ. Տաղ Ոսկանայ Վարդապետի Ասացեալ	138	Ռօսիկի Նուիրում Երեկոյք	226
ՈՍԿԱՆ ԵՐԵՒԱՆՑԻ (Թրգմ.) «Գիրք Ազօրից. Մտածութիւնք Մաղթողականք» (Հատուած)	139	Ապրիլեան Յուշատօն	226
ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՂՈՒԿԱՍԵԱՆ. «Ոսկան Երեւանցի» Վէպ. (Հատուած)	141	Հ. Բ. Ը. Միութիւն — Համալսարանական կրթաքաշակի Յայտարարութիւն	227
Ռոսմաւոր Բարեպաշտի Թագաւորին Հեթմոյ	171	Հ. Բ. Ը. Միութիւն — Հրաւիրագիր Ընդհանուր Ժողովի	489
ՇԱՀԷ ԲՀՆՑ. ՍԷՄԵՐՃԵԱՆ. Հանգուցեալ Փրօֆ. Գրիգոր Ա. Սարափեանի Կեանքն Ու Գործունէութիւնը	217	Զեկայց Գալուստ Կիւլտէնիկեան Հիմնարկութեան. 1966-67 Տարեշրջանի Համալսարանի կրթաքաշակներ	229
ԱՐԱՅ ԳԱԼԱՅՅԱՆ. Հայկական Բարեզարծական Ընդհանուր Միութիւնը	292	Դրական Երեկոյ	283
Կարծիքներ եւ Գնահատականներ Հ. Բ. Ը. Միութեան Մասին	298	Սրտատանական Երեկոյ	332
Կ. Վ. Գ. Սուրբ Յարութեան Տաճարի Վերաշինութիւնը	392	Քահանայական եւ Մարկաւագական Ձեռնադրութիւն	333
ՆԵՐՍԵՃ ՎՐԳ. ԲԱՊՈՒՃԵԱՆ. Տեղեկագիր Ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի	395	Ամալկոյքի Հանդէս Ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի	381
ԿԻՒՐԻՂ ՎՐԳ. ԴԱԲԻԿԵԱՆ. Տեղեկագիր Սրբոց Թարգմանչաց Երկրորդական Վարժարանի	371	Տարեկան Հանդիսութիւնք Ս. Թարգմունչաց Երկրորդական Վարժարանի	385
ՏԿՆ. ԱՆԱՀԻՏ ՈՍԿԵՐԻՉԵԱՆ. Տեղեկա-		«Հայ Հնատիպ Գրքի Մատենագրութիւն»	558
		Հեռագիրներ	560
		Բարեպաշտական Նուէրներ	566
		Ցանկ Նիւթերու 1966 Տարեշրջանի	568
		Ցանկ 1966-ի «Սիւն»ի Նուիրատուներու	50
		Ցանկ Խմբագրութեան եւ Գ. Կիւլտէնիկեան Մատենադարանին Նուիրում Գիրքերու 231, 335, 387, 439, 573	
		Սրբոց Յակոբեանց Տպարանէն	
		Լոյս Տեսած Գիրքեր	574

«ՍԻՈՆ» ԽՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՈՒ ԿԻՒՂԵՆԿԱՆ ՄԱՏՆԱԳԱՐԱՆԸ
ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱԾ ԵՆ ՀԵՏԵՒԵԱԼ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

- KOSMAS UND DAMIAN — H. Skrobucha (presented by the author). Germany, 1965, p. 78.
- DIE ARMENISCHE BUCHERSAMMLUNG DER UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK ZU HELSINKI — T. E. Eriksson. Helsinki, 1955, p. 84.
- WHY ARMENIANS COMMEMORATE TODAY — Prof. S. B. Minas. Boston, 1965, p. 8.
- TURKEY: AUTHOR OF GENOCIDE — James Tashjian. Boston, 1965, p. 31.
- THE 50th ANNIVERSARY OF THE GENOCIDE PERPETRATED ON THE ARMENIANS — Beirut, 1965, p. 8.
- THE ITALIAN PAINTERS OF THE RENAISSANCE — B. Berenson. Presented by D. Samourian. London, 1959, p. 488.
- ARMENIA Y LA CAUSA ARMENIA — H. Thorossian. B. Aires, 1965, p. 143.
- FACTS AND VISIONS — Rt. Rev. Terenig Poladian (in English and Ethiopian). Addis Ababa, 1963, p. 116.
- THE DOCTRINAL POSITION OF THE MONOPHYSITE CHURCHES — Rt. Rev. Terenig Poladian. Addis Ababa, 1963, p. 15.
- UNRWA AND THE PALESTINE REFUGEES — 1964, p. 20.
- A HUMAN PROBLEM — 1965, p. 24.
- THE ORIGIN OF LIFE — J. Keosian. London, 1964, p. 118.
- EXPEDITION ARCHEOLOGIQUE DANS L'ANTIOCHENE OCCIDENTALE — Jean Mecorian. Beirut, 1964, p. 144 (presented by the C. Gulbenkian Foundation).
- DEUX MERS, UN FILS — A. Takvorian (présenté par lui). 1946, p. 53.
- SAN PATRIE, NI FRONTIERS — Jan Vultin. Paris, 1947, p. 788.
- LA CIVILISATION CAUCASIENNE — A. Byhan. Paris, 1936, p. 257.
- ORIGINE ET STRUCTURE DE LA VIE — Dr. S. Galonier - Gratzinsky. Paris, 1950, p. 409.
- SPIRITUAL OECUMENISM — Presented by F. Harris. 1961, p. 46.
- FACE TO FACE WITH REALITY — Dr. V. Alexandrian (presented by the author). Bagdad, 1965, p. 80.
- L'ARMENIA INCROCI DI TRE MONDI E DUE CONTINENTI — Lauro Mainardi (presented by the author). Milan, 1964, p. 241.
- THE COUNCIL OF CHALCEDON AND THE ARMENIAN CHURCH — Bishop Karekin Sarkissian. Presented by the C. Gulbenkian Foundation. London, 1965, p. 264.
- THE ARMENIAN QUESTION — A. Williams. P. 6.
- POEMES D'ARMENIE — No. 22. Bruxelles, 1965, p. 89.
- EXISTENTIAL PHENOMENOLOGY AND THE SOCIOLOGICAL TRADITION — E. A. Tiryakian (presented by the author).
- Prof. M. Sevag presents:
- THE TURKISH ARMENOCIDE — M. Sevag.
 - FIFTIETH ANNIVERSARY OF THE TURKISH GENOCIDE OF THE ARMENIANS — M. Sevag.

SOCIAL PSYCHOLOGY — Roger Brown (presented by the author). London, 1965, p. 785.

The Armenian Catholic Patriarchate (Beirut) presents:

a) THE ARMENIAN TRAGEDY — I. Peter XVI Batanian. Rome, 1965, p. 40.

b) UNE PAGE DE LA TRAGÉDIE ARMÉNIENNE — Author as above. CLERICAL CELIBACY AND THE CHURCH — E. Gulbekian (presented by the author). London, p. 11.

CONVERSATIONAL ARMENIAN — M. H. Harikian. Presented by Mrs. A. Terzian. Fresno, 1965, p. 57.

THE SEROPIANS — Nectar Davidian (presented by the author). Berkeley, 1965, p. 35.

FRESNO ARMENIANS — W. D. Wallis. Presented by N. Davidian. Lawrence, Kansas, 1965, p. 80.

IDA KAR — An exhibition of portraits. Presented by the Director of the Whitechapel Art Gallery.

ANAHIT AND THERE WAS LIGHT — Francis A. Paelian and Garabed H. Paelian. Presented by A. G. B. U. Los Angeles, 1965, p. 240.

MARTYRDOM AND REBIRTH — Prepared and presented by the Diocese of the Armenian Church of N. America. New York, 1965, p. 105.

LE GENOCIDE DU PEUPLE ARMÉNIEN — Jean Mécérian (presented by the author). Beirut, 1965, p. 125.

LES MASSACRES EN ARMÉNIE TURQUE — Faiez el-Ghocein. Beirut, 1965, p. 60.

LA BIBLE ARRACHÉE AUX SABLES — Werner Keller. Presented by Les Presses de la Cité. Paris, 1962, p. 309.

IN THE MIDST OF PLENTY — Ben H. Bagdikian (presented by the author). Boston, 1964, p. 207.

FATAL JOURNEY — Vahé Katcha. New York, 1958, p. 126.

THE EXISTENTIAL IMAGINATION — Ed. by F. R. Karl and Leo Hamalian (presented by L. Hamalian). 1963, p. 288.

MODERNA OSTERLANDSKA BERATTARE — C. E. Svenning (presented by the author). 1958, p. 183.

CHOIX DE POÈMES TRADUIT — Daniel Varoujan. Paris, p. 45.

THE TRAGIC PILLOW — A. B. Hall. Presented by S. Richards. New York, 1963, p. 184.

THE MEDICAL DICTIONARY — English-Latin-Turkish. By Pars Tuglaci (presented by the author). Istanbul, 1964, p. 595.

SIX SECULAR PHILOSOPHERS — L. W. Beck (presented by the author). New York, 1960, p. 126.

THE FORTY DAYS OF MUSA DAGH — Franz Werfel. New York, 1962, p. 680.

THE INTERPRETER'S BIBLE — Twelve Volumes. Presented by Toros Madaghjian. New York, 1952-1957.

Fr. Ghevont Samoorian presents:

a) CHRISTIAN DOCTRINE — Whale J. S., D. D. Collins. 1963, p. 190.

b) THE NEW TESTAMENT IN CURRENT STUDY — Fuller R. H. London, 1963, p. 159.

c) THE WORK OF CHRIST — F. P. T. Collins. 1965, p. 191.

ՍՐԲՈՅ ՅԱԿՈԲԵԱՆՅ ՏՊԱՐԱՆԷՆ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԺ ԳԻՐՔԵՐ

* * * * *

Ն Ա Ր Ե Կ

(Աշխարհաբար)

Թարգմանութիւն

ԹՈՐԳՈՄ ՊԱՏՐԻԱՐԲ ԳՈՒՇԱԿԵԱՆԻ

Ձ. Տպագրութիւն

488 էջ

* * * * *

Ե Ղ Ի Վ Ա Ր Դ

Օ Տ Ա Ր Ա Կ Ա Ն Ը

218 էջ

* * * * *

ԶԱՐՈՒՀԻ ԳԱԼԵՄՔԵԱՐԵԱՆ

ՕՐԵՐ ԵՒ ԴԵՄՔԵՐ

417 էջ

* * * * *

ՎԱՐԴԱՆ ՔԶՆՅ. ՏԻԼԿԵՐԵԱՆ

ԿԻՐԱԿՆՕՐԵԱՅ ԽՈՅԵՐ

223 էջ

ԳՐԻԳՈՐ Ա. ՍԱՐԱՖԵԱՆ

ԲԵՄԸ ԵՒ ՀԱՒԱՏՔԻ ՑՈՒՔԵՐ

Հանգուցեալ բեզում հեղինակին վերջին երկը,
որ կ'ամփոփէ իր կրօնական վերլուծումներու յօդուածները,
ինչպէս նաեւ կը պարունակէ քարոզախօսութեան մասին
լուրջ եւ աշխատուած ուսումնասիրութիւններ:

435 էջ

* * * * *

ԲԱՐԳԵՆ ՎՐԴ. ԹՕՓՃԵԱՆ

Ք Ա Ր Ո Ջ Ն Ե Ր

205 էջ

* * * * *

ՆՈՐԱՅՐ ԵՊՍ. ՊՈՂԱՐԵԱՆ

ՄԱՅՐ ՑՈՒՑԱԿ ՉԵՌԱԳՐԱՅ ՍՐԲՈՅ ՑԱԿՈՒԲԵԱՆՑ

ՀԱՏՈՐ Ա.

ԺԶ. + 676 էջ

* * * * *

ՄՈՎՍԷՍ Գ. ՑՈՎՍԷՓԵԱՆ

ՀԱՐԻԻՐ ՀՌԶԱԿԱՌՐ ԵՐԱԺԻՇՏՆԵՐ

256 էջ

* * * * *

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ Ս. ԱԹՈՒԻ

1967-Ի ԳՐՊԱՆԻ ՕՐԱՑՈՅՑ

176 էջ

